

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BÉLÁDI MIKLÓS: Az epika megtisztítása és felvezetése 1
ALEXA KÁROLY: Beszélgetés Mészöly Miklóssal 7
GRENDÉL LAJOS: Visszatalálni (*Jegyzet egy Mészöly-novella értelmezéséhez*) 21

*

- ZELK ZOLTÁN: Az éjszaka csodáiból (vers) 27
MÁNDY IVÁN: Tóth János mozija (elbeszélés) 28
BÁTHORI CSABA: A nagy motívum vágya (vers) 30
TATAY SÁNDOR: Ajtó a semmibe (elbeszélés) 31
WEÖRES SÁNDOR versei: Bestiarium, Rinocerosz, Natura 52
TAMÁS MENYHÉRT: Vigyázó madár (kisregény I.) 53
RÁBA GYÖRGY versei: Kóbor ujjhegyeim, Calais-i polgárok, Olló 64
CSÜRÖS MIKLÓS: Létélmény és erkölcsiség (*Rába György: Rovások*) 66
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Udvara nő, Keletre néz, Sírvers, 1980 71

*

- NÉMETH LAJOS: Csontváry: Baalbek (tanulmány, I.) 73
NEMES NAGY ÁGNES: Verstani veszekedések 79
BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 82
THINSZ GÉZA versei: A módszerek lényegtelenek, Közbeszólt a józan ész, Felkínálkozik egy stockholmi strand 89
HORVÁTH ELEMÉR versei: Szivárvány havassán, Hoc est enim... 90
POMOGÁTS BÉLA: Magyar költők Nyugaton 91

1981

JANUÁR

KÉPEK

GRAIN ANDRÁS rajzai 26, 51, 65, 72, 88

Műmellékleten

MÉSZÖLY MIKLÓS-portrék (Móser Zoltán fotói)

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

80-4974 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

HARMINC ÉVES AZ ALFÖLD. Három évtizede jelenik meg Debrecenben szerkesztett folyóirat-társunk az Alföld. A jubileum alkalmából szeretettel köszöntjük szerkesztőit, és további sikeres évtizedeket kívánunk munkájukhoz.

Az évfordulóhoz kapcsolódott a Debreceni Irodalmi Napok decemberi országos tanácskozása a mai magyar folyóiratok helyzetéről és feladatairól. – *Századok szelleme* címmel tanulmánykötet jelent meg a magyar irodalom és Debrecen kapcsolatáról a Hajdú-Bihar megyei Tanács kiadásában. A kötet anyagát *Bényei József, Fülöp László* és *Juhász Béla* válogatta és szerkesztette, előszavát *Juhász Béla* írta. – A debreceni Megyei Könyvtár *Móricz és Debrecen* címmel adott ki kötetet *Simon Zoltán* szerkesztésében.

*

PAKOLITZ ISTVÁN költő, **MARCZIS DEMETER** operaénekes és **TILLAI AURÉL** karnagy kapta 1980-ban a Baranya megyei Tanács Janus Pannonius művészeti díját.

*

TILLAI AURÉL szerzői estjét rendezték meg december 6-án Pécsen, a Liszt Ferenc hangversenyteremben. Az esten hat együttes adta elő Tillai Aurél kórusműveit.

*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS életéről és költészetéről szóló diafilmes interjúját mutatta be *Vókó János* igazgató-tanár december 9-én a pécsi írócsoport klubjában.

*

JELENKOR-ESTET rendeztek december 12-én a komlói Május 1. művelődési házban *Hallama Erzsébet, Parti Nagy Lajos, Pakolitz István* és *Szederkényi Ervin* részvételével.

*

SOMOGY MEGYE MŰLTJÁBÓL. Megjelent a Somogy megyei Levéltár évkönyvsorozatának 1980-as, 11. kötete

Kanyar József levéltárigazgató szerkesztésében. A kötet anyagában olvashatjuk többek között *Kanyar József*: Népiskola Somogyban a XIX. sz. első felében, *Laczkó András*: Sárközy István arcképe, *Varga János*: Megye és haladás a reformkor derekán, *Andrássy Antal*: Noszlopy Gáspár szolgabírói évei (1846–1848), *Kelemen Elemér*: Adatok a népoktatás Somogy megyei történetéhez (1881–1918), valamint *Gertig Béla*: A Balaton helye és szerepe Magyarországon idegenforgalmában (1945–1975) c. tanulmányait.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK: December 1-én nyílt meg az Ifjúsági Ház galériájában *Antti Salokannel* finn képzőművész kiállítása. – A Színház téri galériában *Gáyor Tibor* munkái láthatók december 10-től január 5-ig. – A Széchenyi téri kiállítóteremben *miskolci képzőművészek* alkotásait mutatják be december 14-től január 12-ig.

*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KARÁCSONYI VÁSÁRT rendeztek december 10-től 20-ig Pécsen, a Színház téri galériában. A kiállításon a Magyar Képzőművészek Szövetsége dél-dunántúli területi szervezetének baranyai, tolnai, somogyi és zalai művészei mutatták be alkotásaikat.

*

Megjelent Genfben **LÖKKÖS ANTAL**: Bagoly mondja c. irodalmi paródia-kötete. A kötetben *Határ Győző, Horváth Béla, Ignótus Pál, Kolozsvári Grandpierre Emil, Moldova György, Örkény István, Cs. Szabó László, Tamási Aron, Veres Péter* és *Weöres Sándor* paródiák olvashatók.

*

HIBAIGAZÍTÓ. Novemberi számunk 1024. oldalán hibásan közöltük *Cs. Nagy István*: Egerszeg, Milejszeg c. szonettjének utolsó szakaszát. Ennek első sora helyesen így szól:

„Milejszeg! Örzse, szó-rokkád torog.”. A hibáért olvasóink és munkatársunk elnézését kérjük.

BÉLÁDI MIKLÓS

AZ EPIKA MEGTISZTÍTÁSA ÉS FELVEZETÉSE

Szigorúan ügyelve arra, hogy az elbeszélés határain belül maradjon, Mészöly Miklóst igazában, legmélyebben soha nem az irodalom szakmai, technikai kérdései izgatták. Sokan mégis úgy vélekedtek róla, hogy az irodalom belterjességében érzi jól magát és az a fő törekvése, hogy stílusa csiszolt, kikalapált legyen, inkább bonyolult mint egyszerű, közölnivalója pedig különleges, homályos és nem mindennapi tartalmával érjen el hatást, főképp az inyenckek körében. Könnyű ma már kijelenteni, hogy óriási baklövés, szemellenzős rövidlátás volt Mészölyt a sznobok írójának, hajlíthatatlan urbanusznak kikiáltani. Nem volt ez mindig ilyen magától értetődő dolog és meg kell vallani: nem is lehetett. A vele szembeni régebbi ingerültség aligha menthető, de az első műveit fogadó tanácsstalanság, legalábbis részint, érthető és magyarázható. Oly következetesen tért el a prózairás közmegegyezésszerűen elfogadott szabályaitól s olyan zavarba ejtő természetességgel keverte az ismert valóságelemeket lidérces víziókkal, hogy az föltétlenül tanácsstalanságot meg gyanút keltett. A *Sötét jelek* című, 1957-ben megjelent kötetétől kezdve szinte mindig mást csinált, mint amit előre kiszámítani vagy várni lehetett tőle. Egy író, aki nem tartja meg saját stratégiáját sem, hanem örökre a pályamódosításon töri a fejét s nem vonul megtalált új eszközeivel védett öbölbe, hogy a bevált patronokkal egyre-másra gyártsa a könyveket, ehelyett folyton meglepetésekkel áll elő – idegesítő jelenség, nem fér bele az írópályák szentesített sablonjába. Az évek során Mészölynek sokféle beidegződést kellett legyűrnie önmagában, de meg főként a külső környezetben, amit persze, jó előre kiszámíthatott, sejtetett ő is; mi több, könyveivel ez volt épp a célja is. Összeütközést kicsíholni mű és olvasója között, termékeny párbeszédre késztetni alkotást és befogadót. Visszatekintve műveire, pontosan kitapintható, hogy ez a remélt dialógus bizony sokáig váratott magára, könyvei egy ideig monológhelyzetet foglaltak el irodalmunkban, a párbeszéd szakadozottan, töredezetten valósult meg, sőt félreértések is nehezítették mű és olvasó találkozását. A műve körül terjengő ködöt a rendkívüli műgonddal készült *Saulus* oszlatta el, novelláinak gyűjteménye, az *Alakulások* aztán már föltétlen elismerésben részesült. De az odáig vezető út nehéz, nemegyszer gyötrelmes volt s néha az íróval együtt művei fönn-tartás nélküli méltánylására vágyó olvasó is kinlódott, az egymást követő alkotásokban nem mindig fedezte fel az írói tervet és a következetesség csökönyös hajszo-lását. Gyakran megizzasztotta a művét megérteni és érdeme szerint megítélni tö-rekvő kritikát. Úgy tűnt fel olykor, Mészölyt a csak azért is indulata tereli mindig külön útra. Novellák, jegyzetlapok, elszórt töredékek pompás megfigyelései arról ta-núskodtak ugyanis, hogy keze ügyében hevernek a jobbnál jobb közérthető témák: a gyermek- és ifjúkor élményei, a belülről ismert szekszárdi úri társaság Németh

László és Bernáth Aurél tollára is méltó életanyaga, a világháború és a fogság sűrű szörnyűsége. A kívülálló úgy gondolta, csak le kell ülni, innen-onnan meríteni az élménybőségéből s máris ment volna magától a regényírás, ilyen egyszerű lett volna az egész. De nem nyúlt a biztos előmenetelt, hivatalos elismerést és az olvasók körében sikert egyszerre fölkináló társadalomkritikai tematika után. A járt utat eladta a járatlanért. Ma már jól látható, hogy a várgabetű-stratégia nyomvonalán kellett haladnia, a következetlenséget kényszerült erénnyé avatni, hogy a látszólag illogikus lépésekből egybeálljon pályájának lefegyverező belső logikája.

„Nem lehetséges mindenkor minden, de a mindenkori lehetőség sem valósítható meg bárki által; nélkülözhetetlen a jókor jött és kellő helyen jelentkező valódi tehetség” – írja Hauser *A művészettörténet filozófiájában*. Az idézet egy gondolat-sor összefoglalása, Hauser azt fejtegeti benne, hogy a művészi alkotást jellemző újszerűség és egyediség nem választható el az individualitás fogalmától, de maga az individualitás meg bizonyos mértékig annak a társadalmi talajnak a produktuma, amelyben gyökerezik. Egyfajta művészettfilozófia síkján jelentkezik ilyenformán alkotói személyesség és külső determináció viszonya, művészi korszakok jellemzésénél kimutatható ez a kölcsönösség, individualitás és társadalmi környezet egymásra hatása. Az egyéni művészi pályák szintén elhelyezhetők ebben a kapcsolatrendszerben, de itt már igen nagy eltéréseket találunk aszerint, hogy milyen mértékű, fokozatú az individualitás önteremtése és a külső determinációktól függősége, vagyis, hogy melyik oldal milyen erősséggel vesz részt az alkotói folyamatban. A világ kérdez, az író válaszol, ebben a szembenállásban születik a mű, de „nem lehetséges mindenkor minden”, a soron levő feladat betöltésére sem alkalmas tetszés szerint bárki, hanem csak „a jókor jött és kellő helyen jelentkező valódi tehetség”. Erre a szerepvállalásra érkezett az ötvenes évek végén Mészöly, afelől percre sem volt kétség, hogy a valódi tehetség tűnt fel személyében, de hogy jókor jött és kellő helyen bukkant volna fel, az nem kevés ideig vitatott maradt. Az idő mindenesetre ellene dolgozott. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a magyar széppróza realista ágának újabb fénykora kezdődött. A valóság tényeinek és összefüggéseinek meghamisítása után megérdemelten arattak óriási sikert az igazmondó regények, novellák, szociográfiák, riportok. A prózáírás a tények garmadáját öntötte az olvasók elé, izgalmasan időszerű kérdésekkel állt elő, intellektuális szintje szemmel láthatóan emelkedett, horizontja tágult, új eszközökkel próbálkozott. Az emberi személyiség is újfajta megbecsülést élvezett ebben a föllendülésben, az egyoldalú társadalmi beállítódást kezdte felváltani az antropológiai szemlélet árnyaltsága. Az új művek nagyobb hányada a társadalmi viszonyok rajzában jeleskedett vagy a közelmúlt történelmi eseményeinek sematizálástól mentes földérintésére vállalkozott, gyakran a kisregény feszebb, lényegre törőbb formájában. A különféle törekvéseket az rokonította, hozta közös nevezőre, hogy a próza oknyomozásba fogott, az írók az okokat próbálták az események szövevényéből kihámozni, arra kerestek választ, hogy ami történt, miért és hogyan esett meg; a korábbi évek torzításai épp ezen a ponton kezdték ki az elbeszélő műfajok hitelét. Az olvasók bizalmát az eseménymotivációk hangsúlyos egymáshoz illesztésével lehetett visszanyerni: a hatvanas évek egyik fontos regénymodellje az okszerűen indokolt cselekményvezetéssel, szereplőmozgatással szerzett népszerűséget és keltett jelentékeny társadalmi visszhangot.

Mészöly első számú kihívása a történelmi és társadalmi determinációnak szólt, közvetve érintette a közügy-irodalom egynémelyik kikezdetlennek vélt tételét is. Soha népszerűtlenebb provokációt! Novellái egyik csoportja nem társadalmi erőterbe állította, hanem szándékosan szűkített magánvilágban helyezte el a szereplőket. Ezeknek az írásoknak motiváló tényezője nem valamely fontos társadalmi esemény, hanem a megnevezhetetlen szorongás volt, halmozódtak bennük az értelmetlennek tetsző fordulatok s a szereplőknél beszédesebb volt a hangulat, a légkör, amelyet nehéz lett volna átfordítani szigorúan okszerű nyelvre. Azt mégis ki lehetett olvasni belőlük, hogy a történelmi folyamat, a társadalmi szerkezet általános ismerete és széles körű ábrázolása önmagában nem föltétlenül világítja meg a benne

mozgó egyéni sorsot. Nem elegendő az élet általános vagy empirikus szintjét ábrázolni; ahhoz, hogy az ember igazi világához közelebb jussunk, más írói módszerekkel is próbát kell tenni. A környezetet néhány utalás jelezheti, sok mindent elmondhatnak a homályos, kusza részletek, és a megmagyarázhatatlannak tűnő események. A cselekmény mellékes, az elbeszélhető történet úgyszintén az: a lényeges az ember és a világ kapcsolata, az írás próbálja meg ezt letapogatni. Már amennyire lehet: megismerő képességünk ugyanis korlátozott, bizonytalanságban tart bennünket. Az intuícóra, a beleérzésre, a ráhangolódásra kell hagyatkoznunk, ennek révén eljutunk metafizikai, transzcendens sejtelmekig. Az ember nemcsak történelmileg meghatározott, életében e külső determinációval egyenértékű, ám az is lehet, hogy nagyobb szerepe van a transzcendens erőnek. A történelemben benne sodródunk, ám a történelmet lehetetlen megismernünk, az, amit annak mondunk, absztrakció; életünk más dimenzióban folyik, szűkebb körben, ahol a tárgyak és a természeti környezet elemei is a társaink. Mészöly ezzel a lépéssel kitörni készült a történelmi kelepceből, mivel úgy vélte, az emberi élet gyökerei máshová nyúlnak, a megismerésre érdemes titok mindenképpen túl van a köznapi tapasztaláson, az empirikus valóságon. Világérzés volt ez nála inkább, mintsem világértés. Meggyőződés is persze, világnézeti elemekkel alátámasztva, de föltételezés is, epikai hipotézis, afféle megérzés, ami író számára megengedett. Mészöly ezzel a lépéssel végrehajtotta első számú nézőpontváltását.

A modern elbeszélésformákkal foglalkozó szakirodalom kiemelkedő jelentőséget tulajdonít az írói nézőpontnak, amely legegyszerűbb megfogalmazás szerint az elbeszélő és a történet viszonyát foglalja magába, pontosabb és részletezőbb leírása viszont különbséget tesz a szerző alapmagatartása, mint művön kívüli és a történet anyagának közlési módja, mint művön belüli vonatkozása közt. A nézőpont tehát nem az írói technika rokonfogalma, ennél tágabb a jelentése. Érinti a művet, azt, hogy hogyan van jelen az író a műben, ki az elbeszélő, mekkora szerepkörrel van felruházva, miféle helyzetből irányítja az elbeszélés menetét. De utal kívülre is, arra az anyagra, amiből a mű származott s az írói alapmagatartásra, annak eszméi, értékelő szempontjaira, amelyek közreműködtek a mű alkotóelemei kiválasztásában és rangsorba állításában. Az életjelenségek megformálatlan halmazai úgy válnak az író számára érdekessé, hogy bizonyos pontjai jelentést vesznek fel és ezáltal kérdéseket intéznek hozzá. A mű ezeket a kiválogatott jelenségdarabokat rendezi egymás mellé – hogy milyen sorba és viszonyba állítja őket, az a nézőpont függvénye.

Mészöly nézőpontváltásának, kivált a hatvanas évek első felében, az volt a lényeges megkülönböztető jegye, hogy felszámolta a nézőpont nyugodt, szilárd öntudatát és a biztos tudás helyébe a bizonytalanságot ültette, a racionális ítéleteket az intuícó ráérzéseivel helyettesítette. Így próbálta újraalapozni az elbeszélői nézőpontot, s azt szerette volna ezáltal elérni, hogy kívül maradjon a teleológiai gondolkodás bűvkörén, és elfogulatlanabban nézhessen körül a világban. A hagyományos epikai világmagyarázat ismeretkritikáját rejtette magában ez, a nézőpont-áthelyezés (érdekes, hogy később Déry Tibor is, anélkül, hogy közvetlen hatást tételezhettünk fel, „rezgő bizonytalanság”-ról beszélt az epikus ábrázolás lehetőségein medítálva). A mindennapi tapasztalat oksági viszonylatok sorába rendezi a dolgokat, az az elbeszélés, amelyik ebből a szemléletből táplálkozik, mint építőelemeket, szorosan egymáshoz láncolja a részeket, ezekből a téglákból húzza fel a mű épületét. Mészöly korai novellái nem ilyenforma eljárással készültek, sosem akartak szilárdnak mutatkozni, nem építőmester keze dolgozott rajtuk: nem házak voltak, ahol a szobákat be lehet járni, hanem meritőhálók, bennük laza egymásmelletiségben az élet jelenségei, tárgyai, a hangulat derengő félhomályában. Bonyolult kapcsolatok szövődtek az emberek, dolgok és megfoghatatlan ráhallások, sejtelmek, álmok, víziók közt. Azt a benyomást keltik, hogy a novella mindegyik eleme irányul valamire; legyen élő személy vagy élettelen dolog, a világ jelenségei intencionális tartalommal rendelkeznek. Az író mint érzékelő szubjektum, felveszi ezeket az érintéseket, magába gyűjti és novelláiban megpróbálja úgy visszaadni

őket, hogy eme sajátosságuk ne szenvedjen csorbát. Az intellektuális intuíció mód-szere, a pszichikus „meglátás”, nem törekszik objektivizmusra, de nem is törekedhetik, lényege a szubjektivitásban fejeződik ki. Ha szabadna merész párhuzamot vonni, Mészöly első számú nézőpontváltását fenomenológiai fordulatlak nevezhet-nénk, ami abban is megragadható, hogy az író átélésre, ha a nézőpont a szubjek-tív lélektani érzékelésre van építve, mi adja a mértéket, amihez viszonyítva a dol-gok elrendeződhetnek? A relativizmus kockázatát Mészöly is érzékelte, a teleológia bírálatát elindította, de pontosan tudta, hogy az okszerűség és a finalitás helyett a dolgok viszonylagosságára adott szavazat még nem igazi megoldás. Amint a „fenomenológiai” fordulatot végrehajtotta, máris olyan helyzetet teremtett magá-nak, ahonnan tovább kellett lépnie. Azzal, hogy valamit elért, egyúttal akadályt is állított maga elé, amivel újra csak meg kellett küzdenie. Megvolt benne a képesség, hogy más irányba tájékozódjék, hisz egyik lábával mindig a legvalóságosabb való-ság talaján állt. Már a *Sötét jelek* novelláiban föltűnhetett, hogy a sejtelmes bizony-talanság írója mily szívesen tartózkodik földközében, a tapasztalatok világában s hogy mily erős vonzalom él benne a tárgyak és a természeti jelenségek iránt. A transzcendenciába átlendülés közben is fogva tartotta a föld, amelyről aprólékosan pontos följegyzései épp úgy tanúskodtak, mint az útjába kerülő emberekről, hely-zetekről rajzolt kis portréi, zsánerképei. Nézőpontváltásának második fordulatát a valóság ösztökélésére hajtotta végre, eredményeit és következményeit a *Pontos történetek, útközben* lapjain figyelhetjük meg; ezt a könyvét is a pálya egyik állo-másának tekinthetjük.

A lélektaniséghez, az intellektuális intuícióhoz fordulás szükségképpen vonta magával az elbeszélés nagyfokú szubjektivitását, befogadó képességének redukálá-sát sőt, teret adott az életjelenségek önkényes összekapcsolásának is. Az objektiv törvények lebontása ennél fogva csapdával is fenyegetett: ha a nézőpont a szubjek-tív lélektani érzékelésre van építve, mi adja a mértéket, amihez viszonyítva a dol-gok elrendeződhetnek? A relativizmus kockázatát Mészöly is érzékelte, a teleológia bírálatát elindította, de pontosan tudta, hogy az okszerűség és a finalitás helyett a dolgok viszonylagosságára adott szavazat még nem igazi megoldás. Amint a „fenomenológiai” fordulatot végrehajtotta, máris olyan helyzetet teremtett magá-nak, ahonnan tovább kellett lépnie. Azzal, hogy valamit elért, egyúttal akadályt is állított maga elé, amivel újra csak meg kellett küzdenie. Megvolt benne a képesség, hogy más irányba tájékozódjék, hisz egyik lábával mindig a legvalóságosabb való-ság talaján állt. Már a *Sötét jelek* novelláiban föltűnhetett, hogy a sejtelmes bizony-talanság írója mily szívesen tartózkodik földközében, a tapasztalatok világában s hogy mily erős vonzalom él benne a tárgyak és a természeti jelenségek iránt. A transzcendenciába átlendülés közben is fogva tartotta a föld, amelyről aprólékosan pontos följegyzései épp úgy tanúskodtak, mint az útjába kerülő emberekről, hely-zetekről rajzolt kis portréi, zsánerképei. Nézőpontváltásának második fordulatát a valóság ösztökélésére hajtotta végre, eredményeit és következményeit a *Pontos történetek, útközben* lapjain figyelhetjük meg; ezt a könyvét is a pálya egyik állo-másának tekinthetjük.

Amikor ez a kötet megjelent, a szociográfiai irodalom épp újra föllendülőben volt. Az irodalmi fogantatású társadalomrajz legfőbb igyekezete, hogy szociológiai-lag, földrajzilag, szakmailag körülhatárolt társadalmi jelenségcsoportról készítsen tényszerűen pontos, különféle forrásból merített adatokkal alátámasztott felvételt. Ennek a fajta írásműnek létjogosultsága a tények igazságán, kikezdhetségtelenségén nyugszik. A szociográfia írójának le kell mondania az összehordott tényanyag újra-teremtéséről és átköltéséről, képzelete lángját alacsonyra kell csavarnia, de legjobb, ha kioltja, hogy teljesen a választott tárgy megfigyelésére összpontosíthassa érdeklő-dését. Csak arra van megbízása, hogy az eredetihez híven előadja, amit látott és tapasztalt; ha mást csinál, határsértést követ el, kevert műfajt hoz létre. Mészöly pontos történetei közelében járnak a szociográfiának, formálisan hasonlítanak hozzá, de ha a mélyükbe pillantunk, láthatjuk, hogy eltérnek tőlük, sőt a hetvenes években feltörő filmdokumentummal sem rokoníthatók. E történetekben egyáltalán nem mellékes szerepet játszanak a beléjük foglalt életdarabok, emberi sorsok. Az elbe-szélés emberi vonatkozásait, különlegességeit, tragédiáit és nyomorúságait meg-rendült részvétellel jegyezte fel az író. De az írások szereplőit kísérleti alanyként is felhasználta s a „pontos történetek”-kel a „csak a tárgyról” beszélés módszerét, technikáját próbálta ki. Félretenni az előzetes véleményformálást, kiküszöbölni a világnézeti, ideológiai jelentéstartalmakat és nem kevésbé az írói magyarázatokat és csak egy adott dologra, életmetszetre figyelni – ez volt az író célja. Ezúttal tehát a tények jelentéstana érdekelt Mészölyt, nem a „meglátás”, hanem a kommentár nélküli megnevezés, egy közlő szemrevételezett sors vagy tárgy leírása. A szociog-ráfiától – és a filmdokumentum szemléletétől – ezen a ponton tért el a „pontos történet”: a társadalomrajz fölvételei mindig a nagyobb kontextusba állítás ked-véért születnek meg (mit árul el egy falu, gyár, termelési ág helyzete az össztár-sadalomról), Mészöly metszetei kiszakadnak a kontextusból, magukban állnak, érvé-

nyességük önmagukban lelhető fel. Ezt hangsúlyozza a tárgyi anyag is, az embereket körülfogó nem élő használati eszközök beköltöznek az ember világába, nem halott környezetet alkotnak, nem közömbös adalékok és hulladékok, hanem partneri viszonyba lépnek azokkal, akiknek társaságában találhatók. Jelentést szívnak fel magukba s anélkül, hogy beszélnének, „beszédesekké” válnak.

A nézőpontnak ez a módosítása újfent az elbeszélés körének kisebbitését, csökkentését vonta magával, s azért, hogy az írói szem fényrekeszésének szűkítésével a tények élesebb megvilágításába kerüljenek. A hosszúra nyújtott mese félrevezet, az okadatolt cselekmény eltérít a fontos dolgoktól, az írói kommentár megtévesztő is lehet, a tények viszont azok, amik – és nem cáfolhatók. A dolgokat ne magyarázzuk és ne elemezzük, engedjük őket szóhoz jutni, az író meg húzódjon háttérbe és elégedjék meg azzal, hogy leírást ad. Ezt a nézőpontváltást pozitivistá fordulatnak nevezhetjük. Az író a tárgyilagos szemlélő helyzetébe költözik, visszaveszi a tapasztalatot, birtokolni törekszik az empiriát, vagyis teljesen más pozíciófoglalást, mint előbb, mikor az ember ontológiai elhagyatottságát ábrázolta. Amikor innen, ebből a biztonságból is ki kellett vonulnia, mert a tények és tárgyak ugyan megbízható fogódzót ajánlanak, de nem elégíthették ki az intellektuális elemzésről lemondani képtelen író. A kísérlet médiumául ezúttal a regényformát választotta.

A *Film* összegezésnek és a modern elbeszélés modelljének készült, magába foglalta a mai regényíró technikai, módszertani, elméleti töprengéseit, gondjait és kétélyeit. Előző két periódusában az ontológiai magánnyal és a közlő szemlélt jelenségvilággal állt szemben, a *Film*ben végre a történelemmel kellett számot vetnie. Megért a helyzet erre a találkozásra, de talán most emelte maga elé a legnagyobb akadályt, mert olyasmint próbált megvalósítani ami szinte lehetetlen, mégis gyakran megkísérti a regényforma megújításán fáradozó írókat. A történelem az idő dimenziójában létezik, az „annak előtte” és „annak utána” kronológiájában, amit el lehet törölni, át lehet ugrani, de ez igazán könnyű megoldás lenne. Az *Orlando* időjátéka bájos tündérmese annak számára, aki az időt komolyan veszi, de az egymásutániség időrendjén haladást nem tekintheti eléggé ösztönzőnek, mert mi mást kínálhat a csupasz kronológia mozaikok összeillesztésénél? A *Film* elfogadja az idő tényét, az „előtte” és „utána” történeti rendjét, de az idő objektivitását feloldja a visszatekintő szubjektivitásban, a múltat bevonja a jelenvalóságba s ezzel a jelentettség szerinti méretűvé tágitja. Ehhez a nézőpont váltogatása szükséges, amit a regény meg is valósíthat erőszaktétel nélkül, ugyanis a történet elbeszélésébe belefoglalódik egy képzeletbeli film forgatása, s maga az író is megszólal, kommentárokkal látja el az események folyását. Ilyenformán a nézőpont – az elbeszélő és a történet viszonyában – első személyes (a kommentárokból, a tárgy reflektálásában), harmadik személyes (az időben zajló események szintjén) és személytelen (a filmkamera objektivitásában). Mészöly ebben a regényben már valóban a lehetetlent kísértette, mert azt szeretne volna elérni, hogy egyszerre legyen benne a történetben, meg rajta kívül is, egyidejűleg tekintsen az ábrázolt világra a megvesztegethetetlen tárgyilagosság és az értékelő hozzászólás nézőpontjából s végül, hogy alávesse magát az idő, a történelem kényszerének, meg ki is bújjon belőle és szabadon alakítsa anyagát, a szerint a logika szerint, amit ő lát jónak és megfelelőnek. Ha mindaz nem válhatott is valóra abból, amit Mészöly a regényírás technikai és szemléleti kérdéseiből megpendített, a *Film* sok mindent fölbolygatott a mai regényíró gondjaiból. S az ilyesféle könyveknek nem az a szerepük, hogy megoldást hozzanak, hanem az, hogy kérdésekkel zaklassák az olvasót és bevonják az író töprengésének körébe. Ez viszont maradéktalanul sikerült, a *Film* prózairodalmunk egyik legerőszakosabb kihívása. És folytathatatlan, elsősorban szerzője van erről meggyőződve. Nézőpontváltása, a történelem szubjektívizált egyidejűségévé alakítása, s a jelen átcsúsztatása a múltba s mind e közben az objektivitás fenntartása – kivételes összeszedettséget igényel és a tömörítés aszkézisét kívánja meg, amit csak ritkán lehet vállalni. De fontosabb ennél, hogy a *Film* is eljutott az elbeszélés egyik végpontjához. Az idő szubjektív szemlélete és a tárgyas leírás összeforrasztása

azzal a végletes következetességgel, ahogyan ezt Mészöly logikusan végigvitte, még továbbfejleszthető vagy ismételhető lett volna. De a „tisztá epiká”-nak az az eszménye, amit végső eléréndő célként maga elé tűzött, a regényírók örök ábrándja marad, s az illúziók világából aligha húzható le az írás gyakorlatába. A tisztá hamisítatlan, ráfogás nélküli epika, amely ugyanúgy viselkedik, mint az élet, elérhetetlen vágyalom. A regény megszerkesztett fikció – nem tud más lenni. De ahhoz, hogy ezt belássuk, vállalkozók kelljenek, akik az elérhetlent vesszik célba.

Mészöly ma az egyik leghitelesebb szavú prózaíróként áll előttünk. Az útnak, amit végigjárt, ez a legnagyobb nyeresége. Megtisztította az elbeszélést és a regényt sok ráarakódott teherétől. Szinte kezdettől az az igény ösztönözte, lázította, kényszerítette, hogy túllépjen a magyar prózaírásnak, nem mindegyiken, azon a hagyományán, amely egyvonalú, röghöz tapadt, kedélyes és mindentudó volt. Több irányba indult el, nem kötötte le magát egyetlen világlátáshoz sem, mindenhol elemében van, lehet – ha akar. A legkülönbözőbb helyeken tud otthon lenni, ostobaság lenne őt az urbanus feliratú dobozban elhelyezni. Egy valamit biztosan el lehet mondani róla: nincsenek benne előítéletek, sem társadalmiak, sem világnézeti, sem emberiek. Megértő lélekkel, sőt ártatlanul jár-kele a világban és a papír előtt sem szigorodik el a tekintete. Úgy él, hogy mindenhez köze legyen; erőlködés és görcsök nélkül tudjon helyzetekbe beilleszkedni. A megértést, az együttérzést sokra becsüli, a fölüyes kritikától viszolyog: úgy bírál, ha kell, hogy megjelenít, s abban gyilkosan benne van minden. Ilyenféle szemléletű regénynek ígérkezik az az új műve is, amelyből nemrég épp a Jelenkorban olvashattunk részletet, *Júlia felvezetése* címmel. A felvezetés azt a reményt kelti, hogy Mészöly végre nemcsak nekilát, hanem meg is írja az átfogó, korábrázoló nagy regényt. A történelem ezúttal őt hívja ki és most már nem halogathatja, válaszolnia kell. S úgy látszik, most az elbeszélésnek azt a formáját választja, amelyet a tárgy széles körű ábrázolása jellemez majd, a „regényes eposz” formájában. Csak sejthetjük, hogy az eposzi regény miféle újítással lép meg bennünket, de annyit megjósolhatunk, hogy a történelem realitásának tudomásulvétele mindenképpen szervező eszméje lesz. A legjobbkor jön ennek a realitásnak a feldolgozása. Prózánk egyik ágának elfinomodása, kényessé válása és nárcisztikus magába mélyedése újabban kezd aggasztó méreteket ölteni. Az aprólékos leírások, a tárgyak kultusza, az intim homály, a beavatottság rejtélyei és ál-rejtélyei mind több hívet, hívőt vonzanak. Fiatalok írásait olvasva, nemegyszer az a benyomásunk, hogy új ezüstkör akar ránk köszönteni. A bennfentes tárgykultusz pedig mint példára és forrásra, Mészöly némelyik művére hivatkozik.

Egytel több ok, hogy Mészöly Miklós megírja a magyar történetet, most már nem novellában, hanem regényben. Feladatnak ez semmivel sem kisebb, mint azok voltak, melyekkel nagy tekintélyt megalapozta, írói technikában sem állítja kisebb próbák elé. S miért háritaná el magától a felelősséget az, aki írói pályáját amúgy is az írásnak erre a nélkülözhetetlen feltételére alapozta.

A hatvanadik évébe lépő Mészöly elég fiatal és erős ahhoz, hogy élete legfontosabb kísérletébe a siker esélyével belevágjon. Mert ehhez a munkához aztán kell türelem és kitartás: nem a műfordítás, hanem igazában a nagyepika a legkínzóbb gályapad, azzal, hogy kegyetlenül megköveteli a napi penzum teljesítését. A világcsavargó, életszerető nomádnak vissza kell öltöznie az aszkézis szőrcsuhájába, s a kisoroszi homokon oly otthonosra sikeredett kisház meg is adja ehhez a feltételeket. Csak hát ezután már kevesebbet figyelheti a környékbeli madarak életét, be kell költöznie a Muslinca Társaság kis-mitológiájába, hogy kihúzhassa ebből a kedélyesen mélabús világából a nemzeti történelemmel összefüggés szálait. Magyar elégia születik a történetből, nem akkora méretű, mint a Buddenbrook házá, vagy a Salina családé; szegényesebb és vidékiesebb és különösebb lesz, de mégis csak a miénk, egy darab Magyarország. S a témában rejlő kettősséget ki más tudná nála hitelesebben megidézni: a muslincák életének csalókás derűjét, melyet úgy kísérhet az elégikus írói rokonszenv, hogy a társaság fölött az elkerülhetetlen pusztulás komor felhőjének is ott kell lebegnie.

Beszélgetés Mészöly Miklóssal

- Gondolom, helyénvaló, ha nem teszünk erős hangsúlyt beszélgetésünk alkalmiságára, hiszen ez az alkalom – 60. születésnapod –, ha jeles nap is, talán nem minden tekintetben egészen örömteli. Ambár, hadd jegyezzem meg, hogy ez a tekintélyes szám csak azokat lepheti meg, akik jól és közelről ismernek... Arra kérnék csupán, hogy vegyél részt egy beszélgetésen, szemérmességedet legyőzve, arról, hogy ki és mi vagy most. Elsősorban személyes helyzettudatod érdekelne. Hogy rögtön bele is vágjak: most érkezted vissza az Egyesült Államokból. Milyen volt?

- Meglehetősen kimerítő két hónap. Tizennégy helyen tartottam előadást, pontosabban, én az írásaimból olvastam fel, s feleségem a maga munkaterületének a tapasztalatairól beszélt, a tanatológiáról, a meghalás pszichológiájáról. Ha meg-gondolom, hogy a magyar irodalom a Halotti Beszéddel kezdődik, talán nem is volt ez annyira rendhagyás... Sok jó emberi találkozás emlékét hoztam magammal, egy olyan hallgatóságét, amelyik a beszélgetésekre elmondhatatlanul éhes. Sorskérdések hajnalig... Ezek az emberek a legkülönbözőbb rétegekből kerültek ki, de általában sem érdeklődésben, sem igényben nem lehetett megkülönböztetni, hogy ki munkás, iparos vagy értelmiségi. A benyomásaim persze még túl frissek. Magamnak is meg kell még fogalmaznom a tanulságokat, s remélem hozzájutok, hogy írjak is róla. Egy dolog azonban világos: kétoldalúan kell megpróbálnunk tiszta vizet önteni a pohárba. A közönség egy része itt-ott gyanakvó volt, de ez is hozzátartozik a képhez. Én igyekeztem mindjárt bemutatkozásként tisztázni, hogy mit várhatnak tőlem, mit nem. S főképp, hogy nem „politikusként” utazom, – amit ismerős közönség előtt persze nem kellene mondanom, de ők végül is nem ismertek. Újabb tapasztalat, hogy a „független” gondolkodás szinte minden zárt nyit – könnyebben nyit rá a közös gondokra. Örömmel könyvelem el – vagy legalábbis remélem –, hogy beszélgetéseink pozitívuma éppen ez volt. A világ minden pontján vannak – és kell legyenek – minden nézetkülönbségen túlmutató, oszthatatlan magyar érdekek. Ezeket az érdekeket sokféleképpen lehet jól, és sokféleképpen rosszul képviselni. Egy biztos: távlatilag végképp semmire nem vezet, ha különböző kapcsolatainkban – burkoltan vagy kevésbé burkoltan – tetté és előfeltétellé tesszük a szemléleti-ideológiai „felzárkózást”, a felzárkózás reklámértékű mímelését. Ez mint cél, irreális, és mint tét, a legkevésbé sem demokratikus. Sem itt, sem ott. Aminek egyedül lehet csak értelme: önmagunk lehető legdemokratikusabb cseréjének a biztosítása. De nézzünk innét odaát: ők egy másik országban új otthont, boldogulást találtak. Tudjuk, hogy ez sehol, senkinek nem könnyű dolog. Az élet rendje viszont – és szükségszerűen az idő is megteszi a magáét –, hogy ezt az új nemzetkeretet, miliőt nem egyszerűen csak vállalják, elviselik, hanem egy új és jogos *önérzettel* tudják a magukénak. Ha ezt nem vesszük figyelembe, rossz pszichológiával közeledünk feléjük. Van itt azonban egy döntő mozzanat: a határon túl élő magyarok döntő többségénél – már amennyire statisztikailag meg tudom ítélni – ez egyáltalán nem jelenti a magyarságtudatuk *ilyen vagy olyan formájának*

a feladását. Sőt, sok esetben még bennünket is megszegényítő módon tárgyilagos, aktív és felelősségteljes ez a tudat. És még olyanoknál is tapasztaltuk ezt, akiknél már tényleg csak a pusztá eredettudathoz kapcsolódó rokonszeny érzés lehet a motor. És a motor még mindig működik. És pontosan ez az, ami iránt nem lehetünk közömbösek. Élő szövet ez, amelyik változatlanul a miénk is – csak kérdés, hogy mit kezdünk vele. És ehhez kapcsolódik a gyakorlatilag nagyon fontos kérdés: végül is mit kívánnak erősíteni a hivatalos kiadványaink és akcióink az ő körükben? Zömükben, sajnos, azt a kódösen-nosztalgikus érzelmi dimenziót, ami lényegében – s az esetek többségében – amúgyis nehezen feldolgozhatóvá teszi számukra a felvállalt új sorsukat. Ez pedig olyan „stratégia”, ami egyik félnek sem hoz hasznot. Egy Iowában élő magyarnak – mondjuk – nagyon könnyű leírni nosztalgikusan a Tiszapartot – de ha *csupán* leírtam, *csupán* „elbúsítottam” – akkor mi lesz? Tisztáznunk kellene, hogy végül is, hosszabb távon, mi a célunk az *ilyen* stratégiával – mi a történelmi koncepciónk a határon túl élő magyarok sorsával, létével kapcsolatban. Persze, ez messze vezet, történelem-filozófiai tanulmány témája... A kelták, a gótok, igaz? – és a névtelenek! De ha programban gondolkodunk, nem nézhetünk az időnk kútjának legaljáig. Olyan egyszerű dologból kellene kiindulni, hogy például célunk-e a többségük hazatelepítése?! Abszurd elképzelés. Ha viszont számolhatunk vele, hogy belátható történelmi ideig elszórva és nagyobb közösségekben lesznek magyarok szerte a világban, sőt, egyre növekvő súllyal és jelentőséggel – hiszen az utolsó negyven év kirajzása, a korábbiakhoz képest, döntően minőségi, értelmiségi! – akkor a mi kötelességünk se lehet más, mint az, hogy azzal a szellemi, társadalmi potenciállal együtt vegyük őket tudomásul, amit a világban képviselnek. Belekalkulálva azt az új önérzetet, amelyik a magyarságtudatukat ugyanakkor mégsem kezdte ki. Egy olyan kapcsolatteremtés, ami az elmondottakból indul ki, beláthatatlanul gyümölcsöző lehetne. Talán kár is történelmi példákra hivatkozni...

– *Vagyis a határon túl élő magyarok nemzeti tudatában a kettőséget, a kettős kötöttség tudatát kellene másképp erősíteniünk?*

– Igen. Valahogy másképp. Persze, itt kezdődik a dolog neheze, az értelmes skizofrénia. Először is, egy ilyen távlatosabb programot, koncepciót olyan kinti magyarság támogathat igazán, amelyik minél nagyobb számban, minőségileg integrálódik a maga helyén, és szigorúan az állampolgári hűség keretein belül őrzi meg magyarságtudatát, rokonszenvét, s ha úgy adódik, az oszthatatlan érdekekkel kapcsolatos segítő aktivitását. Az értelmes skizofréniában azonban mindkét „félnek” részt kell vennie. Nekünk azzal kell szembenéznünk, hogy nemcsak olyan arculatunk lehet, amelyet a Duna–Tisza táján mutatunk vagy tudunk mutatni. Nekik azzal, hogy a haza éppen attól haza, hogy nem köt vándorlaput, helyhez kötve az, ami. És mindig haza. Ha ez nem világos, akkor mindkét oldalon struccpolitikáról kell beszélni. Közhely, hogy a nagy többség számára, ha elkerülnek Magyarországról, kikerülésük pillanatában kicsit megáll az idő. Ezen nincs mit csodálkozni, ez pszichológia. De éppen ezért fontos az érzelmi kódóktól mentes, egészséges kettőstudat kialakulását elősegíteni. Nyíltan, korrektül, ideológiai cselfogások nélkül. És kellene szolgálni a minden területre kiterjedő, átfogó, demokratikus cserének. Lehetővé tenni a minél többeket érintő minőségi kapcsolatteremtést – mindkét irányba és irányból. A Csárdáskirálynőre és gulyásra hangszerelt propaganda bizonyára hoz néhány dolgot – de jövőt melyet? Ha a minőségi jövő *kölcsönösen* egymást kiegészítő és támogató szempontjait elejtjük – hosszabb távra egymást „írjuk le”.

– *De vajon nem kell-e szembenézni mégis egy idő után az elhalványodással? Nyelvben, emlékezetben?*

– Nyelvben bizonyosan. És példa mindenféle akad. Elutazásom napján ott voltam Kovács Imre temetésén. Ő igazán elszánt harcosa volt a „magyar ügynek”. Ott állt a gyászoló család, oda mentem részvétet nyilvánítani – a lánya már nem tud magyarul. Ellenpéldát meg éppen ott talál sokszor az ember, ahol nem várna. Valamilyen szaküzlet a Canal Street környékén New Yorkban, három orthodox zsidó fiatalember a tulajdonos, az egyik zavartan, de hibátlanul beszél velem magyarul, már nem is Magyarországon született, és az édesanyja volt csak idevalósi. Ahogy az egyik nem döntő ok a pesszimizmusra, a másik sem döntő ok az optimizmusra. Szüntelenül van és lesz is „lemorzsolódás”, de ugyanakkor visszatérés is. Más szinten. Beszélgetéseinken nem egyszer jelentek meg második-harmadik generációs magyarok. Egy szót sem értettek abból, ami elhangzott, mégis szívós makacssággal jelen akartak lenni. Elbóbiskoltak, fölébredtek, de képesek voltak hajnalig ott ülni. Jó debreceni arcú, bajszos fiatalemberek. Most akarnak tanulni magyarul. Bizonyára nem független ez a jelenség attól, ami az egész mai Amerikát jellemzi: a múlt, az eredet, az ősök újrafelfedezése. De ugyanakkor tévednénk, ha azt hinnénk, hogy ez valamiféle atomizálódási folyamat kezdete. Amerika, azt hiszem, a legkülönösebb és legösszehasonlíthatatlanabb struktúra az egész világon. És egyszerűen kényszerűleg lett azzá. Pontosabban, magát kényszerítette arra, maga vállalta, hogy a világ legkülönbözőbb etnikai csoportjainak adjon hazát. Akik odamentek, zömükben önként mentek oda, és ez fontos mozzanat. A világ nem minden pontján van ez így. Persze, a négerek, indiánok... Kérdés viszont, hogy csupán „amerikai” felelősséget terhel-e, ami velük történt – a kollektív fehéremberi történelem-csinálás felelőssége fel sem vethető? Dehát ez is messze visz – és a kérdés aktuális labirintusaiba két-hónapos utazgatás után felelőtlenség volna bemerészkedni. Tény azonban, hogy éppen egy ilyen utazgatás olyasmit sejtít az emberrel, hogy minden bicsaklás – elkerülhetetlen bicsaklás – ellenére nagyszabású kísérlet az, ami ebben az önkéntesen sok-fajú kohóban történik. Valahogy megtalálni, kihordani a módját annak, hogyan éljenek együtt optimálisan a legvegyesebb etnikai csoportok egy struktúrán belül – s ha éppen akarják, azzal a típusú értelmes skizofréniával, amiről beszélünk. S hogy azért az „amerikai” öntudat, mégis döntő és meghatározó maradjon. Majdnem modellszerű „skizofrénia” ez – hiszen az egész glóbus, mint egység – mert mi lehetne más? – ezzel küszködik. A buddhizmus olyan vallás, amelyik nem tartja ellentmondásnak, hogy bármilyen más vallás hívője is legyél... Nem jut eszébe az embernek valami új, felszabadult és határtalan nomaditász-vándorlás, az önkéntesség parttalansága, amelyik a „hűséget” újrafogalmazza? A haza fogalmát új rangra emeli? – nem elsorvasztja, az gyilkosság volna! –, hanem éppen a demokratikus-szabad nyitottsággal teszi még inkább olyanná, amit nem lehet elveszíteni? Egyszer Németh Lászlóval beszélgettem ezekről a kérdésekről. Ő a mai típusú nacionalizmusok tombolása után egy erőszakosabban kialakuló „világállam” lehetőségét látta valószínűbbnek. A lefegyverzően okos érvek mellett – talán mazochizmusból is? Ki tudja. De amit tett, és amit a magunk módján mi is teszünk – már amikor tesszük –, az mégis csak valami mást akarna elősegíteni... De azt hiszem, túlságosan is elkanyarodtunk... Azokról a bajszos, magyarul nem tudó fiatalemberekről volt szó. Egyszóval, az ő magyar emlékezetük – arra is mimindent lehetne építeni! Hiszen ez az emlékezet mobilizálható érték. És pontosan azért „különleges” érték, mert már a társadalomba is beépültek, a hierarchiába is integrálódtak. Az élet millió pillanata közül nem egy akadhat, amikor az ő maga-

tartásuk, megítélésük, döntésük számunkra úgy lehet előnyös és hasznos, hogy mégsem sértik meg vele a kívánatos pártatlanságot. Az egyik déli államban dolgozó Nobel-díjas kémikus – talán a nagyapja vándorolt ki – az el nem idegenedett emlékezet ösztönzésére hív meg rendszeresen arra méltó magyarokat, hosszabb-rövidebb kutatómunkára. Noha hívhatna máshonnan is – s bizonyára hív is – tehetségben másutt sincs hiány, de a mindenütt szűk keretek mégis választás elé állítanak. S az ilyesmi csak egy, a temérdek gyakorlatra lebontott lehetőség közül. Vagy ha azt vesszük, hogy ez a réteg – ha jól és okosan nyúlunk utánuk – kicsoda tárháza lehetne a jövődő fordítóknak! Az emlékezet és érzelem valamilyen vonulata őket még mindig érdekeltette teszi másoknál, hogy figyeljék, mi is történik annak az országnak a szellemi életében, ahonnan eljött az ősük – és hogy ezt a kultúrát támogassák a fordítói tudásukkal.

– Az irodalom milyen módon segíthet egy racionálisabb Magyarországkép és nemzettudat kialakításában?

– Azt hiszem, fontos kérdés, mert a racionálisabb és realisabb tudat kialakítása, a nagy többséget tekintve, kint is, bent is időszerű. A mai irodalmunk viszont éppen olyan területeken is „munkálkodik” ennek érdekében, ahol sokáig kint függött a tábla, hogy „kozmetopolita”, „magyarságidegen” – és ehhez hasonló. Ha csak a fiatalabbak csapatában pásztázok – Nádas, Esterházy, Petri, Oravecz, Hajnóczy, Tandori, Bereményi, Csaplár... És még akad. Vagy Csoóri új hangszerelésű, és radikális őszinteség-igényű vallomásai a „hagyományosabb” területeken... Széles a spektrum – és mintha egyre szélesedne. Vagy nézzük a legfiatalabbakat – és ne csak a kísérletezőkedvüket, hiszen azzal minden fiatalság jellemezhető. Inkább azt az új érzékenységet, amit hoztak, s amiből – ha lehiggad – a legjobbaknál csakugyan egy új szemlélet, magyarság-közérzet stb. alakulhat ki. Ne menjünk most bele, hogy ez milyen lesz, milyen lehet... Ez alaposabb elemzést és kalkulációt igényel. Nem is szakmám. Csak a szimatom súgja, hogy ha valamikor, most van és lesz lehetőség rá, hogy közép-kelet-európaivá színeződjön, otthoniasodjon sok olyasmi, ami például Kassák után, mint vállalkozás és új csapás – elvérzett. Szándékosan mondtam „közép-kelet-európaivá”, és nem „magyart” – mert a kettő között egyre kitapinthatóbb a szimbiózis. S persze, nemcsak nálunk. Kettős a változás, amit kitapintani vélek: az újdonság nagy „világ-mintái” mintha szerveesebben ágyazódnának a sajátunkba, mint eddig, valamilyen exponáltabb napi vagy történelmi élmény, megrendülés hatására; ugyanakkor, ami a sajátunk, nyitottabban tud áttükrözni abba a tágasabb egységbe, amit közép-kelet-európainak érzünk. A kérdésedben persze az is benne volt, hogy ez az új típusú szellemi-irodalmi égbolt látható-e és figyelemmel kísért-e odaát Amerikában. Nagyon kevésbé. Először is, az esztétikai értékelésük és érdeklődésük általában abban hibázik, amiben általában a Nyugat is velünk szemben: a politikai pikantériára jobban odafigyel, mint az esztétikaira – tisztelet a kivételnek. Ami természetesen öngól, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az irodalmi érték nem keverhető össze a politikai információk értékével. Dehát ez is megint csak nagyon messze vezet... Van azonban egy másik motívum, ami a kinti átlagolvasók spektrumát szűkíti – ez pedig éppen az, amiről beszéltünk: hogy szívesen és önkéntelenül is ott rögzülnek, azon az érzelmi, pszichikai határvidéken, ahol akkor voltak, amikor elhagyták az országot. Ösztönösen azt várják el, azt szeretnék olvasni, ami ezt az érzelmi hátteret kielégíti, táplálja. Ez pedig egy sajátos, múltba néző irodalmi igényt teremt és tartósít bennük. Inkább visszanyúlunk, mint körülnéznek. Klasszikusok, két háború közti írók... S azok közül is főképp azo-

kat kedvelik, akik lírai felhanggal fogalmazzák meg, hogy mi is volt, hogyan is volt Magyarországon... Persze, ott vannak köztük java remekíróink, de temérdek selejt is, ami ha mással nem is, azokkal a bizonyos érzelmi felhangokkal bőségesen szolgál. S ha mindezt még az is tetézi, hogy mi magunk is traktáltuk őket olcsó magyar emblémákkal... Hozzá kell tegyem azonban, hogy csak azokat érintse ez, akiket csakugyan szembesít magukkal ez az észrevétel. Egyszóval a mai magyar irodalmi égbolt különösképpen nem ennyire szűkös. Sőt, sokkal pluralistább igényű, mint amilyen valaha is volt. A szónak jó értelmében. Demokratikusabb *igényű*, mint valaha is volt. És éppen ennek a szellemében, a lényegesnek érzett akciókban, példásan meg is tud valósulni az egység – ha hirtelenjében visszagondolok a fiatalok egy-egy erkölcsi, szellemi, irodalmi állásfoglalására és megnyilatkozására. Így viszont, ha nem egy irreális Magyarországról...

– *egy virtuális Magyarországról...*

– ... és egy virtuális Magyarországról akarnak gondolkodni a határainkon túl élő magyarok – ami a mi célunk is –, akkor ezzel a szélesebb spektrummal kell megismerkedniük, és nem szabad, hogy megmaradjanak egy érzelmi és érdeklődési „múltidőben”.

– *Egy döbbenetesen új világ megismerése mennyire befolyásolhat egy író? Bár ez a kérdés így meglehetősen ügyetlennek tűnik. Hadd legyenek konkrétabb! A Jelenkorban megindított regényed és Amerika hogy kapcsolódik össze? Szekszárd és az Operenciás tengeren túl?*

– Bennem, azt hiszem, elég jól „összejött”. Régi rögeszmém, hogy ha a történelemben nem állni, lemaradni, eljellegtelenedni, hanem továbblépni akarunk, kell valami mást, újat kezdenünk a hagyományos nemzeti érzésünkkel – amely olyannyira át van itatva jogos vagy nem jogos, virtuális vagy nem virtuális érzelmi tartalmakkal. A mai beretvaélesen célratörő nagyhatalmi világhelyzetben jövőtehetetlen helyzetbe sodródhatunk így. Újra kell hangszerelnünk a nemzeti érzésünket. Objektívabbá és főképp történelmileg végiggondoltabbá kellene tennünk magunkban, hogy mi az, amiben ésszerűen engedhetünk, és mi az, amiben nem, semmilyen áron és körülmények között. Egy pillanatra se szem elől téveszteni az *érdemes megmaradás* szempontjait.

– *Tehát tisztázandó és tisztítandó a nemzeti identitástudat.*

– És főképp megteremteni ennek a gyakorlati lehetőségét. A fiataloknál – és most nem a „krémről” beszélek – elképesztőek az ismeretanyagban a hiátusok, a sötét foltok. Az elmúlt évtizedek történelem oktatása – enyhébb szó mellébeszélés volna – egyértelműen és elítélendően hibás és bűnös. A jelek, a tünetek egyre világosabban mutatják. Múltunkat minden eredőjével, minden sminkelés nélkül kell megismertetnünk és tanítanunk, a megítélések és értelmezések pluralista sokszínűségével, hogy eleve rá is neveljük a fiataljainkat az önálló véleményalkotásra, – hogy szabadon szelektálhassanak, elutasíthassanak és egyetérthessenek. Nagyon nem jó volna, ha folyamatosan olyasmire akarnánk berendezkedni, mint amit nem egyszer idéztem Madáchtól: „... az eszme előre megy, észre sem veszik, mint fagy a föld lábuk alatt, s maguk elismerik minden öt évben, mi ellen öt év előtt még maguk harcoltak.” És mindezt olyan kertelés nélküli szókimondással, amire 67 óta...

– 18...

– ... 1867 óta alig-alig volt példa. Az amerikai út élményszerűbbé tette bennem azt, amit eddig is tudtam, persze – ti. hogy nemcsak itt élő magyarság vagyunk, hanem *szétszóródásban* vagyunk *egy magyarság*. És ez teljesen új közérzet, ha nem sablonszerűen érzem át. Valahogy egészségesen és frissen teszi mált időbe azt a már-már beteges gondolkodási és érzelmi reflexet... azt a kisebbségi, behúzott vállú-nyakú közérzetet... – Tóth Árpád szorongatóan szuggesztív szép sorát idézhetném: ... *mint behúzott süvegű öreg kondás* –, hogy igen, „kis nép vagyunk, mit is tehetnénk, jobb szélárnyékban maradni, kiszolgálni a szelet, cserébe talán nem fúj el...” Ami az egykori büszke Extra Hungariam-közérzetnek mégis csak valamilyen torz, lerombolt, lerontott maradványa. Ha viszont távlataiban és lehetőségeiben gondolom végig, hogy mit jelent az, ha a világ távoli pontjain is élő magyar gondolatokkal, emlékezések szövetségével találkozom...

– *Ez lehet a nagyobb és szerencsésebb nációk nemzeti érzésének, magabiztosságának a lelki alapja.*

– Igen... ha el is megy a hazájából, valahogy mégis azon belül marad. De természetesen ezt az érzést sem szabad misztifikálni. Viszont lebecsülni sem lehet a világban való biológiai jelenlét magatartásra, közérzetre visszaható fontosságát. Mi a világban való jelenlétünket eddig a Duna–Tisza-közéhez leszögezve tudtuk és próbáltuk megélni. Ma ez már kevés, egyszerűen nem reális.

– *Új kifejezést használtál – biológiai jelenlét. Mit értesz ezen? Ugyanúgy nyelvet, emlékezetet, kulturális értékek továbbíthatóságát?*

– Lényegében igen. De az egyszerű jelenlét, amit a számszerűség tesz hangsúlyossá, a szellemi jelenlétnek és értékeknek is más akusztikát ad. Itt sem érdemes példákra hivatkozni, ez annyira nyilvánvaló. Sajnos vagy nem sajnós – számszerűségben is nagyot ugrottunk előre, ilyen értelemben. És ami tény, az tény. Le kell vonni a konzekvenciáit – optimálisan. Kaliforniában, például, majdnem hogy magyar lobby is van, divat magyarnak lenni, magyar származást kimutatni. És ezt bizonyára nem valami patópálos magatartással érték el. Bár éppen ugyanott, Kaliforniában, azzal is komolyan számolnak, hogy az ezredfordulóra kétnyelvű lesz a keleti part egy része, olyan nagy a spanyol nyelvűek bevándorlása. Egy rugalmas struktúra így válaszol a spontán alakuló változásokra – és feltehetően épp ezzel őrzi meg saját magát is. De ez csak egy „kapcsolt áru” gondolat... Mindenesetre, ha valaki valamilyen túlhajtott, megalomániás nacionalizmus pengetését olvassa ki ezekből a gondolatokból, mélységesen félreért. Éppen ellenkezőleg! Ártalmas nacionalizmus igazában csak ott van – csak ott lehet –, ahol mereven és elfogultan értelmezik a határokat, a hűség fogalmát. Amiről én beszélek, az éppen az, hogy ezen a „mai kocsmán” lépünk túl. Kiséreljük meg. Mintha az érdemes megmaradásunknak ez volna inkább a záloga. Afelől nem lehet kétség, hogy mind eltűnünk az idők kútjában – vagy legalábbis elhalványodunk. Csak az emberi történelem időtálló. Mi csak mind „bedolgozók” vagyunk – ahogy és ameddig lehet, a leggazdagabban és sokszínűbben adni magunkat, itthon és bárhol – saját nyomjelet hagyni. Nacionalizmus? Éppen ellenkezőleg. Megfontolt ön-kiárusítás... Amíg tart a készlet. És amit eddig nem tettem, most emlékeznék meg Püski Sándorról, a vendéglátónkról, a körútunk megszervezőjéről. Misszió amit ő csinál ott a 82. Street sarkán. Őt intézmény nem tudná elvégezni, amit a feleségével elvégez a könyvesboltjukban. És önzetlenül. Bárhonnan jön valaki a világból, náluk köt ki. Olyan a

miniatűr lakásuk, mint egy szeráj. Mondták, hogy január óta nem hűlt ki az ágy, amelyben aludtam... Kemény, békési koponya – ha ez a munkaterület, ez a sors maradt neki, akkor ezt csinálja. Vajon itthon is tisztában vannak a munkája fontosságával? De ez már nem az én asztalom. Meg nagyon bele is veszünk Amerikába...

– *Sorskérdésekbe... De azért mégsem annyira, hogy megfélelkezzünk a beszélgetésünk közvetlen tárgyáról. Nem a múltó évekre akarok célozni, de azt hiszem, ma már másként vagy jelen – mindig ez a jelenlét! – a magyar életben, mint évekkel, évtizedekkel ezelőtt. Tehát bizonyára változott a helyzetérzékelésed és helyzet-tudatod is.*

– Tudod, nekem sosem volt jó időérzésem, mindig bajom volt vele, a mindennapi életben, a magam korát illetően... Néhány nemzedéktársammal és velem furcsa dolog történt az elmúlt nyolc-tíz évben. Rettenetesen gyorsan kellett „megöregednünk”. Korábban – vagy akkor is – a hivatalos megítélés meglehetősen kritikusan, ambivalensen állt velünk szemben. Irodalompolitikai szempontból járhatóbb út volt minket úgy idézőjelbe tenni, megkérdőjelezni – amennyire lehet, semlegesíteni? –, hogy eldöntetlennek, kibontakozatlannak, kísérletezőnek, rögeszmésnek – jobb híján fiatalnak minősítettek. Ilyen volt a besorolásunk, ami egyúttal burkolt negatív minősítést is jelentett. Már amennyiben egy alkotót érinthet az ilyesmi. Nem hiszem, hogy deresebb fejű fiatal írókat számon tartott valaha is a magyar irodalom... Közben sok becsült, szeretett pályatársunk eltávozott az élők sorából. Megritkult azoknak a száma, akiket a szokásos névszerinti felsorolásoknál említeni lehetett, akik hivatalosan fémjeleztek egy aktuális, élő magyar irodalmat, akik mellett még futhatnak ezek meg ezek meg ezek. Akárhogyan is, de közben megöregedtünk. Mi öregedtünk meg, illetve, mi is. A publicity szintjén azonban ez úgy mutatkozott, hogy néhány év alatt produkáltuk ezt az öregedést, majdnem fél évszázados fiatalodás után... Ami persze kitüntető is lehetne – de ez tréfa. A mérlegelő apparátus teremtett olyan helyzetet, amiben végül is nem mi írók érezzük kényelmetlenül magunkat.

– *Hadd jegyezzem meg, az igazság kedvéért, hogy ebben a kitérülő publikációban – nevezzük így – sokkal több volt a spontán, mint az intézményes elem.*

– A hosszan tartó csepülés után az első rokon jelzéseket, visszajelzéseket szinte kivétel nélkül fiataloktól kaptam. Fiatal kollégáktól, fiatal kritikusoktól. És hogy az igazság kedvéért én is hozzátegyem, az első nyilvános, értő szót, amikor ez – hogy úgy mondjam – nem volt veszélytelen, Béládi Miklóstól. De a többi dosszié soha meg nem jelenhetett kritikát, tanulmányt, értelmezést, megnyilatkozást – fiataloktól. Büszkén őrzöm őket. Jó találkozás volt ez velük. Én magam belülről, valahogy alkatiilag is jobban odaforduló vagyok, ha az utánunk jövőkről van szó. Mindig is jobban szerettem fiatalok közt lenni, talán mert fáradhatatlanul kíváncsi vagyok. Tanulni kész. Lehet, hogy elfogultság, mégis úgy gondolom, hogy amit a velem egykorúaktól tanulhatok, azt magam is tudom, pusztán az életkori azonoság folytán. Akiiktől tanulhatok: a sokkal öregebbek és a sokkal fiatalabbak. Különösen szeretek nálam sokkal idősebb, egyszerű emberekkel együtt lenni, hallgatni a dödögéseiket, tetten érni őket a fel-felvillanó, felkiáltójeles lucidum intervallumokban, mikor néhány mondatban egy teljes ifjúság, egy teljes múlt világát tudják fénybe borítani. Ami a fiatalokat illeti – gyerekeim nincs. A születő új generáció érzékenységet, reflexeit nem tudom kitapasztalni a szűkebb otthoni körben. Talán ezért is, mindig a barátaim között próbáltam megismerkedni azzal a másfajta érzékenységgel, amivel minden új nemzedék rendelkezik. És amit én már inkább csak az eszem-

mel érthetek meg, anélkül hogy az érzelmi háztartásommal akárcsak mimelni is tudnám. Értelme sem volna. Viszont a magam helyét a világban jobban meg tudom érteni, ha így két felé figyelek. Tulajdonképpen – szeliden – az öregekből és fiatalokból zsarolom ki azt, amiről azt gondolom majd, hogy az az én jelen-idő-tudásom. Illetve, ezt tapasztom hozzá ahhoz az élményanyaghoz, ami az enyém, mert én éltem át.

– *Az emberi nyitottság már etika, s az etikus ember ritkán áll meg a szónál, a gondolatnál. Cselekedni is akar.*

– Ha kérdésnek szántad, nem könnyű válaszolnom rá. Az írásaimban van egy közvetlenebb, gőzölgőbb, társadalmibb, életközesebb – és egy elvontabb, filozófikusabb tendencia. Az ember valamelyest ismeri magát. Ahogy visszagondolok az életemre, ez a két tendencia a mindennapok síkján is szüntelenül megvolt bennem. Sosem volt idegen tőlem a cselekvés, a közvetlen tenniakarás – akár kollektív, akár kevesebbeket érintő célokról volt szó. Otthon Tolnában, diákkoromban, a hitleri Volksbund-szervezkedés idején mi is szervezeten jártuk a falvakat, falukutatunk, népkutatunk. És a közösen megélt sors szemszögéből tulajdonképpen ellenpropagandát fejtettünk ki az ellen, amit a németországi vakációról, diáktáborokból hazatért diákok próbáltak akkoriban az agyakba belesulykolni. És közvetlenül a német megszállás előtt is adódtak olyan feladatok, melyek azokban a kritikus időkben helyileg nagyon is fontosak voltak. De tegyem hozzá, véletlenül éppen ugyanakkor, Bergson *Idő és Szabadság* című műve volt a napi stúdiumom – és mindez nagyszerűen kiegészítette egymást. Sőt, olyan jegyzetanyagot is találtam az akkori papírjaim között, ahol – a magam akkori eszével – a nemzethez tartozás, a kisebbségi létezés pszichológiai feltételeit próbáltam kideríteni... Annyi év után magam is elhültem. Az ember egy életen át húzza a kútjából a vizet, és még mindig meg tudja lepni magát. Aztán jött a háború... de ez keservesen hosszú. Meg keservesen elcsépelt is. Sztereotípiák, ha az ember röviden, csak jelzésszerűen próbál valami nagyon személyeset mondani... Nekem is megvannak az ilyen elviselhetetlen sztereotípiáim. Például, néhány bajtársunkból csinálni szükséglovósancot, mert éppen nincs más. Évekig álmodtam azokkal a folyékony hullákkal, akiket Bor közelében exhumáltunk. Persze, én legalább álmodhattam erről... Aztán? Irigylem azokat, akiknek az emlékezetében olyasmi maradhatott meg folttan csillagként, mint mondjuk a földosztás. Mert vidéki lévén, és mérhetetlenül távol a pesti kávéházakban szerveződő „irodalmi élettől”, nekem fogság után, az első menetben, ilyen munkákban kellett gondolkodnom, hogy kenyerem is legyen. Elég ironikusan, mondhatnám, provokatívan rendelkezett felőlem a sorsomat irányító angyal... Kiméletlenül gyűjtöttem be a burgonyákat azoktól, akiknek maguknak sem igen volt; asszisztáltam a sváb *kitelepítésnél*, amelyik a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött a klasszikus deportálástól – látnunk kellett, hogy ártatlanokat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől, és mi, akik az elvihető és a visszahagyandó javakat ellenőriztük, magunk vágtunk le idős asszonyokat, férfiakat a kötélről a padláson – mikor a ház túlsó sarkánál már ott várakoztak batyuikkal a *betelepülő* csángók, hosszú kocsisoraikkal a felvidéki *kitelepítettek*. És mind e közben szívósan jártam a megye malmait, hogy ellenőrizzem, nincs-e feketeörlés, noha sokszor nem lehetett másképp biztosítani egy-egy falu szükségletét, csak ha félrenéztünk; és szívósan szerveztük, ellenőriztük a jóvátételi szállítások pontos lebonyolítását, belekalkulálva azokat az idegtépő pillanatokat is, amikor a megyei parancsnokság irodájában valahogy rosszul számolt a különben zseniális fagolyós szorzó-

tábla, és ezt úgy kellett bebizonyítanunk, hogy barátságosan – és csakugyan barátságosan! – néhány üveg itallal becsuktak bennünket egy szobába, és addig nem jöhetünk ki, amíg a kimutatások alapján a hibát újra meg nem állapítottuk. Így kapott vissza egyszer a tamási körzet több mint száz marhát. Megesett ilyesmi, hiszen a „terepen” sok minden előfordul, s ezekre az erőfeszítésekre nem is tudok úgy visszaemlékezni, mint ami hiábavaló volt. Sőt! Az én belső „íróasztalomtól” ugyan mérhetetlenül messze estek, – de mindezeket mégis tenni kellett. Aztán hosszú idő következett, amikor radikálisan a belső „íróasztalom” mellett döntöttem. A vállalt hivatás is ezt az aszkézist követelte – már ahogy én értelmezem ezt a hivatást. Ha nincs etikai vagy eszmei ösztönzés, akkor a belső világból való kilépés csak kétértelmű lehet, és főképp pudvásodásra hajlamos.

– *Írók az elefántcsonttoronyban – ingathatta fejét a kritika.*

– Hallgatásom nem elefántcsonttorony volt, hanem várakozás. Az elefántcsonttorony egyébként is teljesen idegen tőlem. A természetet igazán nem nevezhetem annak, ott pedig kiválóan érzem magamat. Legalább annyira, mint egy sarki kocsmában, ahol tényleg szag-közelben vagyok bárkivel. A szent állatkert – sokat kell nézni őket, s persze, szeretni is, ha változtatni akarsz rajtuk. Az utóbbi években aztán, anélkül hogy különösképpen akartam volna, a fiatalokkal való kapcsolatomban, a viták, a tervezgetések engem is közelebb vittek néhány elképzelésem realizálásához. Olyan visszhangfalat és médiumot találtam bennük, amely keretet adott az értelmes cselekvésnek. Volt egy régi álmom: az elveszett, elfelejtett vagy feledésre ítélt magyar prózai szövegek megjelentetése egy parttalan sorozatban. Úgy válogatni és szerkeszteni őket, hogy kicsiholódjék belőlük az „aktualitás erotikája” – de nem valamilyen szemellenzős didaktikával. Nyílt szembenézés a szövegek tényével. Változtatlanul hiszem, hogy ez írói szemet, érzékenységet kívánó munka. Olyan fiatalokra találtam, akikben megvolt egy ilyen vállalkozáshoz a szaktudás, a belső dinamizmus és a készségesség, – és ez engem is aktivizált. És tett – amennyiben tett – cselekvőbbé...

– *A Magyar Tallózó sorsa közismert. Bár...*

– Erről nem szívesen. Részleteket legalábbis... Olyan vége lett, amilyen lett. Bizonyos értelemben a lehető legszabályosabban záródott le a részemre, illetve, a részünkre. Magunk között számoltunk is ezzel. De ameddig a kocsi halad, addig is halad – gondoltuk. És valami olyasmi tisztázódott, ami jobb is, ha durván tisztázódik, és nem elkenve, ködösítve. Magyarán, kitervelni jogod lehet valami közérdekű jót, még elismeréssel üdvözlük is, elfogadják, de ha a neved nem elég megbízható „garancia”, hogy nyilvánosan jegyezd is, amit kiterveltél, majd megkérdésezésed nélkül olyan nevek közé suvasztanak be, akik között te is „elcsúszol”... Az ember – ha kényes a higiéniájára, s ugyan mért ne legyen az? – ilyenkor siet vissza újra a belső „íróasztala” mellé, és csodálkozik, hogy mért is hagyta ott. Tény viszont, hogy az is eredmény, ha sikerül egy kapós gesztenyét kikaparni. Egyék. Jogi kényeszerűségből a sorozat más néven megy tovább, de örömmel látom, hogy a benyújtott tervezetünk téma és szerző ajánlatait haszonnal tanulmányozzák. Mindig öröm, ha egy jó könyv megjelenik.

– *Ha nem tekinted intimitásnak, kitérhetnének kisoroszi kertedre.*

– Hogy-hogy kert? Paradicsom. Kis homoki vad szekfűs rét, néhány sor pusztuló szőlő, kiöregedett szilvafák, akác, ősfű, vadfű, fácánok, nyulak, őzek, szarva-

sok, a talaj állítólag olyan magas kvarc tartalmú homok, hogy már gyógyít, viszont ellen is áll a mezőgazdasági akaratoskodásnak, az úri virágoknak – meg rajta egy kisebb faház. Nagyjában meg is változott az életritmusom, amióta „birtokos” vagyok. A barátaim oda szoktak kijönni, sok fiatal. Amolyan peripatetikus keretet ad ez a táj a találkozásainknak, – amelyek egyébként teljesen spontánok, még azt se mondhatnám, hogy rendszeresek, csupán mindig megismétlődnek... Nekem nagyon sokat jelentenek, mind a munkám szempontjából, mind a saját tágasságom iskolájaként. De erről beszéltünk már. Persze, szomorú dolog a mi éghajlatunk alatt, hogy ha pár ember összejön, az mindjárt az iparendedély nélküli dalárdaalakítás rémképével tölt el bizonyos hivatalos...

– ... *kedélyeket.*

– Mondjuk így.

– *Valószínűleg minden emberben megvan a hajlam, hogy közösségbe szerveződjék. De a fiatalokban talán arra is, hogy mestert találjanak, akire egyenrangúként, de mégis csak fölneézhetnek. Legyen hatvan éves vagy akár harmincöt.*

– Ez csali utca, ebbe nem megyek be... Inkább azt értékeljük, ami nagyon egészségesen különbözteti meg a mai fiatalságot a két háború közöttitől. A vezér és próféta igénye ennek a generációnak minimális. Egyet akarnak: őszinte dialógus-partnert.

– *Akire azért fölneézhetnek. Ilyen – görögös – értelemben mestert.*

– Csóti Külös bácsi mondta egyszer nekem az apjáról Bátán: olyan öreg, hogy már a kezével eléri a mennyezetet. Az idő persze hogy megteszi a magáét, teremtet egyfajta... minek is mondjam – akusztikát? valamilyen „táncrendet”...? Ez biztos elkerülhetetlen, és természetes is. De ha csakugyan „görögösen” gondolom ezt a dolgot – az öreg Szokratészt például mindig úgy képzeltem el, hogy ha szükség-szerűen *lefelé* néz is, ravaszul ugyanakkor *fölfele* is kémlel, arra, ami születik, az éppen nyíló kapura. Ez a csukódni készülődő kapu objektív filozófiája. Ha valahol, nálunk csakugyan érdemes csínján bánni a próféta szóval, az eltorzult mester kifejezéssel – mérhetetlen kárt, provinciális beszűkülést okozott már az ilyesmi. A hajlam, hogy az elért pozíciónkból igazában csak a hiúságunkat legyezgető epigonjainkra figyeljünk oda... Ami pedig a közösség utáni vágyat illeti, az egyáltalán nem szervezkedési rögeszme. Vagy pontosabban: a szervezkedés vágyát és kényszerét, lélektani feltételeit az emberek nem a bölcsőből hozzák magukkal, hanem *kiváltják* belőlük. Amire ösztönösen vágyunk – s különösen a szellemi-irodalmi világban van ez így –: a személyes döntési szabadság és demokratizmus igényével pusztán együtt lenni, egymáshoz tartozónak tudni magunkat. S csak ha ezt rossz szemmel nézik, a rokonivásúak akkor húzzák maguk körül szorosabbra a „derékszijat”. És így vagy úgy, szervezkednek. Vagy – éppen hogy a magányt választják. Ami persze lehet eleve alkati adottság. Mindez nagyon banális dolog, már csak azért is, mert nem virtuális probléma. Évekkel ezelőtt vezetőink úgy jelentettek be egy fontos döntést, hogy a nép már eléggé „felnőtt” ezt meg ezt megérteni. Még ma is emlékszem az újságok nagybetűs címlapjára. Sokáig megmaradt bennem ez a kitüntető „felnőtt” szó, bár... Mindenesetre, ha a felsőbbség felnöttségre hivatkozik, jogos kell legyen a fordítottja, a visszafordítása is. És ettől még nem dől össze a világ, nem dőlnek le a tornyok. Csak valami tisztább lesz.

- Csapongjunk a művek felé - a fiatalok kapcsán. Kissé provokálőbb lennék. Nem merült még fel benned az aggály, hogy a fiatalok - írók, kritikusok - visszajelzései írói munkásságodnak inkább csak az egyik „irányát” hangsúlyozzák, azt amit elsősorban a Film-mel jelképezhetnének? Az elvontabb, a kísérletező, a filozófikus író. Magyarán: nem deformálnak-e a maguk szemléletének a parancsai szerint? Csak zárójelben utalva itt arra, amit egyszer mondtál, hogy a kritikában leginkább kitüntetett regényed, a Film valami olyan pont, ahonnan tovább nem vezet út. S ez az új családregény nem önvédelmi reflex is egyben? Autonómiád vállalása. Vagy egy írói életmű mélyebb, rejtettebb, metafizikusabb törvények szerint alakul?

- Hogy leszögezzem: egyáltalán nem kitérőnek érzem a Filmet, hanem valamilyen végállomásnak. Ahonnét újabb elágazást próbálok magamnak keresni, találni. De azért maradunk csak a hatás kérdésénél. Azt hiszem, nem sorolhatom magamat azok közé, akik tökéletesen be tudnak zárkózni egy maguknak kitalált, kimunkált „egy-hang” világába.

- Említhetnének nemzedéktársadat, Mándyt.

- Iván, igen... Ő hatalmasan ilyen típusú alkotó. Az igaziak közül való. Mert talán nem kell mondanom, hogy az „egy-hangnak” az égvilágon semmi köze az ilyen vagy olyan értékességhez. Egyszerűen alkat dolga. Bár Iván is, az ő kései, s talán legszebb teljesítményeiben más. Változott. Az Egy ember álmában, például. Egy jó filológus, szövegelemző ki tudná mutatni, hogy mi ez a változás. Remek szintézis. De visszatérve a kérdésre - azt hiszem, hogy azt az egészséges hatást, amit a születő új irodalom kelt, egyetlen alkotó sem tudja figyelmen kívül hagyni. Bizonyos áttételekkel igenis változtat rajtunk. Ha egyebet nem, olyan ösztönzést ad, ami még inkább abban mélyít el, ami a sajátod. És lehet közvetlenebb is a hatás - egy idegen dallamfoszlány, amit a magad módján modulálsz tovább. Amit írói autonómiának szoktak mondani, rendkívül eklektikus valami. Csak megszoktuk, hogy rendkívül ködösen beszéljünk erről. Vagy sehogy. Mintha szégyellnénk. Festőknél, képzőművészeknél mennyire másképp van ez! Nemcsak nyíltan, sokszor harsányan, de szinte programszerűen kapják fel egymás témáit, technikáit. Akad Picassónál harsányabb tolvaj?! S hogy szégyellné? - épp az a bravúr, épp az a zsenije, hogy nem képes lopni, sem utánozni. Egyszóval, van valami belső nehézkedés, súlypont. Ez a döntő. Az én autonómiám az a csomó ott a madzag végén, amit a sós vízbe belemártok, s rakódik rá, ami rakódik... Az ember mindig belemártja magát valamibe.

- Tehát tagadod a fiatalok izlésterrorját - hogy egészen alpárian fogalmazzak.

- Igen. Épp eléggé terrorizál engem a saját belső két végletem - vagy ellentmondásom? Egyszer már próbáltam erről kicsit gondosabban fogalmazva beszélni...

- Egy öninterjúban. Sajnos, az ottani kérdezővel nem versenyezhetek.

- Szóval, azt az élménymasszát, amit még otthon, Szekszárdon begyűjtöttem, batyuként vittem magammal. Különböző okokból sokáig nem éreztem magamat alkalmasnak, hogy közvetlenül foglalkozzam vele. Egy másfajta, általánosabb ember-, valóság- és probléma-közelítés útját jártam - persze, kitérőkkel azért. A három regény, Az atléta halála, a Saulus és a Film elég szükségszerűen, stafétaváltásban követték egymást bennem. Nekem ez a három regény gondolati-érzelmi trilógia. Mélyebb dimenzióban ugyanazt bombázzák, boncolják. Technika szempontjából az Atlétát talán a lélektani regény és az impreszionista ábrázolás címszavaival lehet-

ne durván jellemezni. A Saulusban a mondanivaló választott „fénycsíkja” is arra kényszerített, hogy forró szikárságra, jelzésszerűségre törekedjen, az egyes motívumok, tények kódértékű egymásmellettiségével próbáljak építkezni. Éppen a sűrítés érdekében kellett lemondanom a szélesebb epikus kifejtésről. A további meztelenítés, azt is mondhatnám, egyfajta ontológiai létérzés és ábrázolás megkísértése volt a *Film*. (Éppen most olvastam Balassa Péter hosszú tanulmányát erről a regényről, s szerzőként állíthatom, hogy szinte többet tud róla, mint amennyit én tudatosan tudtam...) A „végállomás” szót használtam. Ez a regény az emberi történet mérlegelésében olyan végső pontig vitt el, olyan végső kérdésfelvetésekig, amelyek majd mindent kétségbevonnak, és mindennek az összetevőjét. Ahol már megszűnik a tovább kérdés. És innét már csak ennek az útnak a tapasztalataival kereshetnek valami újat. Most kezdem érezni, hogy egy szélesebb epikai öleléssel vissza tudok térni ahhoz a direkter emberi-társadalmi életanyaghoz, ami eddigi írásaim mögött is ott volt, csak rejtettebben.

– Ennek lehet jele a Magyar novella, és a most indított regény, amely egész nyilvánvalóan imitálja a nagyrealizmus formaelemeit.

– Amolyan parttalannak induló regény – szívesen ajánlanám Tolsztoj vagy Gogol emlékének. A nagyrealista prózát mindig csodáltam, miközben nem tudtam, nem is akartam mást írni, mint amiket írtam. Vagy ha igen, persze hogy csak imitálni... valahogy „megbolondítani”. Ahogy az egész századunk arra kénytelenedett, hogy „megbolondítson” annyi szent normát. Nem elvetni – csak „megbolondítani”. Az új felismerések birtokában mit is tehetett volna más? Newtont ki tudná elvetni? – de Einstein, Heisenberg és a többiek nélkül lépni akarni...? Idő és tér, s még ami köréje sorjázik – szinte minden – korántsem fizikai problémák csak. Egyszóval, mindig időszerű, hogy „nagyrealista” próza íródjon, de csak akkor lesz igazán azzá, ha mindig *szervesen* lesz *gyökeresen* más, mint a korábbiak. Az egész avantgardizmus-vita meg maga a bejáratott fogalom is – egy kis megengedhető túlzással – inkább csak a ködkavarást segíti elő, és egyszerűen késlelteti a bontakozó új nagyrealizmus formációinak a világos felismerését.

– Olvasóid korábban azt szokták meg, hogy megszületik egy regényed, utána novellák, megint egy regény, újra novellák stb. Most a novellák mellett olvashatunk tőled verset, regénykezdetet. Ez utóbbiból legalább...

– Négyet – hogy könnyítsek a leltározó kíváncsiságon... Azt hiszem, az Anno volt az első, amolyan hangütés. Buda felszabadításától 1956-ig, csaknem háromszáz év sors és esemény kavalkádját szeretném elmondani benne. Magyarország és kicsit Közép-Kelet-Európáét. Háromszáz év szenvedését és abszurdját, a közép-kelet európai létezés vízióját, a sűrítés és szikárság olyan fokán, ami arra kényszerít, hogy a *Saulus* és a *Film* eredményei alapján próbáljam megépíteni. Végül is valamilyen szintézis-csavarás lenne, de úgy érzem, pillanatnyilag még nincs olyan fegyverzetem hozzá, ami kielégítene.

– Azért némi fegyverpróbák már történtek. A *Térkép Aliscáról* című munkádra gondolok. A magyar „*praesens perfectum*” – a *Te meghatározásod ez – kikísérletezésére*.

– Igen... talán az biztosíthatná egy ilyen nagy időtávlat epikai összefoglalását. Egy szüntelen jelen idő lüktetését, noha az egymás mellé kerülő eseményeket 100–150 év választja el egymástól. A célom az, hogy az olvasót egy homogén történet és történelmi történet sodra vigye – vagy legalábbis úgy érezze, hogy az viszi. Ezek technicista problémák is – egy belső vízió stilisztikára váltása.

Aztán... ezzel párhuzamosan nyúltam egy oldottabban szerkesztett, egy téridővel másképp gazdálkodó regény felé. Ne várd, hogy a témájáról konkrétan... az mindig nehezen megy nekem. Közben derül ki, különben is. Legalábbis nálam. Valami „családáradás” lesz, az biztos, az időben előre-hátra. Ahogy alakul, mozaikos formájának ígérkezik, mindegyik mozaik kicsit magában is megáll, miközben tovább is építi az előzményeket. Minden fejezetnek címe lesz, mint a régi jó XVII–XIX. századi regényekben. A régi olvasói kedv... Dickensnél, mondjuk... Micsoda öröm töltötte el az embert, ha a fejezetek élén egy címet látott és nagyjából sejtette, hogy mi is fog történni a már ismerős figurákkal. Újabban – megint – nagyon fölmelegetik a szívemet ezek a régi dolgok. De ahogy beszélünk róla, ezt is valahogy szervesen-gyökeresen másképp. Lóg a falon egy realista kép, csak éppen abban különbözik minden más realista képtől, hogy az egész – mondjuk – balra öt centit ferde. Hát ez a ferdítés, ez az öt centi – ez pokolian nehéz. Ami nem csoda, mert ez az öt centi vagyok én, vagyunk mi, a mi századunk. Valami ilyesmi lesz, ha sikerül. Ezen dolgozom.

– *Ez eddig két regény. Két szintézis.*

– A harmadikból a Hidban jelent meg egy rész. A koncepció kész, de egy ideje nem vagyok elég közel hozzá. Pillanatnyilag ez van a polcomon legalul. Egy felfordulásos vonatutazás története Somogyban, a főszereplője egy harctérrel éppen hazatért fiatalember. És se az útnak, se Somogynak, se az éjszakának nem akar végeszakadni. De ezen a vonaton minden lényeges lejátsszódik, a születéstől a halálig, gyilkosságig. S ami közel-távol látható, egy vérből éppen kimosakodott ország, egy lehetséges jövő, amit ők fognak csinálni, de még nem tudják, hogyan, és hogyan fog sikerülni. Némi öniróniával és komolytalanul hozzátehetném: talán azért akadtam el vele, mert én már tudom? Ugyanis a végső kibontakozás is csak annyira szokott világos lenni menetközben, mint a holnapi nap, – igazában eldöntetlen addig, míg föl nem virrad az az utolsó húsz-harminc oldal...

– *A negyedik regényről mit mondhatnál előljáróban?*

– Egy elképzelt színház egy napja, non-stop játék napfelkeltétől napfelkeltéig. Ez így majdnem semmitmondó, de több alig mondható el. Heppening? – nézők, színészek, darabok, darabfoszlányok, rögtönzött és véletlen mozzanatok, történetek együttes és együtt bonyolódó nem tudom mije. Bonyolult. Illetve, alig megragadhatóan egyszerű. De semmiképpen sem színházregény; mint ahogy azt is szeretném kivédeni, hogy eljátszható legyen. Azt próbálnám itt dramatikusan körbejárni, ami életem során valaha is megrendített, foglalkoztatott. Egy kicsit leltár is lenne. Annyi szereplőre és mozzanatra bontva szét magamat, amennyire csak képes vagyok. Egyébként úgy íródik, ahogy az iszap rakódik le. Nem siettetem.

– *Olyasmi tehát, ami újra felélesztené a klasszikus barokk életszférát. A világ színház. A lélek színház. Szerepeket játszunk, maszkok, maszkot viselő lények vesznek körül.*

– Igen. A végtelenségig lehet tágitani.

– *Hogy a leltározó hálátlan szerepét tovább játsszam... Az Elégia megjelenése gondolom azokat is meglephette, akik korábban már olvastak verseket, verslélkeket tőled.*

– Gondolom, engem is meglephetett, hogy effélék kicsúsztak... Az igazat megvallva, szándéktalanul lettek, és továbbra sem akarnak szándékosan lenni. Hamarosan megjelenik egy kis kötetnyi versszerűségem. A szöveg szót nem szerettem

már, túl sok kétes akrobatikát bújtatnak mögéje. Ott a fülszövegen, azt hiszem, elég világosan megfogalmaztam, hogy mit gondolok. A költészet és próza határán lehetnek – és vannak – olyan stilisztikai, megfogalmazási lehetőségek, olyan terület, ami sem ide, sem oda nem tartozik. Valami, ami ragaszkodik hozzá, hogy ezen a határvidéken fejezze ki és fogalmazza meg önmagát. S ha már ennyire makacskodik, az író sem tehet mást, mint azt gondolja, hogy ott van a legjobb helyen, ahol van. S az ilyesmitől a prózáíró még nem lesz költő, és a költő sem prózáíró. Nálam – talán – az elmúlt évek naplójegyzeteinek is része lehet a megszületésükben. Az *Elégia* hosszabb lélegzetű „sem ez, sem az”. Elég váratlanul csúszott ki, az amerikai utam előtti pár hét alatt. Próbáltam másképp, de végül a líra és filozófia keverékével tudtam csak egy számomra fontos és szükséges gondolati szomorúságot megfogalmazni. Lét, világ, ember, történelem, Isten... Elkövetkezik, hogy a kérdések kihívóan leegyszerűsödnek, pontosabban megfoghatóknak, és a válaszadásban is hajlunk arra, hogy a sok briliáns, sikeres, mégis alacsony égboltú érv helyett – gyököt vonjunk. Amikor rájövünk, hogy csak a legegyszerűbb tud valóban titok lenni. Amikor egy fa nagyobb titok lesz, mondjuk, mint a hatalom elmélete. És annyi más... Meg talán néhány aktuális olvasmányom is lökést adhatott.

– *Schrödinger, Heisenberg, Chardin...*

– Carl Weizsäcker felejtette ki. Korunknak egyik legorganikusabban gondolkodó fizikusa, matematikusa. Tágas és nyitott minden irányban, kicsit Goethe-i értelemben „szakutódó” – ilyen tágassággal muszáj is filozófusnak lenni. Az ő szakkérdés értelmezései, hipotézisei, például, igen sok ponton rimelnek Chardin teológiai és tudományos koncepciójával – vagy inkább víziójával? Bár végül is minden, ami egy gyökeresen új szemlélet elkerülhetelenségére utal, még sokaig „víziószerű” marad. Vagy ott van Wiegner – amit a tudomány jövőjével, határaival, szükségyszerű átfarmálódásával kapcsolatban felvet, egyáltalán nem esik messze attól, amit Chardin ugyanerről gondol. A szóhasználatuk persze teljesen más. Azt is mondhatnám: kell is legyen. De ez nem jelentheti azt, hogy nem összeköthetők a legfontosabb szálak. Chardin nagy szellem, nagy realista hívő és álmodó. A legtágasabban próbálta letapintani tudomány és vallás között azt a területet, melynek a letapintásával a század iszonyatosan bajban van. Sokan még nem is tudják, mennyire hatott rájuk. A század természettudósai közül épp a legnagyobbak kényszerültek rá, hogy szembeítsék magukat olyan problémákkal, amelyekkel korábban nem kellett még, nem illett foglalkoznia egy tudósna – vagy egyszerűen rávették magukat, hogy ne szembeüljenek velük. Newton meditatív írásait, például, racionalista sikk enyhén megmosolyogni. Pedig ha ezeket az embereket teljességükben akarjuk látni, gondolkodásuk értékeit felszippantani, akkor nincs jogunk hozzá, hogy életművükről leválasszunk olyasmit, amit korántsem az öreges ellágyulás iratott velük. Bármennyire is kellemetlen itt vagy ott, ennek vagy annak – az életművek teljességéből kell kiolvasni az útravalót. És ez érvényes mindenütt. A tudományban éppúgy, mint az irodalomban. A „zárt anyag” – tipikusan éjszakai gondolat, éjszakai találmány.

– *Azt hiszem, ez az a mondat, ahol betejezhetjük a beszélgetést. Nem egy véletlen dátumot üdvözölve, hanem az útravalót köszönve.*

Buda-Városmajor, 1980. november

VISSZATALÁLNI

(Jegyzet egy Mészöly-novella értelmezéséhez)

A rész-analízisek kora lejárt, írja egyik esszéjében Mészöly Miklós, a tét egyre inkább az „egész” lehet csupán. Az egésznek, a teljes életnek regénybe sűrítésére, modell érvényű megragadására a huszadik századi prózairók egész sor technikai eljárást kidolgoztak. Napjaink latin-amerikai írói például a mítoszt kapták örökségül, abban rendezkedtek hát be. A nézőpont-technika majd a joyce-i tudatfolyam a belső ábrázolás előtt nyitotta ki a kapukat. Nemkülönben a szürrealisták. Persze, ma már nincsenek „tisztá” technikák. A különböző írói eljárások – sokszor eklektikus – keveredésének vagyunk tanúi, gyakran egyetlen művön belül, gondoljunk csak Marquez és Llosa regényeire, Cortázar novelláira vagy a kortárs amerikai, szovjet és nyugat-európai prózára.

Mészöly Miklós sem kitaposott utakon jár. Az ő korszakos jelentőségű rátalálása a pontos történet-forma. A ponttól pontig haladó történetét, amely az eseményeket mintegy megszületésük pillanatában ragadja meg, még mielőtt történet, „sztóri” kerekednék belőlük. Vagyis: kimetsz egy darabot az időből, s lenyomozza ennek az időszletnek az eseményeit. A jelen idő prózája ez, melyben a leírás kap hangsúlyt. Ám ezek a leírások nem válnak szimbólumokká, nem utalnak valami egyszerien konkrét, lefordítható és leszűkíthető mögöttes tartalomra, hanem sokfelé ágazva az egészre utalhatnak. Hiszen a jelen idő, a pillanat mindig tartalmazza az összes előző pillanatot is, egy-egy párbeszédből, gesztusból, hangsúlyból az előzményre, a *voltra* is következtetni lehet. A történetet bárhol el lehet kezdeni, és az elbeszélés fonalát bárhol el lehet ejteni. Az író feladata itt csak az lehet, hogy ebben a múltjától látszólag elvágott s a teleológia vigaszát nélkülöző világban az egésznek a jelentésére szüntelenül rámutasson, hogy el tudja hitetni, mindig az egészről beszél, még akkor is, ha egy pocsolyát ír le, benne szakadt kombinéval és katonasapkával.

Mészöly Miklós legutóbbi novellás kötetében, a *Szárnyas lovak*ban a szűzsé felépítésének rendkívül változatos és eredeti technikáira figyelhet fel az olvasó. Kötetének második ciklusában azonban Mészöly elhelyezett egy hosszabb, kisregény terjedelmű novellát is, amely, úgy tetszik, összegezi és klasszicizálja eddigi műfaji „határsértéseinek” a művészi eredményeit és tanulságait. Ezek azonban jóval többek pusztán műfaji-formai tanulságoknál. Látni fogjuk, hogy szemlélet és forma olyan ritka megfelelésével találkozunk az elemzett novellában, amely kiváló művekre jellemző csupán, s amely, egy másik szempontból, a kegyelem ritka pillanata író és olvasó számára egyaránt.

A novella címe: *Ami jön*.

Négy burgonyabegyűjtő járja az országot. Változnak a helyszínek, változik a táj, emberek lépnek be a történetbe, majd megint mások. Mintha útleírást olvasnánk vagy riportot. Csakhogy az író nem egzotikus országokba vezet olvasóját, hanem a Dunántúlra, s a hősei sem keverednek fantasztikus kalandokba. Az időpont: 1946. Egy évvel az ország újkori történelmének legnagyobb sorsfordulója után vagyunk. Az évszám itt nagyon lényeges értelmezési kulcs, mivel akaratlanul és kimondatlanul olyan történelmi eseményeket is asszociál (sőt magába foglal), amelyekről a novellában kevés szó esik, de amelyeknek az ismerete nélkül nem nyílik a novella, s az elősorjázó történetek utalásai és hivatkozásai érthetetlenek maradnak. A helyes befogadás egyik feltétele itt, hogy az olvasó tisztában legyen

vele, a dátum, amellyel az író a novellabeli történeteket a konkrét, objektív időben elhelyezi, látenszen olyan történelmi-társadalmi tapasztalatokat hordoz és sűrít, amelyek a tájékozott olvasó számára nem lehetnek ismeretlenek. Mészöly Miklós erőteret teremt vele. Azt a szociológiai-lélektani háttérrel, amelynek a leírásával a régebbi korok regényírója bizonyára hosszasan elbíbelődött volna, s amelynek az erőterében a novellabeli események lejátszódnak. A hősök viselkedését – a háttérből – ezek a pusztán jelzett események motiválják. A háttér ismert, s a mai írónak tisztán kell látnia, nem történész, nem szociológus, nem lélekbuvár, hanem mindez egy személyben, *csak* és legelsősorban író, aki a szabadság esélyeit, az embernek a világhoz való viszonyát fogalmazza meg minden nekirugaszkodásával. Egy-egy pillanatra azért a háttérre is fény vetül. Például felvillan egy jelenet a kitelepítési téboly drámájából. S amikor az egyik hősnek, a söfőr Pajának a cinikus megjegyzésére a három útitárs kedvetlenül hallgat, ez a hallgatás állásfoglalás is egyben. Azoknak az embereknek az állásfoglalása, akiket nem kérdeztek meg, de akik valamiképpen mégis résztvevői a történeteknek, hiszen ugyanebben a világban élnek, tehát felelősök is. Még akkor is, ha talán úgy vélik, a szereposztásból következően a részvételük a dolgok passzív szemlélése lehet csupán. De nem mindegyikük gondolkodik így.

A címadó mondat – *Ami jön* – elhangzik a szövegben is, amikor a földvári sofőr Janikáék udvarán megkérdezi a novella egyik hőst, Kis Vargát, hogy mit csinál itt. „Tulajdonképpen semmit – feleli Kis Varga. – Burgonya... aztán cukorrépa. *Ami jön.*” De ez a címmé emelt – tehát kiemelt – mondat, amellyel Kis Varga a maga sodródó életformáját jellemzi (hozzátéve rögtön azt is, hogy utálja ezt az életformát), címként egy másik, a novella szerkezeti-formai felépítésére utaló jelentést is sugároz. Események peregnének ugyanis előttünk, amelyek nem a műfaj klasszikus kánonjai szerint épülnek fel történeté. Sőt, egyáltalán nem épülnek föl történeté. Pontosabban, nem *egy* történeté épülnek, mivel nem *egy* történetet olvasunk, hanem történeteket, számtalan történetet. Külön történet Arany és Janika barátsága, és egy másik Pajáé, a sofőré, aki az egyik faluban találkozik a régi kedvesével és a kisfiával, akit nem is látott még, mivel otthagya az asszonyt. Ezek az epizódok azonban nem kauzálisan következnek egymásból. Az eseményeket Mészöly Miklós nem vertikálisan fűzi össze, hanem mintegy kiteríti a térben. Véletlenszerűen kerülnek egymás mellé, de mivel állandóan az *egészre* utalnak, erősítik egymást. Vagyis: *ami* jön. És: *ahogy* jön. A történet, a sztori itt maga a teljes élet. A létezés úgy, ahogy azt napról napra, percről percre megéljük. Mészöly Miklós nagy érdeme, hogy a pillanatban itt mégis az Idő mutatkozik meg, az epizódokban a lehetséges történetek, a sors, a teljes élet.

A klasszikus novellában a sztori a legfőbb struktúraszervező elem, a novellának a gerince, amelyre a különböző – etikai, szociális, lélektani, bölcséleti stb. – tartalmak bordázata ráépül. A sztori váratlan fordulata vagy poénja távlatba helyezi az előzményeket, fényében a novella eseményei kilépnek egyszerűségükből, jelentéssel töltődnek fel, ábrákba rendeződnek. Gondoljunk Kafkára vagy Borgesra, Cortázar Éjszaka, hanyatt fekve című novellájában a történet végén az álom valóság lesz és fordítva, ami valóságosnak tetszett, arról kiderül, csupán egy gyönyörű álom volt. A sztoriközpontú novellában a történet minden fordulata a novella értelmezéséhez ad hozzá egy-egy jelentésmódosító fontos mozzanatot.

Az itt tárgyalt Mészöly-novellában ez távolról sincsen így. Nem is lehet, mivel nincsen sztori, csupán a valóság egy időszületének a leírása. Az író szinkronban van azzal, amiről ír, abszolút értelemben *benne* van. Nem a múltnak egy szakaszát meséli el a jelen idő perspektívájából, hanem jelenidejűsíti a múltat. Így az olvasó semmit sem tudhat előre, minden kiszámíthatatlan. Az író nem sejtet, hanem alakulásuk pillanatában rögzíti az eseményeket, így ő sem tud többet a hőseinél. Természetesen ellene lehet vetni, hogy ami lejátszódik előttünk, az legalább két pers-

pektívából szemlélhető. Nyilvánvalóan így is van. Az egyik, a *direktebb* perspektíva az író által ránk kényszerített nézőpont, a jelenidejűsített múlt nézőpontja, vagyis a novella írói nézőpontja. Hogy mindaz, amit látunk, ebben a pillanatban alakul a szemünk előtt. A novellának van azonban egy másik, *rejtettebb* perspektívája is. A novellabeli események jelen idejére az olvasói jelen idő reflektál, s kiegészíti, „el-
téríti” azt. Az a történelmi háttér, amely a novella hőseinek a viselkedését és cselekedeteit motiválja az olvasói jelen idő perspektívájából értelmezhető, mivel megvan hozzá a távlat, mivel a kulisszák, a történelmi háttér erővonalai is átrendeződtek a novellabeli jelen időhöz képest. A különbség a hagyományos novella olvasói recepciójához viszonyítva mégis jelentős. A hagyományosabb, elbeszélés típusú novellában az író teremt távlatot a történethez, míg itt ez a feladat teljes egészében az olvasóra hárul. A pontos történet-formában az olvasó értelmezési szabadsága kiszélesedik, az olvasó kénytelen saját tapasztalatait szüntelenül konfrontálni az íróéval. Az író párbeszédre készíti, ami elől nem tud kitérni.

További különbség: a hagyományosabb novellában a cselekmény mindig egy végső, lezáró pont felé halad, ahol a novella összes eseménye-epizódja találkozik, és értékrendbe kristályosodik. Mészöly Miklós novellájában nincs ez így. Fölvetődik a kérdés, értelmezhető-e az ilyen írás, és ha igen, hogyan értelmezzük?

Mészöly Miklós nem sztorit mesél, hanem helyzeteket ír le, továbbá hősei viselkedését valamely konkrét helyzetben. Ahogy a hősök viselkednek, úgy árulnak el – akaratlanul – valamit a személyiségükről. Van a novellának egy epizódja, amely háromszor ismétlődik meg. Egyik alkalmi szeretkezése után Kis Varga a következőket mondja a mellette fekvő lánynak: „Volt olyan is fönt az Oderánál, hogy a halottakból csináltunk lövősáncot.” Majd másodszor a piros szvetteres asszonynak: „Egyszer hajnalban... nem volt fedezék... lövősáncot kellett csinálni... két ember már elég magas golyófogó...” S végül a munkásasszonynak a novella végén: „Egyszer a bajtársainkból csináltunk lövősáncot... egyszerűen nem volt más... Pati Sanyinak hívták a fiút, aki legfelül feküdt... haslövés fektette le... Állati sovány fiú volt... A többiek azt mondták, harmadosztályú golyófogó...”

Mind a három alkalommal elemi erővel tör fel a vallomás Kis Vargából, a vallomás, amely a háború döbbenetes erejű, a végsőig tömör metaforája. A bajtársakból csinált lövősánc Kis Varga számára sokk, amit ki kell beszélni, mert csak így lehet elviselni. A novella zárójelenete erre (is) figyelmeztet. A mezőn repülőgép húz el Kis Varga feje fölött, s a fiú ösztönösen beleveti magát a hóba. Pedig már másfél éve béke van. De béke van-e, vagy csak a fegyverek hallgatnak? Kis Varga vallomása mind a három alkalommal intim pillanatban hangzik el, s ez aligha véletlen. Az ő természetes (mivel evidenciákon nyugvó és megkérdőjelezetlen) kapcsolata a világgal a háborús sokk hatására szakad meg, az emberekhez való visszataláláshoz is ezért a legeredendőbb és legtisztább kapcsolaton át vezethet út. „Mi közöm hozzátok?” – mondhatja Kis Varga a társainak. Nem barátok ők, csupán alkalmi szerzők. Előttük Kis Varga néma marad, s a három társa sem érti a viselkedését, meg talán nem is akarja érteni. Számukra Kis Vargának nem lehet mondanivalója, azért is hagyja végül ott őket.

Mindezek után talán nem fog belemagyarázásnak feltűnni a megállapítás, hogy ez a háromszor elhangzó, dadogva-elfulladva elmondott vallomás a novella *súlypontja*, gondolati középpontja, a forma szempontjából pedig az a struktúraszervező és -teremtő mozzanat, ami a hagyományosabb novellában a történet. Aligha lehet vitás, hogy a novella ezért a vallomásért íródott, hogy minden, ami ebben az írásban történik, a háborús élménynek rendelődik alá. Az írói pozíció, nézőpont helye ez itt. Mészöly Miklós számára nem az a fontos, hogy elbeszélje az élményt, történetet kerekítsen köré vagy netán tételeket illusztráljon, hanem sokkal inkább az, hogy az ember lehetőségeit vizsgálja meg egy ilyen egzisztenciális megrendülés után. Elviselhető-e és kiheverhető-e ez a sokk? Számára ez a fő kérdés – s 1946-ban nemcsak Kis Varga, hanem az egész ország számára is.

Kiaverheti-e az ország ezt a sokkot? A novella erről is „szól”. Mészöly Miklós szikrázó tömörséggel és őszinte indulattal idézi fel a novella első felében az 1946-os Magyarországot. A négy burgonyabegyűjtő az ország tenyérnyi területét járja be csupán, de amit látnak, az hitelesebb híradás az ország állapotáról és a lakosság közérzetéről cikkek és történelmi tanulmányok tucatjainál. Írói bravúr, ahogy Mészöly felidézi: félelem és bizakodás egyszerre jellemezte az országot. 1946-ban minden lehetséges még. „Most jobb lesz, ugye?” – kérdezi az egyik paraszt. „Mert szerintem igen... A föld az mégiscsak a miénk lett!” Egy fiatalember nagy buzgalommal magyarázza, milyen lesz a faluja tíz év múlva: „Itt lesz a kultúrház... óvoda... bulgár kertészet... Ott lesz a strandfürdő zuhanyokkal...” Az olvasó már tudja, amit a lelkes fiatalember nem tudhat még. És szkeptikus a burgonyabegyűjtő brigád főnöke, Arany is, mert csak hümmög: „A jövő! A jövő!...” Mégis, minden nyitott még, minden eldöntetlen. De azért szó sincs karneváli örömről, legföljebb óvatos bizakodásról. Egy országban, amely jóvátételt fizet, ahol rekvirálni kell, amely le van tarolva, ki van fosztva, ahol ide-oda telepítik a lakosságot, ahol a háború végének egyéni és nemzeti tudathasadás a végeredménye s amelyet néhány évtized alatt egymás után több történelmi katasztrófa is megtépázott, nem lehet szó semmi eufóriás örömről. Egy hitében és reményeiben sokszor megcsúfolt ország népétől nem várható, hogy kétségek nélkül nézzen a jövőbe. „A hóhérok mondják a gyászbeszédet is” – jegyzi meg Arany. A kegyelem pillanata, de annak paródiája is, amikor a kocsárdi templomban Arany odaül az orgona mögé. „Szárnyaló zene ereszkedik rájuk. Arany egyre cifrábbnak látja a párkányokat, beugrókat, boltíveket; mintha egy templomi operaház gomolyogna előtte.

Az orgonaszó kihallatszik a térre, az utcára.

A nyitott kocsmajáton egyre-másra szállingóznak ki az emberek, van, aki pohárral, üveggel a kezében. Mint a holdkórosok, úgy közelednek.

„Na, tiszteletes úr...!”, mondja egy fiatalabb.

Egy másik, szektás külsejű, énekelni próbál.

„Mint a szép híves patakra...”

És sorba besétálnak a templomba, de az üveget, poharat előbb leteszik a bejárat mellé. Bent hatalmasan zúg az orgona. Elismeréssel néznek össze.

„Ez nagy kántor lehet”, mondják.”

A jelenet egyszerre patetikus és groteszk, mint ahogy minden, amivel az utazásuk során találkozhatnak, gyakran ők maguk is.

Mert mindenkinek – nekik is – van valami takargatni- és elfelejtenivalójuk, de ami történt, azt nem lehet elfelejteni, ellenkezőleg, azt előbb „ki kell beszélni”. Kis Varga, Arany, Paja és a Kölyök – hibátlanul megrajzolt figurák, annak ellenére, hogy a pontos történet-forma nem teszi lehetővé, hogy az író belső monológos formában ábrázolhassa őket. Mészöly Miklós módszere sokkal inkább Hemingwayvel mutat rokonságot. Ő is tartózkodik minden írói kommentártól, s hőseinek a spontán reakcióit írja le bizonyos konkrét szituációban. De amíg Hemingway novelláiban ezek a szituációk látszólag megszerkesztettebbek, rosszabb esetben kimódoltak, itt spontánul történik minden. Következetes végiggondolása, sőt továbbgondolása ez a módszernek, hiszen nincs az a banális helyzet, amelyben az ember ne öntörvényűen nyilatkozna meg, pontosabban mondva ne leplezné, el ne árulná magát.

A négy főszereplő közül Paja, a sofőr a legellenzenesebb figura. Gátlátalan és cinikus, ugyanakkor félelmetesen életre való. Morális fenntartásai nem lehetnek, mivel nincs morálja. A mindenkorai helyzet rabszolgája ő, az az embertípus, aki mindig az árral úszik, s mindig tudja, mi az érdeke, akit a helyzete alakít. Nem gazember, csupán önző, de kiapadhatatlan életkedv és életerő buzog benne, sohasem veszti el a fejét, sohasem érheti meglepetés. Ő az, aki a leggyorsabban tud berendezkedni a helyzetbe. Alkalmazkodó, aki mindig a saját jól felfogott érdekeit

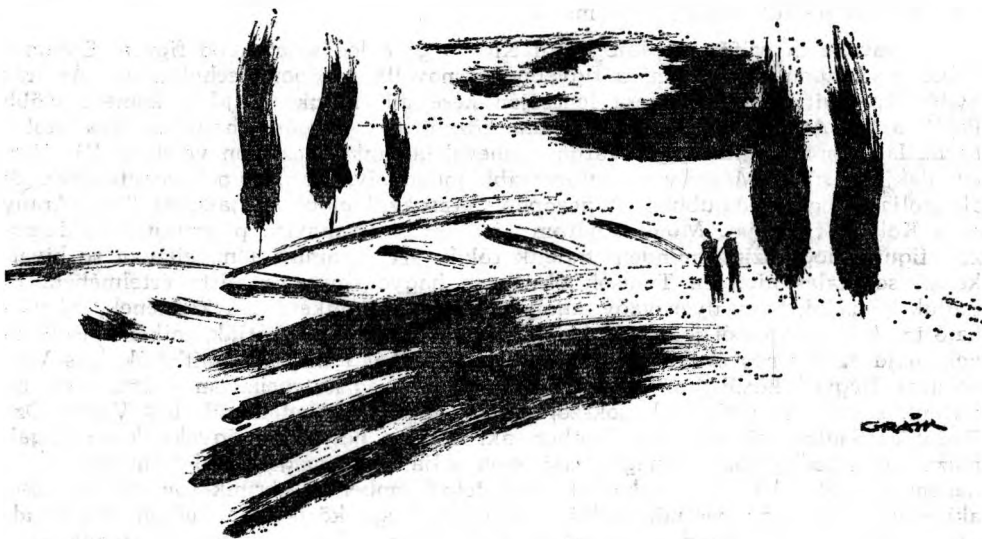
nézi, aki a jég hátán is megél, aki, ha a helyzet úgy kívánja, lehet hóhér, máskor pedig szamaritánus. „Mondd, mit csináltál te a háború alatt” – kérdezi tőle Arany s az egyik pillanatban fasisztának nevezi, ami nyilván nem igaz. Az viszont igen, hogy a Paja-féle ember, mivel morális skrupulusai nincsenek, akármire kapható lehet. Innen származhat Kis Varga Paja iránti ellenszenv is. Kettejük hamu alatt parázsló konfliktusa az események során többször is fellángol. Paja utálja Kis Vargát, mivel nem érti, Kis Varga Paját, talán mert túlságosan is érti. Janika, a százkilós állatorvosné megjegyzésére például, hogy egy akkora udvart, mint az övéké nem illik lakatra zárni, Paja gúnyosan azt feleli: „Persze. Szocializmus van.” Kis Varga indulatosan, a gunyoros megjegyzés súlyához mérve indokolatlanul hevesen reagál Paja kijelentésére. „Ezt vedd le a szádról” – mondja, talán mert úgy érzi, van, akinek a száján beszennyeződik minden szó. Pár perccel később összeverekednek, Kis Varga majdnem megfojtja Paját. Belemagyarázásokra csábító jelenet ez. Például ilyenekre: a Paja-féle gátlástalan fickók is felelősök a Pataki Sanyik haláláért, kivált, ha valami – akárcsak csekély – hatalomhoz jutnak. A belemagyarázást az író jellemábrázolása sugallja, jóllehet a szöveg, a pontos történet-forma nem teszi lehetővé, hogy az író részletesen taglalja, miként viselkedett Paja a háborúban, emberileg helytállt-e vagy sem. Kettejük (ti. Kis Varga és Paja) konfliktusa több is, más is. A jellem nélküli, sodródó ember konfliktusa ez azzal a másikkal, aki érteni és értelmezni is akarja a világot, aki uralkodni akar és talán tud is a helyzetben, aki *felelősnek* érzi magát.

A Kölyök a *tiszta* ember a novellában. Nyíltszívű, egyenes, egy kicsit naiv, mivel nem felnőtt még. Naivsága, de a tisztasága is a tapasztalatlanságából származik. Fiatal koránál fogva kimaradt a háborúból, azokat a megrázkódtatásokat, amiket a többiek átéltek, ő nem ismeri, éppen ezért másképpen lát, mint ők, ami sokszor azt is jelenti, hogy többet észrevesz a társainál. Amikor azt kérdezi: „Mért telepítik összevissza az embereket?”, látszólag gyermeketeg kérdést tesz föl. Pedig az ő szempontjából logikus kérdés ez, főlháborodása teljesen indokolt. Másrészt, négyük közül csakis ő tehet föl ilyen kérdést. A többiek ennél borzalmasabb és abszurdabb dolgokat is láttak már, ezért fásultabbak. A Kölyök meglepődhet még, ők már nem. Így lesz a Kölyök a jövő, a túlélés, az újrakezdés egyik reménye. „Mind hazudtok” – mondja, s mivel az olvasó azonosulni tud az ő tisztaságával, fenntartások nélkül elhiszi, amit mond.

A novella négy főszereplője közül Kis Varga a legösszetettebb figura. Érdemes ebből a szempontból felhívni a figyelmet a novella nézőpont-technikájára. Az írás nyitó képsorait még a kamera lencséjén keresztül látjuk. Majd a kamera előbb Paját, aztán Aranyt követi, fokozatosan közelít Kis Vargára, hogy az írás utolsó harmadában már mindent Kis Varga szemével lássunk. S ez nem véletlen. Kis Varga alakjába sűríti Mészöly a legfontosabb mondanivalóit, s ennek megfelelően őt ábrázolja a legsokoldalúbban. A nézőpontváltásokkal előbb megalkotja Paja, Arany és a Kölyök figuráját. Mind a három zárt hős s olyannyira pasztikusan kidolgozott figura, hogy szinte mindent tudunk róluk, azt is, amire a novellában se hivatkozás, se utalás nincsen. Típusok ők a szó hagyományos, realista értelmében. El tudjuk képzelni, hogy ilyen vagy amolyan helyzetben miként cselekednének, mi várható tőlük, s az olvasói jelen idő perspektívájából azt is sejthetjük, miként viselkednek majd az ötvenes években, ötvenhatban, ötvenhat után. Kiszámíthatók. Kis Varga nem. Négyük közül ő az egyetlen, aki igazán – egzisztenciálisan – érti, hogy mi történt, s ezért is cselekszik sokszor társai számára érthetetlenül. Kis Varga Öze Bálint és Saulus rokona, az az ember, aki minden helyzetben igyekszik megfogalmazni és újrafogalmazni magát, aki nem adja meg magát a determinációknak, hanem a saját útját járja makacsul. A cselekvő ember ő, korunk romantikus hőse, aki úgy próbál meg berendezkedni a világban, hogy közben ne kelljen megalkudnia, s akinek ezért minden helyzet konfliktushelyzet, szembesítés és szembeütközés. Ellentétben társaival, minél gazdagabban árnyalja őt az író, annál nyitottabb hős áll az olvasó előtt, a világot és a világba vetettséget gondolkodva és cselekedve

megelő ember. „Tudod, mi a baj, öregem – mondja a földvári sofőrnek. – Elvesztettem a fantáziámat.” Világos utalás ez a megrendítő háborús élményekre, s a halott bajtársaikból lövősáncot csináló katonák képét társítja az olvasóban. Kis Varga a novella egyetlen hőse, aki tiszttában van vele, hogy ami *volt*, azt folytatni lehetetlen többé. Valami végleg megszakadt és elveszett, s ő vákuumban érzi magát, egzisztenciálisan is légüres térben. Mészöly Miklós jó másfél évtizeddel ezelőtt megírta már az *Ami jön* epikai magjául szolgáló történeteket, némileg másképpen, s a hangsúlyokat is máshová helyezve. A *három burgonyabogár*, ez volt az elbeszélés címe, és a *Jelentés öt egérről* című novellás kötetben jelent meg. A két írás között szemmel látható a különbség, főleg a megírás módját illetően. Az ott első személyben elbeszélte történet narrátor-hőse egy helyen ezt mondja: „... hetek óta akkor volt bennem először egy kis bizakodás, hogy visszatálok az emberek közé.” Ott a novella egyik kulcsmondata volt ez. Itt, az *Ami jön*ben hiába keressük. Így, direktén, egyszer sem fogalmazza meg Mészöly. Mégsem tévedünk nagyot talán, ha rámutatunk, az író itt az egész novellát hangszereli rá a visszatalálás motívumára, vagyis, másképpen, iskolásan fogalmazva, az egész novella erről „szól”. Lehetséges-e visszatalálni? Amikor a nézőpontokat kezdetben sűrűn váltogató író kamerája a novella utolsó harmadában Kis Varga figurájához tapad le végleg, már a visszatalálás gyötrelmeit figyelhetjük. Kísérletek. Előbb a földvári sofőr, aztán a munkásasszony. Amikor Kis Varga a munkásasszony lakásán azt mondja: „Fűtsünk be mindenütti!”, a felszólításban jelképes jelentést is érezni, kissé leegyszerűsítve valami ilyet: tegyük otthonossá vagy lakhatóvá a világot. S ugyanilyen jelképes értelmet kap Kis Varga tevése-vevése a ház körül, a kikarózott cseresznyefa stb.

Humanizálni újra a kifosztott világot. Körülbelül ez a végső summája ennek a remek novellának, már amennyire lefordítható durva egyszerűsítések nélkül egy novella ilyen direkt, publicisztikus nyelvre. Persze, más értelmezések is lehetségesek, hiszen az *Ami jön* az „egész”-ről szól.

Az éjszaka csodáiból

*Ébredek surrogásra,
Egy semmise tartja malomkő
torog fejem fölött.
Nem télek és nem is álmélkodom,
megszoktam már az éjszaka csodáit:*

*A kilincset oly halkán lenyomó
hozzám surranó halottaimat.*

A vázában a dérvert júliusi rózsát.

*Az óramutatót megszálló perceket,
kiket az éjtél halálra ítelt,
de ők azért is bokáznak az óra
néma arca fölött!*

*És ez még csak a Bent,
hát mennyi még a Kint,
a Tágasság, ahol minden fűszálon,
minden hópolyhen, minden porszemen
csodák takadnak!*

*Mint tegnap éjjel is a patkócsattogás,
mikor az ablakon kinézve, láttam:
tekete lovakon
tekete köpenybe burkolva
vágat tizenegy száműzött király!*

*Nagy útjuk volt, el kellett érniök
az égbolt peremét,
hogy lovukról leszállva,
parázsló dombot rakjanak.
(Napkelte! – újjongta, ki úton volt már.
Virrad! – rítta, ki alvatlan tetrengett.)
S ők kantáron vezetve lovukat,
megmenekülve elmerültek
a növekvő pirosban!*

Tóth János mozija

Fúj a szél. Lassú, állhatatos szél. Átzúg az erdön. A mélységesen hallgató fák között. A vékony, kamasz fák között. Ott ácsorognak az erdőszelén kissé riadtan. Akárcsak valami rémületes futás után. Hogy még utólérjék a többiek. Aztán egyszerre csak megálltak kifulladásra. Most várnak. Egy hangra onnan bentről. Az összeboruló levelek, ágak sötétjéből. Egy bosszús hangra. *Mit akartok itt?! Semmi dolgotok errefelől! Vagy talán azt hiszitek, hogy...*

Nem, semmit se hisznek. Tudják ők jól, hogy jövevények. Megtűrt jövevények itt az erdőszelén. Bármikor elűzhetik őket.

Fúj a szél a folyó felett. Éppencsak megérinti a partmenti bokrokat. Az ágakat. Az ágak egy csónak fölé hajolnak. Egy öreg, repedezett arc fölé.

Fekete kalapok egy ház előtt. Fekete kalapok, kendők. Férfiak és nők kis csoportja. Egy pillanatra összeverődtek a ház előtt. Szemüket lehunyják a fényben. Arcukat odatartják a szélnek. Mosolyognak, időtlen mosollyal. Feltört bennük egy emlék. Egy mozdulat. Ahogy valaki feléjük nyújt egy almát. Egy fürt szőlőt. Vagy ahogy éppen kenyeret szelnek. A férfiak végig begombolt kabátban, ingben. Azért akad, aki csak úgy mellényben. Honnan kerültek elő ezek a kalapok? A kabátok? A mellények? Milyen szobából? Milyen szekrényből?

Durvaferagású asztal az udvaron. Azon hegedű. És egy kedvesen tanáros varjú. Otthonosan álldogál a hegedű mellett.

Varjak rebbennek fel a ködből. Ellepik a ködbeborult őszi rétet. Jönnek-mennek. Sétálnak. Vagy éppencsak ácsorognak. Néhányan közelebb mennek az asztalhoz. Eltűnődve nézik a társukat. Az még mindig ott álldogál. Rámered a hegedűre.

Gyertya lángja az elhagyott szobában. Váratlanul lobbant fel. Egy pillanatra bevilágítja a szobát. A bevetett ágyat a dunyhákkal. A szekrényt. Az arcképeket a falon. Feketeszakállas, komortekintetű férfi. Tornyosfrizurás nő csipkés bluzban. Félénken mosolyog. A férfi zavartan hunyorog. Megzavarhatta a hirtelen fellobbanó fény. Ő még ismerte Kossuth Lajost. Nem volt éppen a barátja. Sose tartozott a szűkebb baráti köréhez. Dehát nem is kérkedett ilyesmivel.

A varjú magára maradt az asztalon.

A hegedű egy szikár, csontosarcú férfi kezében. Játszani kezd egy régi régi dalt. Alig hallhatóan, töredezetten. A dal foszlányai belevesznek a csöndbe.

Kinyújtott tenyér a gyertya mellett. Szerteágazó ujjak. Öregek, göcsörtösek. Egy fa ágai.

Fúj a szél a futballpálya felett.

A csapatok még nem futottak ki. A közönség maga a várakozás. Kövér férfi izgatott mosolya. Ő már látja a gólokat. Ahogy a labda bent rezeg a

hálóban. Egy másik begombolja a kabátját. Begombolja és kigombolja. Arcán megfeszül a bőr. Valaki az öklét rázza. Már most fenyegeti a bírót.

Ők is ott állnak a tribün alatt. Jókai Mór a nemzet nagy írója. Össze fonja karját derűs nyugalommal. Itt végre megpihenhet. Hiszen odahaza...! Mellette Deák Ferenc, a haza bölcse. Furcsa módon izgatott. Nyakát nyújtogatja a játékoskijáró felé. *Mi lesz már?! Mi lesz?!* Kossuth Lajos kissé távolabb. Mégis inkább egy csikosszvetteres alak mellé húzódik. Az zsiros kenyeret eszik. Valósággal magába tömi. Olykor Kossuth felé sandít. Kossuth alig észrevehetően megvonja a vállát. *Csak rajta, fiaim! Jóétvágyat!*

A zsiros kenyér megáll a levegőben. A férfi elbődül.

– Magyarok! Hajrá, magyarok!

A csapatok kifutnak a pályára. Az osztrákok fehér mezben. A magyar tizenegy meggypirosban. Meggypiros mezen a magyar címer.

A szél váratlanul felborzolódik.

Ők meg ott állnak a félvonalnál. A bíró és a két csapatkapitány. Pálya-választás. Pénzdarab repül fel a levegőbe.

Jókai nézi a felrepülő pénzt. Deák Ferenc. Kossuth Lajos.

Felzúg a Hajrá magyarok!

Kihúzott fiókok egy szobában. Szétdobált ruhadarabok. Nyakkendő a széken. Törölköző egy másikon. Kitaposott papucs az asztal mellett. Hová rohant a gazdája? Hová vágatott?

A magyar középcsatár kapura tör. Az osztrák háttvédek közrefogják. Ollóba fogják. A center a földön. Két kezével a lábához kap. Hempereg, fet-reng.

A közönség dobog, üvölt. Deák az öklét rázza. *Kiállítani!*

Kossuth enyhe gúnnyal. *No lám! Egyszerre milyen izgatott!*

A magyar kapu felé száll a labda. A játékosok egy kupacban. Széttárt karok. Előreszegzett fej. Rugásra lendülő láb. Váll taszít vállat.

A labda elszáll a kapu fölött. A kapus a földön. Többé talán fel se áll. Eszméletlen tekintettel néz a labda után.

Katonaláda egy szobában. Belevész a szoba homályába.

És a katona? Hova tűnt? Merre jár?

A pályán megered az eső. Váratlanul, alattomosan. Áznak a dresszek. Akárcsak a tribünök, meg az állóhely. Ernyők nyílnak. Akad, aki papírcsákót tesz a fejére. Ideges mozdulatokkal teregeti szét a fején az újságpapírt. Akad, aki észre se veszi az esőt.

Hol a parókád, Jókai? Még azt is otthon hagyta. És most így áll födetlen fővel. Gyermekien tiszta tekintettel néz a pályára.

A pálya egy sárkupac. A dresszek összekapcsolódtak.

A magyar jobbszélső kitör az osztrák védelem gyűrűjéből. A kapus kétségbeesetten kifut. De ő átemeli rajta a labdát. Egy pillanat és

– Góóó!

Kitárt karok. Boldog, esőtől ázott arcok.

Vezetünk! Deák valósággal tombol a tribün alatt.

Ne mondd! Igazán? Kossuth most már meglehetősen ingerült. És még ingerültebb, ahogy feléje nyújtanak egy újságlapot. Félrelöki azt a kezét. *Ezt tegyem a fejemre?! Csináljak belőle csákót?!*

Felzúg a közönség.

– Magyarok! Hajrá, magyarok!

Rosszkedvű, öreg zsebóra egy asztalon. Fél hat múlt öt perccel.

Háromnegyed tizenkettő a konyha falióráján.
Negyedöt az utca villanyóráján.
Üres a pálya. Elhagyott sártenger azzal a két árva kapuval. A játékosok
már az öltözőben. Úgy rohantak be sárosan, ázottan.
A közönség eltűnt. Elmosta az eső a drukkerek hadát.
Megfeketedett tribünök. Magukra maradt padok. Szétterített ázott újságlapok az ázott padokon.
Papírrongyokat fúj a szél, ahogy végigsöpör a pályán.

BÁTHORI CSABA

A nagy motívum vágya

*Nem a rendtelent keresem a dolgok jelenéseiben
hanem a rendest a természetest a csodák rendjében.
Tudom, hogy az ünnepet a törvény követi
és azt is, hogy az egyetlen nagy motívum vágya
emberi, nagyon is emberi dolgokra kényszerít.
Benső várkastélyom is előbb-utóbb a
benső szégyen tanyája lesz ha azzal áltatom magam
hogy olyan hatalma van, mely
uralhatatlan kincseket akar leigázni.
Nem a dolgokat szeretem, melyeket valami
máslényegű törvény igazgat, hanem az igazgató
törvényt, mely fölöttébb szereti a dolgokat:
intézkedem is azért, hogy a távolival béleljem
a közeliakat és önmegtagadásom ezernyi formája
ne bontsa meg mások természetes kényszereit;
a kegyelmet, melyet eddig személyek osztogattak
most tárgyak osztogatják és ez sem akármilyen
gyönyörűség! A csodák rendjében akarom
megismerni a dolgok törvényeit. De jaj kinek
fogok kiáltani ha megsebez ez a szemlélődés?*

Ajtó a semmibe

Volt egy ajtó az Új-Lipótvárosban, amely a hatodik emeletről a semmibe nyílt. Aki látta, megborzadt, mert ha valaki óvatlan kilép rajta, lezuhan a forgalmas úttestre. Kétségtelen szörnyethal.

Az erkélyt valaha két kőfaragvány tartotta, de azoknak is csak a csonkjuk maradt. Az a különös, hogy a ház homlokzatát már tatarozták Pest ostroma óta, de azt a két csonkot valamilyen okból nem sikerült kiváltani. A legtermészetesebb lett volna, hogy befalazzák a semmibe nyíló erkélyajtót, de nem tették, hanem kitaratóan jobb megoldáson gondolkoztak, miközben lebontották az álványzatot, azután már csak bévülről lehetett volna befalazni, de akkor meg hogyan pucolják be kívül? Maradnának a meztelen téglák? Akkor inkább az ajtó a semmibe.

És az ajtó a semmibe nyílt még akkor is, amikor a háború befejezése után több mint harminc évvel Magdolna beköltözött abba a hatodik emeleti tágas, háromszobás lakásba hoszonhat évi házasság után elhagyottan. Mert Robert, a férje szerelmi viszonyt kezdett a titkárnőjével, és mivel lelkiismeretes ember volt, elvette feleségül.

Manapság elég gyakori dolog, hogy magas beosztású tisztségviselők szerelembe esnek a titkárnőjükkel, ami természetes is, hiszen jóval több időt töltenek vele, mint a feleségükkel, életüknek titkaiba sokkal inkább beavatottak, mint a feleség. Sokkal könnyebben lehet valaki igazi férfi rangos beosztásban, mint otthon. Látszatra legalábbis. Akinek titkárnője van, annak bizonyos hatalma is van. A hatalom pedig, tudjuk, milyen nagy ütőkártya a szerelmi versengésben. Régi történetekből ismeretes, hogy a hatalomnak szexuális hatása van. A titkárnő, ha anyáskodó ösztönei vannak, diadalmas emberen élheti ki azokat, és ettől bizsereg igazában a szív. Kevesebb a limlom egy igazgatói iroda szőnyegén a szerelem útjában, mint otthon. A titkárnő úgy készülhet fel minden hivatali reggelre, mint egy találkára, sőt ez némileg munkahelyi kötelessége, a főnök ott hagyhatja feleségénél énje rosszabbik felét. Mindketten bemosakodva érkeznek egymás örömére.

Magdaléna mindezt tudta. De inkább MEG-nek nevezem, ahogy mindenki a társaságában, azóta, hogy Roberttel, vagyis ROB-bal egy évet töltöttek Londonban ösztöndíjon. Eleinte természetesen Mag-nek írta a nevét, ahogy Londonban, de sokan, tudatlanok, ezt nyílt magyar a-val ejtették, és ezalatt ő, mint biológus nem is babot-borsót értett, hanem spermát, és mért nevezzék így őt, a magtalant. Tehát tisztában volt a titkárnő előnyös helyzetével a feleséggel szemben, de azért nem nevezett minden titkárnőt utolsó szajhának megcsaltságában sem. Sőt egész a végkifejtig hálás volt a titkárnőnek, hogy megosztja vele Rob nyűgösségét. Segít a sikeres férfit, a nagy embert tisztelni is. Rob a tiszteletet valóban igényelte a finom árnyalatokban, ami Megnek már kissé nehezeze esett.

Ezenkívül és többek között a titkárnő hamvas érdeklődéssel rajongott Rob három évtizede változatlan életszemléletéért, és hallgatta türelemmel bölcsekedését, ami Meget szintén fárasztotta. Mégis elég volt elviselni a fáj-dalmat, mikor a válás szóba jött. Mást azonban nem tehetett, mint hogy nagyon kemény feltételeket szabott a per gyors és sima lebonyolításához. Ezek között a legfőbb volt a háromszobás öröklakás az Új-Lipótvárosban. Ha drága, hát drága, hadd gürcöljenek egy kicsit az új házasság kezdetén, annál jobban összekovácsolódnak.

Választása nem véletlen esett erre a városrészre. Gyermekkorát az Új-Lipótváros egy rangos épületében és annak környékén töltötte. Szülőföld ez is, ha sem nem Bakony, sem nem ékes rónaság, a gyermekkor emlékeinek vonzása egyforma erejű erdőn, mezőn és aszfalton.

A semmibe nyíló ajtónak köszönhetette, hogy hozzájutott ehhez a lakáshoz, mert amiatt nem volt érte akkora hajtás és a benne lévő lakók miatt, akiknek elébb igényük szerint másik lakást kellett juttatni. De Megnek minden fáradságot megért, hogy ugyanabba a házba költözhet a csodás véletlen folytán, melynek élete első két évtizedében egész első emeletét lakta szüleivel és testvéreivel. Hat szobára terjedt a népes család, ezenkívül két cselédszobának volt lakója szüntelen. Nem dicsőség a hatodik emelet annak, aki az elsőt lakta, de Meg erre azt felelte, néki minden-nél fontosabb a dunai panoráma. Az ajtó nem is a semmibe nyílik, hanem egy csodálatos tájképbe, az pedig nem mindegy. Még ha ki is lép rajta az ember. Mert szűklátókörű, nyomorult önzés, szálnalmas butaság, izléstelenség szüli az olyan szentenciát: hogy mindegy annak, aki a halál-ba lép. Vagyis oda, ahova lettek majdnem mind a kedvesek, akikkel az első emeletet lakták. Aki pedig azt mondta néki, szomorú dolog lesz abban a házban újra, meg újra emlékezni rájuk, annak azt felelte: majd szeretni fogja a szomorúságát.

A házfelügyelő ismerte még azt az elődjét, aki Megék idejében szedte a kapupénzt. Tőle sokat tudott az első emelet lakóiról, azért fogadta megkülönböztetett tisztelettel a magányos hölgyet.

– Részemről a szerencse, asszonyom – mondta, mert választékos ember volt. – Megtiszteltetés a ház részére, hogy körünkben üdvözölhetjük.

Meg már nem volt szép, de kellemes megjelenésű, és könnyen megnyerte új ismerősei bizalmát. Legfőképp azzal, hogy nagy figyelemmel hallgatott rájuk.

– Az Isten küldte önt, és végre talán megnyugszanak az idegeim, mert eddig éjjel-nappal gyötrelemben éltem.

– Ó, hát miért?

– A miatt az ajtó miatt, asszonyom.

– Az az ajtó most is megvan.

– Csakhogy más az, ha egy finom teremtés lakik mögötte, aki amellett ura önmagának. Nem is tételezhető fel róla holmi buta és izléstelen dolog.

– Milyen dolog, kedves házfelügyelő úr? Csak nem arra gondol, hogy kidobnak ott valamely fölösleges holmit, vagy efféle.

– Nem is annyira ilyesmire, hanem hogy kidobnak ott valamely egyént, vagy esetleg kilép önmagától.

– Ugyan!

– Nem ismerte ön azt a családot. Azok ölték egymást, azok rikoltoz-

tak, azok döngették a lépcsőházi ajtót, mert szándékosan kicsukták egymást. És hozzá az a mindennapos ronda szöveg. A hajbakapás, a zuhogás, a szomszédok meg jöttek szüntelenül, hogy jaj mi lesz ennek a vége, drága Ede bácsi!

Meg nem elképedéssel szólt, inkább szelíd érdeklődéssel, hogy csillapítsa a felzaklatott házmestert.

– Végül is mért csinálták ezt? Részeges volt a férj vagy tán kikapós az asszony?

– Lehet, hogy ezek a paraméterek is szerepeltek. De úgy vettem ki a ricsajból, inkább politikai vita volt.

– Ne mondja! Házastársak között?

– Pedig ez az igazság. A családfő nagyon is politikus természetű ember volt. Engem is ki akart fűrni az állásomból, mert jó lett volna ez egy rokonának. Azzal vádolt a lakógyűlésen, hogy én több ízben személyzeti lépcsőnek neveztem a hátsó lépcsőt, sőt az ilyenirányú öntöttvastábla most is ott van az ablakunkban a virágcserepek alatt. Továbbá, hogy én segédmunkaerőt tartok a saját zsebemből a lépcsőtisztításra. Ebben a témában aztán olyan szónoklatot tartott, ami már régesrég nem divat. Mint hogy például reakciós dolog embernek a másik ember által való kiszolgálása. Mossa ki mindenki a gatyáját, pucolja ki a cipőjét, mossa fel a padlót, vagy pedig hívja a szolgáltató vállalatot, és ott van a Patyolat! Annyira belejött, hogy már azt várhatta, tapsolnak. De akkor kinyitotta a száját a felesége. Ha pedig az egyszer kinyitja! De nem ám a férje védelmére kelt, hanem inkább mindjárt az elején tetves stricinek nevezte, aki úgy kiszolgáltatja magát, ahogy soha egyetlen uraság, aki lakott az Új-Lipótvárosban.

Hiszen, ha nem szolgálnálak ki, mint a legszerencsétlenebb kiscseléd, megenne a kosz, soha egy tiszta inget nem húzhatnál magadra. Kimostál is valaha egy pár zoknidat? Viselnéd, amíg el nem korhad a lábadon. Felvarrtál egy gombot a nadrágodra? Ha ki nem pucolnám a cipődet, úgy járnál az után, mint aki most jött a faluvégről. Ha nem hordanám egyedül a tíz kilós szatyrokat, éhen veszne a családod! Hát én aszondom, az ilyen embernek legyen is cselédje, de akkora órabérért, hogy gebedjen bele, ne jusson neki egy korty italra, se tíz deka töpörtyűre. Hogy nem sül le a képedről a bőr! Ágálni az ingyen feleség mellett könnyű!

De még ennél sokkal vastagabb érvek is voltak az asszony felszólalásában, nem is merném reprodukálni. Kezdődött a vagdalózás, egymás besározása, a gyerekek ordítása, egymás kilökdösése a lépcsőházi ajtón. Nekem pedig a torkomban vert a szívem: ha egyszer azon a másik ajtón kezdenék a lökdösődést.

Megvallom a kedves új lakótársnak, ilyen esetekben éjszaka nem egyszer kinéztem, nem hullott-e ki onnan valamelyik? Vagy felpislantottam, nem esik-e éppen. Hát, ha esett volna is, alája állhattam volna, hogy egy halálból kettő legyen? Erre nem kötelezhető a házfelügyelő, azt tudom, de akkor is milyen lélekkel élek, ha engedek valakit az orrom előtt az aszfalton szétlapulni... Az Isten küldte magát és áldassék a békesség, ami jött vele a házba.

Elejétől fogva jól tudta Meg, hogy az ajtó a semmibe nyílik. De mindezideig nem foglalkozott behatóan ennek a jelentőségével, helyeseb-

ben, nem tulajdonított neki jelentőséget. Annyi figyelemre sem méltatta, hogy a berendezkedésnél elébe tolasson egy szekrényt.

A vészmadár házmesterrel sem törődött sokat. Megteázott, könnyű falatokat harapott hozzá, majd elindított egy halk hanglemezt és átlósan végigdobta magát a széles, zöldbársony heverőn, cigarettára gyújtott, és a legnagyobb csodálkozására már élvezni tudta magánosságát. Főképp azt, hogy otthagyhatta a titkárnő és Rob nyakán a harminc éves házasság egész romhalmazát. Még a könyveiből is csupán a legfontosabbakat és legkedvesebbeket hozta magával. Soha életében ilyen tágasságot nem élvezett. Bár nagyon is jómódú családból származott, hajadon korában annyian voltak a házban, hogy szenvedtek egymástól. Rob önmagával, egyre növekvő limlomjaival, karrierjéhez tartozó számtalan kapcsolatával, kötelezettségeivel és lekötelezettségeivel betöltött teret-időt. Hát most szakadjon mindez annak a kis töltött galambnak a vállára!

„Azért az építész gondolhatott volna az ajtóra. Ha már nem falaztat-ta be, legalább a belső építésnél kellett volna valamilyen megoldást keresnie. Végül a bebútorozás is az ő gondja volt, és eleget fizettem neki.”

Az építész gondolt rá eleget, kénytelen is volt vele, mert a házmester rágta a fülét. Ebben az órában pedig éppen a felesége rágta, aki oktatlanul korán lefeküdt, olvasmányának a végére ért, és ilyenkor mindig kellemetlen gondolatai támadtak.

– Az apámmal nem fordulhatott volna elő, hogy egy semmibe nyíló ajtót hagy a falon. Azzal soha! Mindent pontosan befejezett. Az építészetben a befejezettség a legfőbb. Szegény apám szerint az életben a legszebb pillanat, mikor az ember átad egy kulcsot valakinek: „Tessék, lépjen be az új birodalmába.” Az ilyen napokon derűs volt a család, külön nyálank-ságok készültek vacsorára, és szépek voltak az álmaink. Most még gyötrődöm éjszakáról éjszakára amiatt az ajtó miatt, amely nyílik pont egy elhagyott éltas asszony szobájából.

– Egy bölcs és szerfölött művelt, kiegyensúlyozott lelkületű, lehiggadt egyén szobájából. – Így javította ki az építész, aki végzettségére nézve atomfizikus volt, sőt külföldi egyetemen szerzett diplomát, mégis maszek építész lett, mert apósát, az építőmestert szél ütötte vállalkozásának virágkorában. Örűlség lett volna azt az aranybányát elkótyavetyélni. Az atomfizikus apósa örökébe lépett, hiába beszéltek a lelkére, hogy mivel tartozik a hazának, amely olyan mérhetetlen költségen taníttatta. Végül is nem irt alá váltót a hazának. Hatalma felette csak az asszonynak volt és a szabad vállalkozás vonzerejének.

– Szerencse, hogy nem lettél atombomba tervező, mert ilyen könnyelműséggel felrobbantanád a világot. Az apám lényegében csak egyszerű kőműves, de nem lett volna nyugodt éjszakája, ha így ad át egy lakást.

– Mondtam, hogy nincs rá megoldás.

– Akkor nem lett volna szabad vállalnod.

– Aludj végre, vagy keress másik könyvet. Apád más világban tanulta a mesterségét. Ki néz ma ilyen kicsiségre. Ekkora hézag minden építményen akad. Semmibe nyíló ajtó nélkül nincs vállalkozás. Nincs üzem, nincs ország sem. Aki akar, lebukfencezik az erkély mellvédjén át, vagy ott a liftakna.

– Gyűlölöm a cinizmusodat! Hívd fel azt a szerencsétlen asszonyt, lehet, hogy már nem is él. Értsd meg, nem tudok anélkül elaludni.

- Aggódj a főváros minden felduolt házáért. A kivilágítatlan köhal-
mokért az utakon, a kenyai vasutak talpfáiért.

- Lehet, hogy Kenyában nincs is vasút, zokogott az asszony, és az
építész tárcsázta Meg telefonszámát.

- Köszönöm az érdeklődését, kitűnően érzem magam a lakásban -
mondta Meg némi csodálkozással.

- No, hála Isten! Félttem, hogy...

- Ugyan! A legapróbb részletekig elégedett vagyok. Egész délelőtt
magát dicsértem a munkatársaimnak, sőt ajánlottam figyelmükbe. Mosta-
nában fellendült az építkezési kedv, sőt titokzatos módon pénzük is van
egyeseknek.

- Köszönöm. De mégis, ha valami volna... Esetleg az az ajtó. Úgy
gondoltam, elébe tehetnénk egy kerámiából készült vályút, abba futó nő-
vényeket. A vályút okkersárga színben gondolom, rusztikus kiképzésben.
A növény pedig lehetne, mondjuk...

- Drága mérnök úr, ne törődjék azzal az ajtóval. Egyáltalán nem ve-
szem folytonossági hiánynak. Legfeljebb az idegesít, hogy mindenki azzal
a keserves ajtóval foglalkozik!

Ezután már nem volt képes Meg olyan jó kedélyben élvezni az estét.
Nem feküdt vissza a heverőre, hanem fel-alá sétálva cigarettázott.

Később úgy érezte, védekeznie kell a kísértés ellen. Megidézni az ör-
dögöt és perbeszállni vele. Kiválasztotta annak az ajtónak a kulcsát a ka-
rikára fűzött tömegből, majd kitárta az ajtót, onnét fújta ki a füstöt a fe-
neketlen pesti éjszakába, mely a régi történetek és slágerek szerint annyi
lelket elnyelt. Sőt kinyújtotta jobblábát az ajtón annyira, hogy érezte bo-
káján az északai szelet. Combja a széteső pongyolából kibújt szinte ágyé-
kig. Jóleső érzéssel szemlélte a harisnyás combját, a vádlit, a kecsesen
előre hajtott lábfejét. Meglepetésére karcsúnak, fiatalosnak, csinosnak ta-
lálta az egészet. Valóban meglepetésére, mert ilyenfajta szemléldéssel rég
nem foglalkozott. Mégcsak kulcsra sem zárta, úgy tért nyugovóra. Inkább
győzedelmesen, mint aggodalommal, mert ki léphetne be azon az ajtón,
hacsak a hold nem.

Eh, jól van ez így - gondolta -, nem is lehet olyannal együtt élni,
aki utálja általánosságban az embert, mint lényt. Sokan mondják, sőt
majdnem mindenki mondta egyszer-kétszer életében, hogy az ember a leg-
undorítóbb féreg a földön, de ez csak annyi, mint a szokványos istenká-
romlás. Rob viszont a háború átszenvedett förtelmei után, barátainak és
rokonainak gyalázatos kiirtása után filozófiai alapállásból, makacs kitar-
tással utálja az emberiséget egyenkint és összességében. Bizonyos kivéte-
leket tesz, természetesen, például mint velem és a titkárnővel, dehát enél-
kül képtelenség is volna az élet. Regényt olvasni nem hajlandó, mert a re-
gény rendszerint emberi viszonylatokkal foglalkozik. Elég abból az élet-
ben.

Mikor összeismertkedtek, nagyon, nagyon régen, mindketten orvosok
akartak lenni. Ennek ellenére Rob matematikus lett, amely tudomány ak-
kor is létezne, ha nem volna ember, csak akkor nem lenne, aki foglalkoz-
zék vele. Meg szerint ez gyatra és erőltetett érv, nem méltó egy matema-
tikushoz. Majd azon törte a fejét Meg, hogyan lehet egy lelkes kommu-
nistából embergyűlölő. Úgy, ahogy a matematikusból gyárigazgató. Arról
szó sincs, hogy Rob karrierista volna. Kicsit cinikus, az igaz. „Tegyük szí-

vünkre a kezünket, Meg, mért is lettünk kommunisták tizenhét évesen?" Szerintem, ha nincs fasizmus, sosem leszünk kommunisták. Fiatalok voltunk, eszmét óhajtottunk, és mit állíthattunk volna szembe a rettenetes fasizmussal? Talán a kapitalizmust? Apáink lényegében kapitalisták voltak; a tiéd minden bizonnyal, és nem is akármilyen, már ami a pozícióját illeti. Ne áltassuk magunkat, hogy egyszerűen magukkal ragadtak a marxista tanok. Természetesen magukkal ragadtak, de kiindulópontnak kellett hozzá a fasizmus gyűlölete, ez pedig a félelemből táplálkozott; apáinkért és magunkért. Lehattunk volna úgy is kommunisták, hogy megcsömörlünk a szülők jólétében, de kis hazánkban ennyire nem jutott a kapitalizmus. Azért lettünk kommunisták, mert féltettük a kis kapitalista szüleinket. Az ember indulata mindenekelőtt és fiatalon a szülőkön esett sérelem miatt támad fel. Mások így szólhattak: az én apám hétszer volt munkanélküli és hét évig viselte a katonaruhát, legalábbis a rongyait a fogsága végén. Megint mások: az én szüleim túrták a földet, melynek terméséből nekik nem jutott, csak száraz kenyér, meg hagyma.

„Ha nem lettél volna kommunista, sosem lettél volna gyárigazgató!" Igen, ezt én vágtam a fejéhez. „Apáinknak mit kellett ahhoz gürölni, hogy egyáltalán legyenek itt gyárak!"

– Apáinknak, nagyapáinknak, dédapáinknak mit kellett küszködniök, amíg elindulva egy falusi krájlerejből a harmadik nemzedékben iparmágások lettek. Ha ez a kifejezés kissé túlzott is! Rob és én, meg a barátaink viszont fellázadtunk a kizsákmányoltakért. Legalábbis így szép az egész. Minden esetre együtt olvastuk a haladó szellemű írókat és bölcseleket. Heves vitákat folytattunk, sőt harcot a különféle elméletek bástyái mögül. És énekeltünk együtt. Az éneklésben egyek voltunk. Abban is, hogy valamennyien a kizsákmányoltak oldalán állottunk... És féltettük öseinket a fasizmustól, az is igaz.

Meg belealudt elmélkedésébe, és ezt a hibáját ismerte, hogy addig feszíti a húrt, míg pattan egyet, összeugrik csomóra, ő pedig belealszik. Szerencse, vagy egészséges ösztön? Rob soha nem aludt el befejezetlen gondolatokkal. Végére járt, mint a számtanpéldának. Az eredménynek ki kell jönni, ha rámegy az éjszaka is. Csakhogy Rob éjszakai nem mentek rá meddő töprengésre. Lehet kereken is gondolkodni, csak ahhoz matematikus kell legyen legalább az ember. Matematikusból kommunista, kommunistából gyárigazgató, ami nem bűn, hanem az az erény a haza boldogulására, nem pedig az önmarcangolás.

Röhögő oroszánokkal álmodott. Az a két köröncs elevenedett meg, melyek az egykori erkélyt tartották az ajtó előtt.

Meg nem akart a férje vállalatánál maradni. Egy nagy kórház laboratóriumában helyezkedett el, és ott elég hamar szerelembe esett a megözevgyült szemész főorvossal. Ne gondoljunk tüneményes fellobbanásra, csak annyi, hogy mindketten magánosok voltak. Egymáshoz illettek korban, lelki értékeikben, sőt testiségben is. A főorvos szépszál idős úr volt, Meg az elválása óta tíz évet fiatalodott, kicsit hízott, kisimult, gusztusos lett és takaros. Nagyon fontos momentum lett, hogy Robbal szemben ő szerette az emberiséget, sőt azt állította, egyedül csak az emberek nagyobb boldogságáért érdemes élni, vagy legalább a lét elviselhetőségéért. Nincs nagyobb siker, mint valakit megszabadítani a gyötrelmeitől, nincs felemelőbb érzés, emberhez méltóbb feladat. Nincs nagyobb diadal!

Egy ilyen diadalnak Meg hamarosan tanúja lett. Mégpedig a saját lakásában, mert a szemorvos (csak ne hívták volna Ernőnek) ekkor már legnagyobb részét nála lakott. Nem mintha nem lett volna állásához méltó lakása, csak hogy azt a családi békesség kedvéért rá kellett testálnia gyermekeire és unokáira. A békesség és jövőendő boldogság érdekében, mert nem való ilyen korban családi háborúsággal kezdeni új életet.

Megnek élt vidéken egy kedves unokaöccse, Rudi, feleségével, Terikével, akiről majd szó lesz még történetünkben. Terikének pedig volt egy kisöccse, akit szomorú baleset ért még gyermekkorában. Mikor szülei új házukat építették, a kőmívesek arról társalogtak, hogy inas korukban miképp robbantották a nádas vizét, hol szerelmi mámorukban alélt halak fürödtek. Egy sörös palackot megtöltöttek darabos, oltatlan mésszel, vizet öntöttek rá, és elhelyezték a nádasba, ahol a legtöbb hal lebegett. A mész forrni kezdett, a palack felrobbant, a halak pedig a víznyomástól mozdulatlanná váltak, fehér hasukkal a víz színén, csak össze kellett szedni őket. A hétéves gyermek mindezt hallotta, és mert vállalkozó szellemű volt, azonnal kísérletet tett, vajon igaz lehet-e, amit mondanak. Ahol kőmívesek vannak, ott akad mész, víz és sörös palack, elhajított parafadugó is. A kísérletet a közeli bozótban, egy csipkebokor tövében hajtotta végre. Menekült volna a robbanás előtt, de a csipkebokor tövisei megfogták a göncét. Mielőtt szabadulhatott volna, megtörtént a minden várakozását felülmúló detonáció, és elhomályosult mindkét szeme. Az egyikkel néhány hónapos kezelés után látot, ha nem is fényesen, de a másik szemén sötétség maradt. Tizenhét éves volt, mikor Meg rábeszélte a családot, éppen szemorvos barátja tanácsára, hogy vessék alá egy finom műtétnek. Az orvostudomány jelen fejlődési fokán van remény. Láthat mindkét szemére. Meg Ernője el is végezte a műtétet.

De nem látott. Teltek a hónapok, a falubéli orvos is megerősítette, hogy a műtét eredménytelen volt. Akkor a főorvos felkérte a fiút Pestre. Nem a kórházban, hanem Meg lakásán fogadta az apával együtt.

Megvizsgálta a szemét, és azt mondta; látnia kell. Úgy hangzott ez, mintha mondta volna a Csodatévő. Megnek megdobbant a szíve, mert melyik asszony nem örvend, ha embere ámulatba ejti a rokonait. Ez még csak ígéret volt, de az a biztonság, ahogy azt Ernő mondotta! Majd a varázslókra emlékeztetett, ahogy sötét kendőt kért Megtől, és bekötötte vele gondosan a fiú bal szemét, a látót. Utána már utasító hangon szólt, hogy teritse be fekete ruhával a semmibe nyíló ajtót. Lelkesültségében Meg fekete bársony belépőjét akasztotta az ajtóra. Még egy ív fehér papírra volt szükség és a produkció megkezdődött. Ernő rátűzte a fehér papírt a fekete bársonyra, szembe állította vele a fiút és megkérdezte tőle:

– Mit látsz.

– Semmit! – volt a bizonytalan válasz.

– Igénis látsz! – állította szilárdan. – Mi mind a hárman tudjuk, hogy látsz, csak te nem hiszed, mert olyan régen nem láttál a jobb szemmeddel, hogy nem akarod elhinni. Bennem nem bízol, a csodában pedig nem hiszel. Bízzál bennem, és azt sem bánom, ha hiszel a csodákban. Látsz-e hát?

– Alighanem látok – szólt a fiú bizonytalanul.

– Mit látsz?

– Feketén a fehéret.

- Mekkora a fekete?
- Nagy.
- Mekkora a fehér?
- A közepe.
- Milyen alakú a fehér.
- Alighanem kockás. De inkább?
- Inkább micsoda?
- Inkább táglalap.
- Akkor mi lehet.
- Papírlap.

A fiú apja ekkor kezdett könnyezni, Meg pedig simogatta az apja fejét.

- Most mit látsz a papíron?
- A kezét látom.
- Most hány ujjam van a papíron.
- Alighanem kettő.
- Mért alighanem, nem vagy biztos a számolásban?
- De biztos vagyok: kettő.
- Köszönöm, pihenünk.

A közönség felé fordult, mint aki tapsra vár.

Meg izgalomban azt kérte, rágyújthasson egy cigarettára. Az apa ült lehajtott fővel, csendben, nem akarta elkiabálni a csodát.

Rövid társalgás következett mindennapi dolgokról, utána a főorvos felvett az asztalról egy újságot, azt helyezte az ajtón függő fekete bársonyra.

- Mi ez?
- Újság.
- Milyen újság?
- Magyar Nemzet.

Az apa zokogott, a háziasszony ölelte, csókolta a fiút, és most már Ernő is cigarettára gyújtott. Meg átölelte volna szívesen a diadalmas férfit is, de összetartozásuk nem volt még annyira nyilvános. Így maradt csak Meg csendes elragadtatása, ám az tartott nappalokon, éjszakákon át. Vajh, hogy is élhetett évtizedeken át olyan férj mellett, aki gyűlöli az emberiséget, sőt ennek nap-mint-nap hangot ad. Ebben az elragadtatásban történtek a következő hetekben szerelmeik. Meg úgy érezte, ekkora boldogságban sosem volt része, vagy ha volt, elfelejtette. Az volt már csak a vágya, hogy mielőbb összeházasodjanak, azután egye meg a fene a semmibe nyíló ajtót. Úgy tervezgették, ha valóban összeházasodnának, nem lenne abból lakodalom, sőt semmiféle ünnepi vacsora. De pótlásul nem ártana egy elkészített lakászentelés, annál is inkább, mert Meg ezt már régóta ígéreti barátainak. Ott aztán elárulhatná titkukat, esetleg már kész tények előtt állnak majd a meghívottak.

Ez az összejövetel meg is történt néhány hónap múlva, csakhogy Ernő nem vett részt rajta, mert akármilyen döbbenetesen hangzik is, időközben feleségül vette a titkárnőjét. Ez már kívül is esik történetünk keretein, csak annyit róla, hogy természetesen Ernő korában nem cselekszenek a férfiak tisztán szerelmi bűvölet alatt. Hiszen nem is újkeletű volt a viszony a főorvos és titkárnője között, sőt a nő elválása után ilyen kapcsolatnak köszönhetette szerény adminisztrátori állását a kórházban. Még-

csak nem is egy régi szerelem fellángolásáról van szó. A külső események eredményezték a hirtelen házasságkötést. A titkárnő Pasaréten lakott nagyszüleivel, nem bérleményben, hanem saját tulajdonú önálló házban, mármint a jobb napokat élt nagyszülők tulajdonáról van szó, melyet azok gyors egymásutánban történt elhalálozása után egyszerűen megörökölt. Ez a környezet sokkal illőbb volt egy nagy hírű orvoshoz, mint Meg lakása, akkor is, ha az az Új-Lipótvárosban volt és a Dunára nézett. Ez esetben tehát nem egyszerűen a bokájával és térdeivel hódította meg főnökét a titkárnő, hanem olyan helyzetbe került, hogy megvehette magának.

A lakásavatást a résztvevők rangjánál, diszes megjelenésénél fogva, vagy Meg gondos szervezése alapján nevezhetnénk akár estélynek is, vagy divatosabban fogadásnak. A finom ételekkel, italokkal zsúfolt pult mögött a házmester menyé állt, aki viszont a háziasszonyt nem nevezte sem madámnak, sem nagyságos asszonynak, se elvtársnőnek, hanem Meg néni-nek. De fekete ruhát, fehér kötényt és fityulát viselt.

Az est voltaképp Kolbenhauer Frigyes szereplése miatt érdemel említést, de érdekes volt a vendégség összetétele. Egy volt bennük közös. Szinte valamennyien Meg gyermekkori ismerősei közül kerültek ki. Vagy pedig tündöklő széplány korából emlékeztek rá. Ez természetesen meghatározta a jelenlévők elég magas átlag életkorát, hacsak nem tekintünk a néhány unatkozó, vagy külön csoportot alkotó családtagra. Voltak, akik jelentős karriert csináltak gazdasági pályán, akadtak neves politikusok, művészek, sőt színházi és film emberek. Rangos állami tisztviselők, vagy olyan életvitelű egyén, aki ideológiai szilárdságáról volt ismeretes és ilyen alapállásból bírálta az ország politikai és gazdasági életvitelét.

Kolbenhauer, akire aranyifjú korában „a link” jelző ragadt, többször leült a pianínóhoz és szépen játszott kiváló romantikus szerzők műveiből.

Az egész összejövételnek volt valamiképp érettségi találkozó jellege. A megjelentek mindent tudtak egymásról serdülő koruk óta. Ilyen körben mindig sikert aratnak a felelevenített kamaszkori tréfák és csínytevések, méginkább a frivol személyeskedés. Mint annak idején, ezúttal is Kolbenhauer volt ebben a főkolompos. Egyébként ugyanúgy tudott zongorázni, mint harminc-negyven évvel előbb, ugyanazokat a darabokat játszotta kívülről, ugyanazon ismert operaáriákra énekelt találó, sikeres, de a sértettek által idétlennek nevezett rigmusait. E módszerével lerántotta a leplet a legtöbb résztvevőről, úgy, mint régen, csak hogy azóta e lepel alatt sokkal több és sokkal kínosabb takargatnivaló volt. A társaság nem győzte hangos röhögéssel, hogy elvegye ennek az élvezetnek a borzadályát.

Könnyű volt a Frici dolga, mert kinek nem domborodnak ki gyengéi olyan időkben, mikor meggyőződéséért, hitéért, földi javaiért, testi épségéért, életéért szűkül, és sokakért, akik kedvesek néki. Mikor teljesen új körülmények között új életet kell kezdenie a semmiből. A maga kedves modorában végig sértegette a társaságot. Kár is volna részletezni, de fordult a zongoraszék s a békesség kedvéért pellengérre kellett állítania önmagát: Kolbenhauer Frigyes.

Mondom, fordult a zongoraszék, és széttárta karját:

– Ehhez nem kell sem ária, sem rigmus. Kolbenhauer, a link minden időkben hű maradt önmagához. Mert Kolbenhauerből jogászt neveltek, ahogy az egy magyar úri fiúhoz illik. Sem mérnököt, sem menedzsert, csak

jogászt s lám ez volt a bölcs előrelátás, mert ha minden kötél szakad is, vándorok hazánkban lesznek, sőt nincs ország a földön, mely kis hazánkat ebben megelőzze. Két éven belül pedig bekövetkezik az abszolút siker: minden számítás szerint több házasságot bontanak fel, mint amennyit megkötnek. Ez az állapot tartja is magát, bár azt hiszem matematikailag határa van. Mindenesetre nagyszerű volt az az ötlet, hogy egy házaspár nem birtokolhat két öröklakást, és számításaim szerint tíz százalék emelkedést hozott a vándorokban. Ha lankadna a hullám, a hatóságoknak nyilván lesznek újabb ötleteik. Akkor is, ha a rekordot nem elérni, hanem tartani nehezebb. És milyen gyönyörűek az ilyen vándorok, melyekben mindig teljes az egyetértés. Kár, hogy a nyugdíj felé közelgek, most, mikor rájöttem a boldog, bukolikus élet titkára; ezt már akár zongorázhatom is: így nagy időben következetes csak úgy lehetsz, hűséges önmagadhoz csak úgy lehetsz, ha nem a hatalom erejére teszel, hanem annak gyengéire, és arra is csak apró tételekben.

– Rettenetes! – mondotta Meg, a többiek pedig nevettek. Nem Kolbenhauer, hanem Meg elképedésén.

– Mi rettenetes? – kérdezte dr. Mélyei.

– Az a rettenetes, hogy bizonyos rendeletekkel arra kényszerítjük a tisztaság házaspárokat, váljanak el.

– Mért beszél fejedelmi többségben? Vagy tán részt vett a rendelet fogalmazásában? – szólt közbe Sellyei.

– Mert utálok úgy szólni, hogy: ezek elrendelték! Választó polgár vagyok, s mint ilyen felelős a hatósági rendeletekért.

Megint sokan röhögtek, Meg pedig vállat vont.

Pallos professzor odament hozzá, megsimogatta fejét.

– Kedvesem, a rendeletet azért hozták, hogy megakadályozzák a lakásüzemkedést.

– Kérem, ne bánjon velem úgy, mint egy hülye gyerekkel.

Zakariás, az előadóművész széttárta karját.

– Valamennyien hibások vagyunk a nagyok bűneiben és tévedéseiben. Csak velünk és rajtunk tévedhetnek.

– Inkább száz elváltat, mint egy lakásüzem – nyilatkozott Boskovics.

– Az emberek a történelem malomkövei közé kerülnek – hülyéskedett Kiss. Csakhogy ezen nem volt mit nevetni.

– Vannak itt tollforgatók – mondta Sneffné Rigó Margit, akinek ezen a néven cégtáblája volt. – Meg kéne írni, hogy keressenek más eszközöket a kihágások megakadályozására.

Ennek sem volt sikere, így Kolbenhauer felhajtotta jégkockával és citrommal ékesített italát szóda nélkül, majd folytatta szereplését.

– Magam is amelletl vagyok, hogy minden elkövetett hibáért közösen felelősek vagyunk, ha nem cselekszünk ellene, azért ajánlom vonuljunk fel. Szépen, libasorban, hölgyeim, uraim, itt a pálya, itt a tér!

A semmibe nyíló ajtóhoz lépett imitálni akarván, hogy kitárja azt a közönség előtt. És legnagyobb meglepetésére az ajtó a kilincs érintésére felnyílt, hideg szél csapódott be. Ha gyertyák égtek volna a lakásban, eloltotta volna a légáramlat valamennyit.

– Örült! – sikoltott egy asszony. Meg pedig, aki határozottan emlékezett rá, hogy kulcsra zárta az ajtót, odarohant, nagy csattanással be-

vágta, aztán megmerevülten gondolkodott, hová dugta akkor félelmében a kulcsot. A kulcskeresésben részt vett az egész társaság. Felforgatták a házat és ez bizonyult az estély legmulatságosabb eseményének.

Mikor Meg úgy hitte, az utolsó vendég után is betette a liftajtót, vizszátérve meglepetésére ott találta annál a másik ajtónál Kolbenhauert. Jól begyakorolt törökülésben a földön őrizte a semmibe nyíló kijáratot.

– Itt maradtam örködni – mondta –, mert mostmár tudja, hogy hiába toborozta össze a régi barátok maradékát. Az egykori összejövetelek hangulata visszahozhatatlan, és különösképp elveszettek az ábrándozások a vendégek után maradt dohányszagú lakásban. Elmentek, utánuk üresség maradt, semmi más. Azért örködöm itt, és bocsásson meg, amiért tudomására hozom: ha már minden kötél szakad és az égvilágon semmi értelme nem lesz többé az életének, gondoljon arra, hogy még mindig feleségül mehet Kolbenhauerhez.

– Miért szakadna, és mi az, hogy nem lesz értelme? – Nyilvánvaló düh fogta el. – Olyan üresfejűnek tart, hogy magam képtelen vagyok értelmét lelteni az életemnek?

– Jól tudom, Meg, ha annak idején valaki azt mondja magának, hogy egykor Kolbenhauer felesége lesz, pofon vágja a nyílt utcán.

– Gondolja tán, hogy most mégis megértem rá?

– Nem gondolok semmit, csak azt tudom, nagy zavarban van.

– Honnét veszi ezt, és honnét meri?

– Innét! – mondta Kolbenhauer, talpra ugrott, megnyitotta az ajtót, és a kulcs kívül volt a zárban.

– Nem igaz! – üvöltött Meg. – Nem igaz! Mit csinált?

– Semmit, csak nem vettük észre, olyan hirtelen becsapta akkor.

– Úristen, tán holdkóros vagyok, mit akar ezzel?

– *Ajtó nyílik a semmire.*

Csak nem vezet Meg vesztibe? –

– Tudja, milyen veszedelmes bolond maga, Frici? Ne hülyéskedjék, maradjon a jó barátom.

Am a válóperes ügyvéd megkötötte magát.

– Én nem leszek a jó barátja, én magával akarok élni.

– Csak akarjon – mondta Meg. És ebben maradtak. Legközelebb véletlen találkoztak az újonnan megnyílt Vigadó előcsarnokában. Kolbenhauer akkor így köszöntötte:

– *Megnyílt az új vesztibül,*

Menekül Meg a vesztibül. –

Valóban igyekezett. Sokat járt hangversenyekre, színházba, kiállítások megnyitójára, szorgalmasan, mint a legveszendőbb lelkek. Sőt közéleti kérdésekkel kezdett foglalkozni. Minden hiába, olyanná vált, mint a színházi néző, aki elmerülve saját dicstelen gondjaiba elveszíti az előadás fonalát, a színpad érdektelen zsibvásárrá változik, a komédiások szánnivaló erőlködökké. A nézők elragadtatása röhögni való, az egész teátrum színésztől, közönségestől lezuhan a mélybe. Meg a bolondok háza drótkerítésén át leselkedik a bévül keringőkre.

„Édes Meg, ne érzelmeskedj. Az üldözöttön sincs mit szeretni, és sajnálnivaló sem, mert az üldözött is csak ember.”

Ezek Rob szavai voltak, az embergyűlölőé. Vagy csak póz, nyeglegség. Nem, nem volt nyegle ember, az sosem.

Régi levelében olvasta ezt a kádenciát, mert tavaszra eljutott a magános lelkek átkos szokásáig. Turkálni kezdett a múlt kacatjai között. Sőt azzal töltötte estéit, hogy rendet teremtett a valaha érkezett levelek között. Különféle színű szalagokat is lelt, vagy nyesett rongyokból s csomókba kötötte a leveleket aszerint, kitől származtak. Színe lett a szerzőnek, ösztönösen egyéniségük szerint a szalagokon. A legtöbb levél Jankaé volt, ki hosszú éveken át életének s érzelmeinek tanúja volt, döntő többségükben egy afrikai állam bélyegzőjével érkeztek. És Janka nem tudta még a Meg nevet.

„Magdolnám, kincsem, kedvesem, üldözöttből az üldözöttek gyámolítója lettem. Olyan vagyok e kisemmizetteknek, mintha édes anyjuk volnék. Angol férjem csak jó gazdájuk, de rajtam érzik, hogy van valami, amiben testvéreim. Gondjaikat a szívemre rakják...”

Igen, ez volt az, amiért Rob Jankát érzélgős libának nevezte; a pesti módos polgárlány, mint afrikai mezítlábasok édestestvére. Szegény Rob. A lélek sérülései különbözők akkor is, ha egy helyről származnak.

Fehér szalagot választott Janka leveleinek kötegéhez. Elmerült bennük ugyanannyira, hogy napokig nem folytatta levéltári munkáját. Arra gondolt, meg kéne látogatni Jankát. Hiszen nem lehetetlen. De nem cselekedett e fantasztikus kirándulás érdekében és hiábavaló is lett volna, mert néhány hét múlva egy éjszakán Janka felhívta.

- Ūristen, Janka, honnét beszélsz?
- Londonból.
- Mit csinálsz ott? Utazz el hozzám, Janka.
- Most nem lehet, ezer dolgom van. Előkészítem az áttelepülésünket, míg a férjem felszámolja a farmot.
- Mi történt veled? Ez derült égből villám.
- Semmi szokatlan. Fajüldözött vagyok, Magdikám.
- Ne mondd, odalenn, mint zsidó?
- Dehogy, egyszerűen, mint fehér ember.
- Rémeket látsz.
- Elég baj az már, Magdám, te édes, ha az ember rémeket lát.
- Beszükültél, kedvesem a nagy magányotokban. Küszöbön a rémség, hogy egymásra támad a két világhatalom és te ilyen perifériálisan...
- Minden megtörténhet, Magdikám, de az még nem fajüldözés. Sőt a férjem szerint nem is történhet meg, mert az eszmék harca nem huszadik századi jelenség, az új ezredben pedig már úgysem élünk.

Ám a cinizmus mindenképpen korunk jelensége, sőt rákfenéje – gondolta Meg, mikor a hosszú és drága beszélgetés végére értek. Félelmetes, mint Robé és izetlen, mint Kolbenhaueré.

A fekete szalag Judit leveleinek jutott. Nem haláleset miatt nyerte ezt el Meg nyugtalan lelkületű unokanővére, hanem Juditék széparcú fia miatt, akit apja után Gyantássy Attilának hívtak. Az öröm forrása volt ez a gyermek Clevelandben. A levélkötegben számtalan színes fénykép róla pólyás korától fejlődésének minden szakaszában, egészen a tánciskolaig, ahol úgy tartotta kézen párját, mint egy régi budai ösztáncon a francia négyesben. Ám tizenhét éves korában rossz társaságba keveredett. Előbb áttért a mohamedán hitre, majd szűk baráti körben, kezdetleges eszközökkel összebútykolték néhány plasztikbombát. Teljes odaadással terroris-

tának készültek. Szerencsére a rokonság előbb szerzett tudomást titkos tevékenységükről, mint a rendőrség.

„Drága Meg, te tudod, milyen katonás ember az apja, akkor is, ha a valóságban csak keménykezű üzletember új hazánkban; két pofont adott szegény megtévedt fiunknak, de akkorát, hogy meglazult a foga. Elképzelheted, milyen rémületbe estem, mert egy terrorista növendéktől természetes volna, hogy visszaüt, de ez szerencsére nem történt meg, mert az apja még mindig sokkal, de sokkal erősebb. Viszont annál megdöbbentőbb volt, amit mondott, míg a zsebkendővel, melyet kezébe nyomtam, törülgette a véres szájaszélét. – Ezúttal még megbocsátok – sziszegte –, mert nem tudod, mit cselekszel, de jegyezd meg magadnak, hogy közérdekből kinyirjuk a természetes és egészséges fejlődés kerékkötőit. Te pedig ezzel a tettel közibük valónak nyilvánítottad magad. Ki itt a terrorista, ha ezt a szavat az általok megbélyegzett értelemben használjuk? Ebben az értelemben ti vagytok a terroristák, mi pedig a szabadsághősök. De igenis vállalom, hogy terrorista vagyok, a szó új és szent értelmében. – Well, hát mit szólsz ehhez, Magdikám, hogy ilyen iszonyatos történelmi eseménnyé válik egy szülői pofon. Aztán, hogy mért kell ehhez mohamedán hitre térnie? Ettől elmegy az eszem.

– A mennyköbe is, Meg! – mondta Kolbenhauer, mikor felolvasta néki telefonba Judit levelét. – Beleesett az egyedül maradt asszonyok nyavalyájába, hogy elássa magát a rokonok gondjaiba. Hagyja a fenébe, feneketlen tenger az, melyben elúszik az élete. Éljen magának, kedves Meg. Ha pedig fél egyedül, falaztassa be azt a nyavalyás ajtót, akkor is, ha a meztelen téglák ékeskednek a homlokzaton, nem kell a hatósági rendeleteket mind komolyan venni, különösen, ha nincs azoknak szankciójuk. Nem mind fakadnak józan észből, és gyakorta egymásnak ellentmondanak.

Meg Judit levele feletti kétségbeesésében és jobb híján hívta fel Kolbenhauert, esze ágában sem volt, hogy tanácsát megfogadja. Sőt a következő héten majdnem minden pénzét kölcsönadta unokaöccsének, mert megvásárolt egy vasútállomást. Helyesebben csak bakterház volt az, és nem vezetett hozzá már sínpar. Azt a szárnyvonalat megszüntették, mert nem volt kifizetődő, és hazánkban mostanában sokat adnak rá, hogy minden kifizetődő legyen. Az üdülőhelyek utasai átszálltak autóbuszra, az Államvasutak pedig pénzt kaptak többek között Meg unokaöccsétől; Ruditól és kedves feleségétől, Terikétől, akikről már szó esett. Ők hozták azt a fiút, akivel a szemorvos csodát tett Meg lakásán. Terike és Rudi elvben kilógott a szocialista termelési rendszerből, de nagyon hasznos tagjai lettek a társadalomnak, a közeli ipari város piacára sok kerti terményt hordtak, mindig frisset, ropogósat, harmatosat, munkaidő után pedig hatalmas órabért fizettek egy-egy ipari dolgozónak. Hasznosított területük a bakterházhoz tartozó kiskerttel együtt elérte a fél hektárt, és ami a legfőbb, a bakterházzal vagy harminc lépésnyi partszakaszt nyertek egy langyosvízű patak mellett. Fóliásátrak sora domborodott a kertészetükben, sőt volt egy kisebbfajta fűthető melegházuk is.

Júniusban Meg kéthetes szabadságot kért, s ezt a két hetet a szorgalmas házaspár biztatására a bakterházban töltötte. Azért júniusban, mert a főszezonra már külföldi fizető vendégek foglalták le a minden igények szerint fölékesített házacsát.

Gyögyörű volt már az első reggel. A lapos napsugarak korán ébresztették. Ahogy széthúzta a függönyt, szeme előtt találta Rudiék kertészeti júniusi bujaságában, tisztaságában, gondos rendjében; az ellenfényben szépek voltak az ívesen domborodó műanyag sátrak is harmatos csillogásukban. A patak partjánál kis motorház, onnét cső vezetett a kert közepébe egy lassan forgó szórófejhez. Finom eső permetezte nagy karikában az erőteljes karfiolpalántákat. A kitárt ablakon át idáig érkezett a zsenge növényekről felvert finom esőillat, a virágok pedig sosem tobzódnak annyi színben és illatban, mint június közepén.

A kerten túl keskeny szittyós rétecske, majd domb következett, terebélyes és jó magas, majdnem kerek, az egyik részén már munkagépek nyoma, odébb embermagas gaz és bozót, a tetőn ritkásan, széltekerke fák. Nyilván valamely nagy gazdaság területe.

A hallban, melyet az egykori váróteremből alakítottak, várta a reggelije. Míg csorgatta a mézet vajas kenyérére, gazdaságpolitikai gondolatai támadtak. „Ez így helyes, ez így korszerű: virágzó maszek kertészet a rétecske és a patak között, a rétecskén túl a nagygazdaság óriás táblái, melyeken tér nyílik a modern erőgépek kihasználására. Megférnek szépen és szükségszerűen egymás mellett, ez nem jelenti semmiféle elmélet feladását, ez az idők jele. A természet akarata, melyet át nem hághat doktrína.” Egészen bölcsnek találta ezeket a gondolatokat, szinte sikerélménye lett. Ez ám a jókedvű reggel.

Míg reggelizett, egyre erősödő morgás hallatszott, robaj, zakatolás. Nem a vonat tévedt a felszedett sínek helyére, hanem a kerten és rétecskén túl a domboldalon megjelent hét vagy nyolc buldózer, nagy tömeg földet toltak maguk előtt, belemartak a gazba, a bozótba, kifordították a növényzetet, sőt valamikori szőlőskertek támfalait, újra meg újra nekiruszkodtak, míg eltemettek mindent a dombról lefelé tolt földdel.

A kertben nem találta sem Rudit, sem Terikét. Végigsétált a kerti utakon, kereste őket a kert szélén, a melegházakkal összeépített ideiglenes házikójukban is. Mert a végleges majd a bakterház lesz, ha egy vagy két nyári szezon után, míg vendégeket fogadnak benne, módjuk lesz komfortosan átépíteni. Ott sem voltak. Átbukdácsolt a réten, mert vonzotta az óriási gépektől nyüzsgő domboldal, a mezei munka ilyen harci cselekményhez hasonló, megrendítő képe. A gépek erőben, nagyságban harckocsikkal értek fel, és mintha érkeztek volna őszi csatából, olyan sárosak voltak, nem is sárosak, inkább rég megszáradt agyag kötődött láncfalpaiakat görgető apró kerekeikre. Ápolatlanok voltak, szeretet nélkül használtak, de irtózatos erejűek és engedelmesek, mint a jól nevelt komondor. Elképzelhetetlen földtömeget toltak maguk előtt, keverve azt gyökerestül felfordított bokrokkal, kövekkel, hatalmas gatzömmeggel. De ha kétszer-háromszor megjárták ugyanazt az utat, sima terep maradt utánuk, sőt némely helyen, ahol mélyre nyúltak, sivatagi homok. Mindenesetre rend maradt utánuk, ha egyelőre élettelenység is, holdbéli táj.

Meg belefeledkezett a bámulatba; Egy gép odafenn még a görcsös fákat cibálta ki, a többiek onnan elindulva tolták a földet völgynek, belebelemarva az ottfelejtődött bozótba, mintha szűzföldet törnének.

Alulról figyelte éppen, ahogy hömpölyög a feltúrt föld és törmelék, magában a tengervíz hullámaihoz hasonlította, amikor egyszerre meztelen emberi testeket pillantott meg a hullámok taraján, mint kivetett, vízbe-

fúltakat. Rettenetesen sikoltott, de mit számított volna az a gép zakatolásában, ha fel nem figyelt kétségbeesetten tátongó szájára, égnek emelt karjára a traktoros. Megállította szörnyetegét, és a láncalpat lépcsőnek használva leugrott. Dicséretére Megnek, hogy nem futott el rémületében, hanem gázolt minden erejével a megtorpant gép felé.

A földből keltek a testek, mint harsonára a feltámadók. Am erejük nem volt elég kiszakadni a földanya öléből. Újra születésükben segítkezett Meg és a traktoros. Ketten kerültek elő a halmazatból, egy fiú és egy lány. Ránézvást lehettek tizenöt-tizenhat évesek, vagy még fiatalabbak. Egyetlen ruhadarab nem volt rajtuk. Hogy kővé nem váltak ijedtükben, tán azért volt, mert minden gondjuk arra kellett, hogy eltakarják valahogy ágyéukat. Meg észrevette egy kockás pokróc sarkát a földben, addig cibálta, míg előjött, abba takarta a lányt. Ahogy átölelte a testet, éreznie kellett, milyen zsenge ág még. A traktoros már a fiú segédletével egy sátorlapot rángatott elő. Mert sátor alatt aludták ők korai szerelmük talán első nagy fáradságát olyan mélyen, hogy hiába rengett a föld, hiába dübörögtek az ormótlan gépek, hihetetlenül kicsi sátrukban olyan mélyen takaróztak beteljesült álmuk köpenyébe, se láttak, se hallottak. Csak hányódtak tagjaik a homokgörgetegben, de jött Meg, és sikoltott. Tán hitték is, hogy ő volt az égi küldött, aki nek az volt a dolga, hogy helyére rakja tagjaikat.

Mire ruhadarabok kerültek rájuk, összefutottak oda a többi gépek vezetői is. Lett röhögés, szitkozódás, sőt dühkitörés is. Volt, ki pálcát ragadott, hogy még ki is ossza a földben meghengergetett félig gyermekpárt.

– Ne bántsát, kapta el kezét egy másik. Nem tudod, hogy arra tanítják őket: szeretkezzetek minél hamarabb, mert árt testeteknek, lelketeknek, ha anélkül nőtok fel, de ki gondoskodik számukra hajlékról, ha valóban össze akarnak bújni az isten báránykái.

– Köszönjétek ennek a néninek az életeteket, mondta, aki kifordította őket a magas gazból, a bokrok közül, és látható volt, remegett a keze annak a gépésznek. Időközben hátukon házukkal, kezükben motyóikkal elindultak azok ketten völgynek és vissza sem tekintettek, átgázoltak a patakon is, csak mielőbb szem elől tűnjenek. Ki hinné! Meg szíven az ütött legnagyobb sebet, hogy néninek nevezték, egyszerűen csak „ez a néni” lett.

Nem sokkal az esemény után elcsendesedtek a gépek. Nem hallgattak, csak szétszórta a terepen, egy-egy bokor mellett, fent a fák alatt, a hajlatokban kotyorogtak üresjáratban.

Úgy gondolta, ez a gépészek reggelizési ideje, akkor is, ha egy kicsit késői. Terikével és Rudival szörnyülködtek még egy ideig a mezítelen testek forgásán, azután részleteiben végigszemlélte a kertészetet, hallgatta Rudi szakszerű magyarázatát. Csokrot szedtek neki, majd segített korai paradicsomot szedni a kitárt fólia sátrak alatt. Közben folyvást figyelte, mikor indulnak újra a gépek, de nem indultak, csak csendesesen pipáztatták az üzemanyagot.

- Mért nem dolgoznak ezek? – kérdezte Terikét.
- Az ő dolguk – felelte Terike.
- Mért pazarolják álltukban a benzint? – kezdte újra Rudinak.
- Nem benzint használnak, gázolajat.
- Akkor a gázolajat. Nem mindegy?
- Nekem mindegy – felelte Rudi.

A gépek pedig csak álltak és morogtak szerteszét. Teltek az órák, dél

közelgett. Ez a hasztalan pöfékelés egyre jobban idegesítette Meget, és az hogy állnak a gépészek, mint a cövek, vagy elfeküsznek a bokrok alatt, de leginkább állnak mozdulatlan és ezt nem bírja az ember idegekkel.

Nem sokkal harangszó előtt megjelent ugyanaz a traktoros, aki felszínre dobta a testeket, és vizet kért. Okkal, mert úgymond háborog a gyomra azóta is. Terike nem vizet, bort hozott neki, mivel az jobb is a megrázkódttásra. Megivott egy-két pohárral, ám a buldózerek mozdulatlanságáról nem esett szó, mintha az a legtermészetesebb volna, csak az természetellenes, hogy ha megindulnak, meztelen testeket dobjanak fel.

– Az a rétecske a kert végében már a gazdaságé? – kérdezte a buldózeres.

– Dehogy; a mienk, csakhogy haszontalan, túl vizenyős.

Nyomok rá egy méternyi földet, ha akarják. Van ott a domboldalban jó pihent réteg. Megnagyobbodik a kertjük.

– Nem is bolondság lenne – mondta Rudi.

– Meg is hálálnánk – tette hozzá.

– Hová gondol! – így tiltakozott az idegen. Valóban idegen a háziaknak is, mert a gépcsoportot kezelőkkel együtt valamely távoli termelőszövetkezettől bérelték erre az alkalomra. – Eszükbe se jusson. Ne bántsanak meg azzal, hogy tán panamázni akarok. Időnk van, erőnk van, hát mért ne segítenénk egy ilyen jóra való, törekvő fiatal házaspárnak? Emberek vagyunk, nem igaz?

– Isten fizesse meg – bólintott rá Terike. – Ha pedig megszomjaznak, nem kell hogy vizet igyanak, csak jöjjenek bizalommal.

– Szóra sem érdemes, amit mi elfogyaszthatunk, míg ezekkel a veszedelmes gépekkel dolgozunk. Nem akarunk úgy járni, mint a meztelen gyerekek. Most is beleremeg az öklöm, ha rágondolok.

Megnek pedig a vérnyomása emelkedett egyre. Nem állhatta meg szó nélkül.

– De hisz magukért horribilis összeget fizet ez a gazdaság.

A gépkezelő csupa jóindulat volt és elnézés.

Sose aggódják a néni, úgysem értheti ezt. Hogy mennyit fizetnek egymásnak a nagy üzemek, az az ő gondjuk, fel sem érnénk mi ésszel, de hogy a föld szebb legyen, azt mi tesszük. A Majális domb előbb utóbb elsimul így is, úgy is, és megjelennek rajta a szőlősorok, de ez a szittyós a kert végében örökre haszontalan maradna, ha nem segítünk. Érthető?

Ismét a „néni”. Jó, hogy nem vénasszonynak neveznek, aki hogy is gondolkodhatnék meszes agyával időszerűen!

– Majális domb? Így hívják? Gyönyörű!

– Ezen a vidéken a legtöbb falu határában van Majális domb – mondta Terike. Készségesen terelte másra a szót. – Ott tartották a majálisokat. Vagyis május elsején, ha vasárnap, ha hétköznapi, megindult oda a falu ételles kosarakkal, boros korsókkal, sokszor a pappal az élükön, aki megáldotta ételüket, italukat. Szólt a harmonika vagy a citere. Másutt muzsikus cigányok is akadtak, és folyt a tánc a ligetes erdőben.

– Mikor volt ez?

– Bizonyára századokon át a második világháború végéig. De azután leparancsolták az embereket a felvonulásra.

– Ahelyett, hogy felment volna aへgyre a párttitkár – tette hozzá az idegen, majd parolázott mindhármukkal és indult. – Persze a felvonulás

sem volt akármilyen. Színes szalagokat fűztek a kocsikerekék küllői közé. Néhol még bandérium is összeállt, amíg voltak lovak. Most mindenesetre leradírozzuk a Majális dombot. Neve sem marad.

– Hisz ez cinikus ember – mondta Meg, mikor távozott.

– Egyszerű ember, csak neked szokatlan.

Meg ideges lett.

– Olyanok vagytok, mintha összeesküdnétek a hátam mögött. Olyanok vagytok vele együtt, mintha kívül élnétek mindenben, csupán magatoknak.

– Mégis az egész ország hasznára, Meg néni.

– Mindig ez a „néni”. Ami a nyelveteken azt jelenti, nem értem a szavakat.

– A kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad.

– Még egy ilyen közmondás, és kísérhetek a bolondok házába. Hol vagytok? Idegen földrészen?

Ölelte, simogatta a két fiatal. – Szegény Meg néni, nem csoda, rettentő lehetett a két test a buldózer lapátján. Igyál egy kortyot, finom zöld-szilváni.

Meg ivott és könnyezett.

– Istenem, csak ne neveznétek „néninek”!

Nem is nevezték ettől fogva. Sőt lefekvéskor, közös ágyukban ezt meg is tárgyalták, mert az ilyen hajszában élőknek ez a napi számadás órája. „Az asszonyok Meg korában nagyon érzékenyek, különösen az olyan, akit elhagytak. Amit nem ért, azt nem szabad néki magyarázni, mert sérti. Élje saját törvényei szerint az életét.” De azt nem mondták, hogy ezek a törvények már használhatatlanok. Hamarosan és mélyen elaludtak.

Meg viszont szokásától eltérően altatót vett be, és sokáig aludt, segített az egykori vasút völgyében megült súlyos levegő is.

Mire megjelent a terepen, Rudiék rétecskáját vastag és tápdús, de még hig föld borította. Rudi kis kerti traktorával igazgatta a földtömeg széleit. A közepére még nem mehetett, várni kell az esőt, hogy ülepítse. A szörnyeteg nagy gépek pedig már elültek búvóhelyükön, csak köhécseltek csendesen. Meget ismét ez a mozdulatlanság nyugtalanította. És így ment a következő napon is, harmadnapon is. Megtanulta már munkarendjüket. Reggel egy-két óra szorgos munkában, aztán az idegesítő csend. Dél felé felkerekednek, húznak egy pásztát, majd elvonulnak valahová gépestül közös ebédre. Ebéd után ismét eltöltenek egy jó órát munkában, majd elvonulás előtt megint egy-két pásztát, és zakatolásuk elveszik a messzeségben.

– Csak legalább ne jártnák a motorokat egész napon át, ha állnak is, hisz ez idegtépő. És bírják derék fiatalemberek lecövekelve órákon át. Úgy hiszem, testem, lelkem tönkre menne ettől.

– Fáradt emberek ezek, Meg. Mindegyiknek van otthon saját gazdasága, akár állatokkal vesződnék, akár szőlővel, akár mással, agyon dolgozzák magukat. El sem hinnéd, hogy ilyen felelősségteljes és nehéz munkáért nem kaphatnak többet havonta háromezernyolcszáz-forintnál. Ha kapnának hat-ezret, termelnének háromszor annyit, mondjuk húszezer helyett hatvanezret a szövetkezetüknek. A buldózer vezetője nem dolgozhat naphosszatt annyiért, amennyit megkeres egy kötőzőlány. Ami pedig a berregést illeti, az üzemanyagnak fogyni kell, mert hogyan számolnának el másképp.

– No, de ez örület! Nincs senki, aki ellenőrizze őket?

– Minek? Nagyon jól tudják a főnökeik a munkarendjüket. Nem tehet-

nek semmit. Mindenki tud ebben az országban a munkabér átlagáról, csak te nem?

– Dehát miért állapítják meg azt így, hogy megkössék a kezeket, a kerekeket?

– Bizonyára vannak fontos termelési, közgazdasági okai. De ezt mi nem tudhatjuk, nem tudhatják az üzemek vezetői sem, csak olyanok, akik országos szinten látják az összefüggéseket, sőt vertikálisan is, múltat és jövőt mérlegelve.

– Ne őrijts meg! Mi az, hogy szinten, és mi az hogy vertikálisan, hol tanultad ezeket az imádságokat?

– Meg, kedves, abból származik minden baj, ha okosabbnak gondoljuk magunkat mindenkinél, aki felelős. Hidd el, vannak azok között is olyan okos emberek, mint te, vagy én, csakhogy azoknak kötött a kezük, néked meg szabad a fantáziád.

– Értem. Szűkítsd le látókörödet, és jó léssen dolgoz e földön.

– Bölcsen kell élni Meg, és nyugalommal. Mert a nyugtalanság minden megfeszített munkánál előbb elemészt.

– Istenem, mintha a nagybácsim lennél, nem az unokaöcsém! Én pedig azt mondom, hagyjátok meg az öregeknek az éltető nyugtalanságot, orvoságul az érzelmeszedés ellen. Gondold meg, Rudi, a nagyapád szappangyárat alapított Újpesten.

– Az úkapám meg szántott Beregszászon, csakhogy sokkal szegényebben, mint én, és majdnem reménytelenül egy sovány gebével.

Mégis, ilyen álmosan is, ilyen félvállról is eredményes munkát végeztek a fantasztikus erejű gépek. A Majális domb egyre változott, fogyott, terült, simult, a fák mind eltűntek a tetejéről, nagy réteg földdel együtt, mely csúszott völgynek, hömpölygött, mint az áradat.

Néha azért előfordult, hogy szokatlan időben is megmozdultak a gépek. Ilyenkor hamarosan megérkezett egy terepjárón a hadművelet igazi vezetője. Magas és testes ember volt, széles gesztusokkal vezényelt. Meg ezt szeretette látni. A hatalmas ember a munkába egyszerre értelmet vitt. Szavát nem hallhatta senki a földrengés robajában, de karjának minden mozdulata parancs volt, és szép volt a hajlongása, karjának hullámverése, mint egy karmesteré.

Egyszer történt, hogy megindult nagy léptekkel lefelé, háta mögött cseppet sem lankadó robajjal a gépek. Közeledett Rudiék telkéhez. Átgázolt az eltemetett rét felett. Megrémült, hogy most következik a felelősségre vonás, a csetepaté. De nem, pirospozsgás mosollyal érkezett. Rudit barátságosan hátba veregette. A karja alatt elvesző Terikét úgy ölelte át, mintha hóna alá akarná venni.

– Gyönyörű a kertetek, pajtás! Csak betegre ne dolgozzátok magatokat, mert tudod-e, hogy az a maszek sors!

Megismertették Meggel, olyan mélyen meghajolt, majdhogynem kezét csókolta. Egy darabig álltak az öntözőfej karikája szélén, finom köd szitált rájuk, majd körülgyönyörködtek a csupa egészség növényeket. Aztán véle is elköltöttek egy-két pohár bort a tornácon.

Meg küszködött magával, mégsem állhatta, hogy szová ne tegye hazafias aggodalmát az elvesztegetett tétlen órákért, a semmibe bocsátott drága üzemanyagért.

– Ej, asszonyom – szólt a nagy szervező daliás jókedvvel –, mi lenne, ha minden csekélységen fennakadnánk. Nem is ránk tartozik, teljesítmény-

bért fizetünk. Ez van, és ezt kell használnunk, ami van. Vagy tán sopánkodnánk a lendület terhére. Tudunk változtatni az időjáráson? Nem tudunk, ugyebár, legfeljebb kísérletezünk. Az a dolgunk hogy elfogadjuk az évszakokat olyannak, amilyenek, és éljünk a lehetőségeivel.

– Csakhogy az időjárást nem az ember teremti.

A vezető egyéniség elgondolkodott végre, majd megvonta vállát.

– Lehet, hogy a munkabér-átlagot sem, csak lesz a természet törvényei szerint.

Valamennyien nevettek, még Meg is, de nem vigasztalódott. Csak azon némileg, és kicsit később, mikor a szép darab ember itt is széttárta karját, mint fenn a dombon.

– Ha el tudná képzelni, asszonyom, mit jelent egy ilyen harci cselekmény végrehajtása! Én egy szegény városi tűzoltó gyermeke voltam. Kisvárosban, amelyet egyetlen nagy tűz pernyéje is beborít, és összefutnak az emberek az alvégtől a felvégig. Szöktem, szaladtam a tűzoltó kocsik után, vissza nem tarthatott senki. Bámultam megigézve a pattogó vezényszavak szerint végrehajtott akciót, a cső gurulását, kígyózását, a létrák kinyúlását, és ékes acélsisakban apámat, a főcsővezetőt. A vastag vízsugarat, a füst elfehéredését, a ropogást, omlást legyőző sistergést, kígyósziszegést. Meg nem mondhatom, mint irigyeltem a parancsnokot és kértem az Istent, hagyjon arra az időre is nagy tűzeket, és engedje, hogy én legyek a parancsnok. Nos hát nem kell hozzá tűzvész, így lettem parancsnok a tűzoltó fecskendőknél százszor erősebb gépek felett. Nem oltok, de alkothatok. Eltűnik majd a Majális domb a sok ezer esztendejével, aztán újjászületik. Látom szemem előtt a mérföldes szőlőlugosok sorait, köztük a színes masinák munkálkodását, a fűrtök tömege alatt roskadó huzalokat, végül a kisajtott must sugarát, mely vastagabb a tűzoltók sugaránál és nehezebb és édes, és egyetlen kapavágást nem tett az ember.

– Közben a föld fogyó kincse, az üzemanyag füstölög szét haszontalan a légben – kötölközött még mindig a házigazdák rosszalló pillantásai ellenére a pesti asszony. De a diadalmas embert megbántani lehetetlen volt.

– Egyem a szívét az értünk aggódásáért, kedves asszony. De aki manapság kicsire néz, orrára esik, mielőtt a feladatát végrehajtaná. És tudnék magának még száz buktatót felsorolni, ha úgy pazarolnám magam, hogy azokat számoljam. Hol lennének a piramisok, ha a fáraók a krajcárokat számolgatták volna.

Megben nem váltott ki ellenérzést, hogy a helyi természetátalakító magát fáraóhoz hasonlítja, sőt elragadta a lelkesedése. E perctől fogva a képlet változott. A haragból támadt terve, hogy ő változtat azon az átkos munkabér átlagon, segítő szándékká változott, de nem veszített átható erejéből. Hisz vannak néki barátai magas poszton a régi jóbarátok közül számosan. Úgy tért nyugovóra a bakterházban, hogy nem hisztériás panaszokat visz magával, hanem korszakalkotó gondolatot. Felbecsülhetetlen az üzemanyag mennyisége, ami megtakarítható egy tollvonással. Miféle görcs az, hogy bagatell dolgok, miként a kettős lakástulajdonról szóló törvény, és ez a balanszírozás a munkabérrel ilyen lényegbevágó erkölcsi s anyagi kárt okozzon.

– Óriási! – Így kiáltott fel Kolbenhauer, aki akarva-akaratlan első vendége lett hazatérte után. – Meg harcba száll a Majális domb Napoleon-jáért! Mindent bele, Meg, érdemes, hiszen máris megszépült. A szeme szikrázik, homlokán a nagy tetre kiválasztottak csillaga. Nyakán a bőr remeg

az izgalomtól, mint a versenyparipáé, a hangja új szint kapott; ha tudná, milyen vonzó! Meghátrálnak előtte mind a felelősek, ha mellüknek szegezi az igazságot. Ne törődjék vele, ha csak himülnek-hámolnak majd. Minden gazdasági rendszernek vannak szent tehenei, de prófétai ihlettel azokról is szabad szólni. Sőt kell az elhivatottaknak, hogy közhirré tétessék: nem szakad le az égbolt, ha a szent tehénből erőlevest főznek, különösen olyankor, mikor már rég nem jó sem felsálnak, sem frikandónak.

– Uristen, Kolbenhauer, magáról sosem tudhatom, mikor hülyéskedik s mikor van magja a szavainak. Arra feleljen egyenesen, összeroppan-e nemzetgazdaságunk, ha a traktoroknak nem kell állni a bérátlag miatt?

– Ha én erre felelni tudnék, kedves Meg, én lennék a szocialista tábor legnagyobb közgazdásza. Még akkor is képtelenség volna, ha az volnék, mert jós nem vagyok, egyetlen elme pedig nem képes számon tartani az összes paramétereket.

– Miket? Szent Isten!

– A paramétereket, mert azok is szent tehének, vagy legalábbis borjúk. De maga az összeköttetései folytán elérhetné, hogy törvényerejű rendelettel megtiltsuk a paraméter szó használatát. Igaz, ez nem valami demokratikus cselekedet volna, de a cél szentesíti az eszközt. Képzelve el, ha minden tényezőt, amelyre a paraméter szót használjuk, megneveznénk közérthetően, a lényegét tartalmazó kifejezéssel, hogy leegyszerűsödneek feladataink, tiszta és áttekinthető lenne gazdasági, sőt közéleti rendszerünk minden kétkezi munkás és minden téesszparaszt számára.

– Esküszik, Kolbenhauer, hogy akkor sem szakadna ránk az égbolt?

– Esküszöm – mondta az ügyvéd és szívére tette a kezét.

Meg a következő éjszaka paraméter nevezetű borjúkról álmodott. Ahhoz képest, hogy még sem üszőnek, sem tinónak, sem bikának nem voltak nevezhetők, tekintélyes és hegyes szarvakat viseltek, döftek, szúrtak azokkal. Egymásnak támadtak, majd az őrjököknek, sőt az őrzők őrjököknek és azok főnökeinek, végül Megnek magának. Rettenetesen szenvedett ezektől az apró szarvasmarháktól, míg nagy nehezen fel nem ébredt.

E sorok írója jól tudja: a műfaj sajátosságai szerint Megnek ki kellene lépnie azon az ajtón, mely a semmibe vezet. Tudja, hogy már az intonációban szorongást teremtett az olvasóban, sőt, időszerű kifejezéssel élve megteremtette ezt az elvárást, de mit tegyen, ha a főhős a végén nem akar? A kanadai telefon nélkül még sikerülhetett volna. Csakhogy ez a telefon befutott a következő este.

„Meg, az istenért, szüntelen rettegésben élünk. Hétfőn Janka hívott fel Londonból, tegnap Judit az Államokból, mind csupa vészharang amiatt az ajtó miatt, és ha hozzávesszük az érzékeny lelkedet! Meg néni, édes, gyere hozzánk Kanadába. A mi házunk itt teljesen veszélytelen. Hat szoba, mind a földszinten. Ha hosszúak is a téli éjszakák, sétálhatsz fényben a házon belül. Az ablakok nincsenek egy méterre a földtől és kiléphetsz, ha úgy tetszik küszöb nélkül a kockakövekre, amelyek réseiben fűszálak nőnek. Nagy lapos térség körülöttünk, aztán a tehénfarm. Csupa fekete-tarka. Oh, Meg nélkülözhetetlen vagy, nálunk. Mióta anyósom azon a végzetes vikken-den belefulladt a Nagy-Rabszolgatőbe, nem bírok a gyerekekkel. Azt sem bánom, ha magyarul tanítod őket, még hasznukra is válhat. A férjemről meg tudod, hogy imád téged. Hagyj ott mindent, édes. Itt is vannak Buldózerek, ha szereted őket nézni, de azok nem fordítanak ki testeket a földből.”

Meg egész életében rendkívül gyors felfogású volt és képekben gondolkodott, sőt nagy totálokban. Abban a pillanatban látta magát nagymama helyettesnek mély kék égboltú kanadai nyárban és hosszú téli éjszakákon.

„Nem tehetem, gyermekem, bármint szeretnélek szívemre szorítani egész aranyos családdoddal.”

„Meg, ha arra gondolsz, hogy a nyugdíjad, meg efféle, mindened meglesz, amit csak álmodsz magadnak.”

„Nem tehetem, mert nekem is van szarvasmarha farmom.”

.....?

„Ne álmélkodj, igenis lehetséges, csak nektek fogalmatok sincs már az őshazátokról... Hogy milyen fajták? Paraméterek! ... Nem, nem, ne hidd, hogy mindent, ami új, nyugatról importálunk. Ez őshonos, legalábbis kelet-európai keresztezés. Hogy jó tejelők-e? Azt még nem tudom, de nagy és hegyes szarvuk van, és nőnek, mint a bolondgomba... Ugyan, az csak babona, hogy a nagyszarvúak nem lehetnek jó tejelők és omlós húsúak.”

„Meg néni, mit tettél! Ha ezt elmondom a férjemnek.”

„Mondd el néki és szeretettel várlak benneteket tapasztalatcserére...”

Ami pedig a semmibe nyíló ajtót illeti, azon is segített Kolbenhauer.

– Meg, te drága, most fejeztem be sikeresen egy bontópert, az asszony éppen kömiveslegényért unta meg a férjét. Nyulat lehet velük fogatni, egy vasárnap fusiban befalazzák az ajtót, ki is takarítanak utána.

– De a homlokzat... és a hatóság.

– Ugyan, ki néz fel a homlokzatra a hatodik emeletig. Ilyen kicsire nem nézünk. Megtanulhattad a piripócsi hőstől.

Úgy is lett. Egyetlen vasárnap kiadós blokktéglákkal lezárta a völgegy a semmibe vezető utat, ameddig birt, ki is hajolt a résen, bevakolta a homlokzatot is. Kis híja maradt csak és azóta sem akadt sem hatósági egyén, sem civil, aki feltekintett volna a homlokzaton a hatodik emeletig.

Bestiarium

A krgak.
A graoo.
A murragro.
A kurgurot.
A bembemtüti.
A golermull.
Az ologanli (vagy koleramadár).
A brbah.
A titi (vagy kerti tigris).
Az oao.
A trkkalakala.
Az ambamba.
A dzsenbimbi (vagy csíkos embryo).
A mboh (vagy bőrszóró).
A tiotik (folytasd).

Rinocerosz

A vidéket ágaskodva járja
az orrszarvú, kinek nincsen párja
s mása mint a pusztá élete.
Elmélkedve és merengve tombol,
halmokat rak tollból, póre csontból,
ámbár növényevő remete.

Aki vele halkán elbeszélget.
megtud áldó, gyógyító ígéket,
mocsár mélyén rejlő titkokat.
Vastag nyakán koponyák füzére
Emlékeztet vadász-szerencsére,
de a támadótól elszalad.

Natura

A világűr kísértetét
érzi a föld s a tenger,
a semmi súlyos erejét,
itatva félelemmel.

Az ég ökölcsapásai
piros sebek a szívben,
a nemlét kalapácsai
alatt vergődik minden.

Az állat tettet, hogy él,
de homlokában álom.
A kő színleli, hogy kemény,
és rend van a világon.

Vigyázó madár

A január a múltó időre emlékeztet, a halálra.

Apám is és (esztendő gyász után) anyám is január 3-ára virradólag halt meg.

Gondolataimat, mozdulataimat szorongás bénítja. Érzékelésem mindinkább tompul. A tárgyak megnövekednek, uralkodnak rajtam, még álmaimba is betolakodnak.

Néhány éve még féltem a januári napok ostromától, fehérítő havazásaitól. Ma, nyugtalanításukkal együtt is békéllőbben várom érkezésüket. A gondolat holdudvarába érkezve megszeliidülnek, már közel sem olyan idegborzóak. Sőt, végtelenbe-fehérülésükkel, egyfajta nyugalommal árasztanak el, a szabadság érzetével. Ami egyedül csak az enyém. Már nem is emlékszem, hogy hol olvastam erről a szabadságról. Jegyzőfüzetem elmosódva őrizi a kimásolt sorokat: „Megértem valamire. Az életre? Vagy a halálra? Az igazságra értem meg, arra, hogy elviseljem, az értelem fegyverzetében, a világ és a halál ostromát.”

Még világosabb pillanataimban rálegyintek az effajta mondatokra: szócséplés, hiszen az ember, minden élőlény már a születése pillanatában érett a halálra.

Csábító a tétel megfordítása: a halál pillanatában megérünk a születésre. Meg is fordítanám, ha hinnék a lélekvándorlásban. Abban viszont hinnem kell, hogy a halál közelsége mérhetetlen egyszerűségbe öltözteti az élő testet, mintha olyan útra bocsájtaná, ahol a díszek, a rangok, a kitüntetések érvényüket veszítik, csak egy dolog válik fontossá, az emberi méltóság; aki álarc nélkül voltál, akivé (továbbélőid emlékezetében) leszel.

Egyszerűségbe, amibe (éppen tizenkét esztendeje) apámat is öltöztette.

1.

Rossz előérzettel szálltam vonatra. A hazahívó távirat: GYERE APAD NAGYON BETEG; GÁSPÁR, rövid volt, annál hosszabb az éjszaka. Az előző napi, szilveszteri esti mámort, két másodperc alatt felitatta a távirat. Apám beteg? Hát nem édesanyám? Már tíz éve nyomja az ágyat. Apámnak soha semmi baja sem volt. Megpróbáltam aludni. Nem ment. Apámra nyitottam az ajtót.

„Látom, jól van” – mondom neki. „Jól. Csak mán rég nem láttalak.” Anyám a másik ágyban fekszik és vár. Betelé sír. Könnyei már régtől nincsenek. „Be jó, hogy hazajöttél. Alyan keveset hallacc magadról. Talán nehezedre esik az írás. Az ami a munkád.” „Ki tuggya mit csinál” – szakítja félbe apám. „Legalább valami látszattya lenne annak, amit csinál. Asztán mondd csak, minek irkálsz annyit essze heába, a szavak nem arra valók,

hogy, ha kell, ha nem, fecsérejje az ember. Feleslegesen szólni, méltatlan a magunkfajtához." Már-már ráhagyom, igaza van, aztán mégsem hagyom választ nélkül. „Nincsen felesleges szó, ha a szó a helyén van, sohasem fölösleges." Megrázza a fejét. „Úgy-úgy, de amíg a dógok nincsenek a rengyűkőn, addig a szavak sem lehetnek." Ráhagyom. Nem elég, hogy tékozló fiúnak tart, még hergellem is – csillapítom magamat. Mellé lépek és átölelem. Viszsaölel. Ujjaimon meg tudnám számolni, hogy hányadik ölelkezésünk. Nem mintha nem szeretne, csakhát ő nemcsak a szavakkal, a mozdulatokkal is módján bánik.

Végre elindult a vonat. Olyan lassan hagyta el a pályaudvart és olyan hosszasan időzött az alagútban, mint amikor a vágányokat javítják. A fülke ülései nyöszörögni kezdtek, ebből lehetett tudni, hogy a szerelvény magyar-vonat módjára nekiiramodott.

A menekülő gondolatnak az a legjobb, ha valamilyen látvány eltéríti. Homlokomat az ablaküveghez nyomtam. Az arcomból mindig annyit láttam, amennyit a háttér kiemelt. Ha alvó fákat riasztott föl a mozdony, akkor egész fejem beágazódott, a holdas ég sápadttá apasztotta, az ellenvonat kivilágított ablakai pedig hol sötétbe, hol villámlásba mártották. Ahogy az idő is teszi. Megpróbáltam apám arcát a magamé mellé illeszteni, de nem sikerült. Meg akartam győződni arról, amiről mindenki tudott, aki ismert bennünket: a családból senki nem hasonlít rá annyira, mint én.

„Még mindig nem békültél ki a feleségedvel?" – kérdezi azzal a hang-súllyal, mint aki nem akar beleavatkozni a dolgokba. „Nem" – mondom közönyösen. „És a gyerek?" „Megvan." „Nem hiányzol neki?" „Minden nap látom, nem az anyjánál lakik." „Vagyis mind a ketten magára hattátok?" „Így jobb neki, legalább nem hallja mindennapos veszekedésünket." „Te, te tucc veszekedni?" „Megtanultam." „Ugyan kitől, mert tőlünk asztán nem." „Nem, nem." „Nézd meg, mi kicsi híján ötven esztendeje vagyunk együtt, hányszor hallottál münköt veszekedni?" „Kevésszer." „Na látod, pedig lett volna min. A szegénység münköt es szoritott, de ettől még nem vesztettük el a fejünköt." „Én sem vesztettem el." „Nem, hát akkor mitől váltál ilyen hirtelenné?" „Nem vagyok hirtelen." „Akkor meg a kitartás hiányzik belőled." „Elboldogulok anélkül is." „De meddig? Csak addig, amíg arra áll az eszed, ha mán komolyodásra fordul, változtatni kell magadon." – mondja szokatlan hanghordozással. „És mikor fordul komolyra?" – kérdeztem tréfába hajlón. „Ha mán kiegyenesettél. Ha mán egészen kiegyenesettél."

Szakály-Hőgyészen átszálltam a bonyhádi autóbuszra.

Amikor a szobába léptem, mindenki elhallgatott. Úgy néztek rám, mint-ha gyógyulást hoztam volna magammal. Mintha csak én hiányoztam volna apám gyógyulásához.

Apám az ágyban ült. Átöleltem. Arca, homloka nyirkos volt, az inge izzadságfoltos.

– Mán nagyon vártalak. Addig nem akarok meghalni, míg tőled es el nem búcsúzik.

– Ugyan már, hiszen nem is fekszik, ül az ágyban és beszélget – lazítottam a szorításán. A többiek (többet tudhattak) sírtak.

– Tudom, mit beszélek – mondta köhögésbe fulladó hangon. Köhögési rohama sokáig tartott.

– Gyertek ide mind, te es Emer – fordította anyám felé a fejét.

Arra sem maradt időm, hogy lepakoljak.

Lopva anyámra néztem. Ráncai elrejtették a félelmet. Boldizsár arca? Apró rezdülésekkel remegett. Erzsié? Kendőbe temetkezett. Ferenc bátyámé? Vöröslő szeméig érkezett a fájdalom. Gáspárt a hideg rázta. Én is reszketni kezdtem.

– Bocsássatok meg, ha vétettem ellenetek – kezdte apám.

A fülem zúgása felerősödött. Alig hallottam (egyenként magához szólított minket) hagyatkozó szavait, felét a zokogás fogta fel, a másik felét fülzúgásom.

– Gyere, te es Menyár. . .

A búcsú szemmel láthatóan könnyített rajta. Zihálása csillapult, majd elaludt. Mi is megkönnyebbülve széledtünk szét, feküdtünk le.

A párnák éppen melegedni kezdtek, nyolcadéberséggel szundikáltam, amikor Gáspár felébresztett.

– Gyűjtsd össze a többieket, megint kéret minket.

Vacogva öltöztem fel. Az utcák mintha belefagytak volna a hideg téli éjszakába. A csillagok is messzébb húzódtak. Talpam alatt a hó kocsikerekek sírására emlékeztetett. Kóboros szekerünk sirt így, azon az őszön (44-ben), amikor másodjára váltunk földönfutókká.

„Anyám azt mondja, kend a kocsirúd mellett tette meg a többhónapos utat.” „Ott.” „Azt is, hogy végig két front között menekültünk.” „Ott.” „Meg az utak tele voltak halottakkal, éjente pedig az árok martján alutunk.” „Ott alutunk. Ti a szekerderekában.” „Es a halottak?” „A setétbe még az egyenruhákat sem üsmertük fel. Ha a bot vége megakadt valamibe, a szekeret megállítottam, a halottakat beléhuzigáltuk az árokba s mentünk tovább.” „S ha már úgy eltáradt, hogy menni sem tudott?” „Nem vót érkezésünk a fáracscságra. A kocsisor nem állhatott meg. Nyakunkba szakatt a front. Kibírtam én ennél több gyaloglást es, az első háborúban, Lembergől Piávéig. Katona vótam.” „Embert ölt-e?” Elgondolkozik, közben a szememet lesi, mit mondjon. A háborút járt katona erről sosem beszél. A csendet pedig (sehogy se illő hozzá) valahogy el kellene hallgattatni. „Aszt hiszed számoltam?”

Összegyűltünk.

– Nincs tovább. Nem bírom tovább – mondta apám. Kék szeme megtelt homállyal.

– Mán csak perceim marattak.

– De hát beszélgetünk. . .

Kezét a szeméhez emelte.

– Alyan melegség árasztott el, a látásom es gyengül.

A másik kezével az ágyat tapogatta.

– Tegyétek rendbe. Elyen ágyban mégsem halhatok meg – mondta alig érthetően.

Anyám a feszületet nézte.

– Gáspár, te itt vagy-e?

– Itt.

– Eregy a kútra, mericcs nekem vizet.

– Nem szabad hideg vizet innia. Tüdőgyulladása van. Leforrázná a tüdejét.

– Eregy ha mondom.

– Hideg a víz.

– Nem bánom. Utójára egy pohár tiszta vizet szeretnék inni.

Amíg Gáspár vízért ment, apámat átültettük a másik ágyra. Erzszi megigazitotta a lepedőt, felrázta a párnákat és a dunyhát.

„Kend igen erős ember. Azt mesélik, hogy fiatalabb korában, jó kedvében elgömbített egy kocsitengelyt.” „El én.” „Virtusból?” „Csak a szűkeszű ember virtuskodik. A legnagyobb virtus az, ha az ember meg tuggya őrizni magát. Mert ha már erre sem képes, egysorban él az állatokval.” „S ha rákényszerítik?” „Akkor...” – a válasza elmarad, anyám szakítja félbe: „Megint itt járt a végrehajtó. Nem elég, hogy a padlásunkat leseperték.” „Semmink se maradt. Hacsak engem el nem visznek.” „Ne fessd az ördögöt a falra, mert egy szép napon érted jó.” „Jöjjön, legalább a végrehajtóknak lesz cimborájuk.”

– Tessék, itt a víz – nyújtotta Gáspár reszkető kézzel apámnak a poharat.

– Nem látom, add közelebb.

Akár a szomszjas föld, úgy itta a vizet.

– Be jó vót – mondta gömbölyítve a szavakat.

Megpróbált felállni.

– Haggyatok. Mán a lábam se bírja – mindta szinte könyörögve.

Még egyszer nekilendült, de teste ellenkező irányba, hanyatt dőlt.

A pohárban a maradék cseppek remegve futottak össze.

2.

Nyitott szemmel feküdt, mintha az örökkévalót virrasztaná. Arcán elrendeződött a kín, a szenvedés.

Nyitott szemmel, mint a madarak. Mint aki birtokába vette a végtelent. Tekintete már nem e világbeli tekintet volt, semmire se rezdült. Nem látott, de annál többet látott. Hetvenegy esztendő tükröződött benne. E dögletes század hetvenegy esztendeje; talán a világegyetemből is valami, a sejtelmekkel, a jó és rossz előérzettel behatárolható távolság. Homályából tisztul, üvegesedő domborulatában (a végső elszakadás fájdalmával) ott voltam én is.

„Haggy fel, Lajos, a búsulással, mert a végén még belézavarod” – indul meg anyám rögzült hangja s nyomban apámé: „Hagynék én, de ő nem hagy. Kedvére való lehetek, ha ennyire ragaszkodik hozzám.” „Kikeveredünk alóla, mint a többi nehezék alól” – mondja anyám s melléje telepedik. Keze rántás-szagot áraszt, belevegyíti a tavaszi frissületbe. Apám mélyet lélegzik, majd kitűjja, hosszan, mintha a hitvány világnak üzenne. „Kicsi fény, szűnni nem akaró borulat. Ez a mű életünk, Emer.” „Azelőtt sem jutottunk tovább az éppen hogynál.” „Jó, jó, de mikor jussunk tovább, ha nem most” – erősödik fel apám hangja. Anyám csillapítólag mondja: „Attól, hogy többet ígérnek, még nem lesz több.” Most veszem észre, a kendője több árnyékot takar, mint apám kalapja. „De hát nem így indult. Ez a világ nekünk ígérkezett. Jusson csak eszedbe az eleje.” „Az eleje mindennek szebb, asztán későbbecske az igazi színére vált” – mondja, majd siet vissza főzni. „Látod-e, mindenre talál tódást” – fordul felém apám. „Látom” – mondom, közben arra gondolok: mondjon anyám bármit, feketülő szavaival is meg tudja enyhíteni apámat.

Apám felferesztésénél és felöltöztetésénél nem voltam jelen. Nem a szemérem tartott vissza, inkább a félelem.

– Valaki fusson a harangozóhoz, hogy húzza meg a lélekharangot – mondta Illés Gergely.

Lélekszakadva futottam, hogy rajta keresztül az egész faluval tudassam apám halálát.

A harangozó klumpái éppen a templomlépcsőn kopogtak. Hadarva mondtam el a harangnyelvet másképpen mozgató hírt.

– Mein Gott, ez az erős ember! – keverte a mondatot János bácsi. – Egy hete látni, nem volt baja.

Hallgattam.

– Jó ember volt. Talán még ti sem tudni, hogy milyen jó ember volt – mondta vállamra téve a kezét.

A lélekharang előttem hazaért. Jó ember volt, jó ember volt, ismételgettem János bácsi szavait. Vajon tudott-e róla? Tudnia kellett, hiszen amióta ismerem, soha senkivel nem tett rosszat, jót annál többet.

A tükör (fekete kendő takarta) vakon meredt rám. Apám, lenyomott szemmel, gyapot gatyában és gyócsingben már a másik szobában feküdt. Hányan és hogy csinálták a nyújtópadat, azt se láttam.

Még ki sem világosodott, a szoba megtelt látogatókkal. Kettesével-hármasával apám lábához térdeltek s darázsló szavakkal mondták el rövid imájukat, majd az én kezemet is megérintették: „Az Isten szép halált adott neki, mert megérdemelte.” „Búsulásokon enyhiccsen, hogy keveset szenvedett.”

Keveset? – kaptam fel a fejem. Hetvenegy esztendő, akartam mondani, de ahogy rózsafüzérére pillantottam, visszanyeltem...

„Valamelyik guzsalyas estén azt panaszlotta: a keserűség magától jő, azétt, hogy néhány pillanatra elkerüjjön, hosszú esztendőket kell küzdeni.” „Kendet hányszor kerülte el” – mondom neki azon a kártyás-kedvű estén, amikor durákozni hív. „Ha még nem tapasztaltad, akkor ezután tudod meg” – mondja. „Osszad inkább a kártyát.” „Engem érdekel.” „Alyan kevésszer, hogy mán nem es maratt meg az íze” – mondja nevetésig eresztve a szót. „Amikor fiatal volt...” Legyint. „A bajuszom alig indult meg, vittek a trontra. A többit gondold hezsa.”

Furcsa, vajon miért a lábához térdepelnek, miért nem a fejéhez, gondoltam. Végül is kitől búcsúznak, a történelem futóbolondjától, vagy a tiszta tekintetű embertől?

– Ez valami ősi szokás? – kérdezem Illés Gergelytől, a falu halottbúcsúztatójától.

– Az.

– Milyen?

– Nem tudom, apámék es így csinálták. Apám es az apjától tanulta.

Nem lettem okosabb – léptem tovább. Hideglelősen furakodtam a fekete kendők közt apám fejéig.

Kőarc, gondoltam. Mozdulatlanságba rendeződött vonásai akárcsak a kő redőzete. Azé a vízparti kőé, amelyik együtt él a mennybolttal. Az élő arc, amelynek a világgal kellett szembenéznie, sokkal kiszolgáltatottabb volt. A leigázott arcon, mégha értelmetlen győzelem áldozatául esett is, nyoma se látszott a láthatatlan hatalmak szeszélyeinek. Az oktalan szenvedéseire egyetlen méltó válasz, időztem el a vékonyuló redőzeten.

Ez már ismét az Anyag, jutott eszembe a redőzetről. A föld, amelyből vétetett, társult hozzá a katekizmusból visszamaradt ige.

„A szülőföldről, Bukovináról gyakran álmodik-e?” – kérdezem, miközben az ujsa Moldova felső vidékét tapogatja a térképen. (A hosszú téli estéket a rádió és a térkép mellett töltötte.) Felnéz, mint aki tiltott helyen jár s rajta kapták. „Rég álmodtam.” „S az ujsa mit érez ilyenkor?” „Dombokat és fákat. Meg a Szucsáva vizit, ahol annyit ferettem.” „MÁS semmit?” „Ha mind el-sorolnám, tán még reggel es itt ülnék.” „Mondjon annyit, amennyit tizig el tud mondani.” „Egyvégtibe annyit sose beszéltem” – mondja. Másodszor is rajta szeretném kapni. „Hallottam én többet is beszélni.” „Ugyan bizan hol?” „Domokos Lázárék előtt, ahol minden vasárnap összegyűlnek. A szamárpadon.” „Az más.” „Miért lenne más?” „Mert ott sok száj rakja essze a történetet.” „Mondja a kendét.” „Hadd el, el-elmáradozik mán a fejemből, ami velem s velünk történt. Felejteti való mind.” „Milyen volt például a deszkagyár?” – küldöm vissza Falkra. „Amelyik az amerikai zsidóé vót?” „Az.” „Még az vót a legtűrhetőbb hely.” „A zsidó miatt, vagy a munka miatt?” „Nem lenne igazságom, ha a zsidóra panaszt tennék. A többire se, se a románokra, se a ruszinokra, akikkel együtt dógoztam. Nem maratt időnk piszkálódásra. A tulajdonos pedig nem alyan vót, aki egyiket a másikra uszította. Így egymás keze alatt jól megfértünk.” „A fizetség?” „Jól fizetett a zsidó. Csak jutalomba harminc ezer lejt adott egy esztendőre.” „Akkor miért hagyta ott?” Nevet. „Nem én hattam ott, a zsidó fogott másba. A deszkagyárat pedig bészárta.” „Így tért vissza Hadikba.” „Így.”

A siratóktól (könnyes szép dallamuk volt, szívrehatóan panaszlódtak) idegenkedtem. Csak annak szép, akit sosem ért gyász.

A virrasztást viseltem a legnehezebben. Imádkozásra ének, énekre imádkozás következett. A szünetekben a férfiak tovább folytatták a durákozást, közbe iszogattak s egyre hangosult az emlékezés.

A virrasztás is mintha kaláka lenne – ha a többit együtt töltöttük, ezt is töltjük együtt. Ha van a munkában, miért ne lehetne a fájdalom megosztásában is összetartás. Így könnyebb.

Már akinek könnyebb.

Nekem egyre görcsösebben fáj a fejem, szédültem, erős hányinger kinzett. Gyógyszert szedtem be, átmentem Bori nénémhez és lefeküdtem.

Másnap reggelre teljesen kiürült az ég. Mintha csak egy hatalmas, fordított kráterbe, sötét tölcserbe néztem volna. A szemem is ilyen lehetett. Gondolat alig szakadozott belőlem. Az is mind kérdéssé görbült: volt-e fogalma apámnak az életről, egyáltalán élt-e, vagy csak létezett, akár a többi élőlény. Voltak-e álmai? Ha voltak, földköziek voltak-e, vagy feljebb is merészkedtek, a fák magasáig. Humorral szemlélte-e őket, vagy realitásokkal. Azt tudom: a realitást és az álmat egyesítő, bölcsesséig emelő humor hiányzott belőle. És így a merészebb fantázia is. Hogyne hiányzott volna, hiszen nem a világ megfigyelésére, megítélésére született, hanem áldozatnak.

Belőlem hál'istennek nem hiányzik a humor, illesztettem egymás mellé a Lin Yutang-i képlet formuláit. De sem a realitással, sem az álmokkal nem tudtam összeadni, s így végül is apáméhoz hasonlított az észjárásom. Öröklött természetem, úgy éreztem, messze esik a magasabbrendű gondolkozástól. Úgy látszik, apám halála kellett ahhoz, enyhítsek idealizmusomon.

„Urát a szegénnyel, bizonynyal a halál, / Éles kaszával egyre-másra ka-

szál." – szakadt fülembe valahonnét a halottasének-töredék. Urat a szegénnyel, ismételttem vigasztalásul. Amennyiben a végeredmény vigasztaló lehet. Annak, aki a többséghez tartozott, bizonyára az.

„A szegénynek arra sincs módja, hogy meghosszabbítsa az életét” – mondja térdfájlalás közben. „Ha halálos beteg, a módosabb se tehet semmit” – hallom anyám válaszát. „Akkor nem, de ha csak kezelit feléje a halál, fut az orvoshoz, fut a patikába, befekszik a kórházba. Fizet ide, fizet oda, még a halált es lefizeti.” „Fizesse, fizesse” – mondja anyám. „En ingyen es megkapom, a mezőn, amit ők a patikában” – toldja meg. A keze most is vadfüvet illatozik.

Az udvarra szekér fordult. Derékaljában koporsó barnállott. Az egyik oldalán: NYUGODJÉK BÉKÉBEN, a másikon: TAMÁS LAJOS, ÉLT 71 ÉVET.

Neki is meg kellett halnia ahhoz, hogy aranyozott betűkkel írják le a nevét.

ÉLT – csupa nagybetűvel. Hazugság – kapaszkodtam az iménti gondolatomba. Még kis betűkkel sem élt. Csak élt volna, ha hagyják. Igen, csak létezett. Létezése is egyetlen igyekezet volt.

„Egyedül a föld tesz boldoggá” – mondja szántásból jövet. Olyan fáradt, alig áll a lábán. Máskor a naptényben hullámozó, fiatal búza részegítette meg. Azt hiszem, csak a sarjadó növényzet tudta leoldozni róla a szegénység nehezékeit. „Hova lógatod az orrod?” – kérdezi tőlem. „Haza küldtek a gimnáziumból” – mondom haragvóan. „Ha haza, akkor haza.” „Azt se kérde, hogy miért?” „Ha teher neked a tanulás, tedd le.” „Bírom én.” „Akkor meg mi a nyavalyát akarnak tőled?” „Azt mondják, addig ne menjek vissza, míg kend alá nem írja a belépési nyilatkozatot.” Felkapja a fejét. „Az anyjuk úristenit.” Homlokát kiveri a veríték. „Ha van valami bajuk, velem beszéljék meg. Hallod-e, Emer, mán a kölyököknek se hagynak békét.” „Elég disznók.” „Nem és nem. En es azt mondom, amit Veres Péter a bonyhádi nagygyűlésen. „Ezt a földet az atyáuristennek sem adjuk vissza. Még a vérünk árán sem.” Nem és ezreggyére sem.”

Körülötte még mindig kalákában sírtak az asszonyok. A hangjuk mintha alábbhagyott volna, fojtott rekedtséggel rezdült rózsafüzérről rózsafüzérre.

„Kitelt a kaláka” – mondom neki azon a napon, amikor nyugdíjazták. „Ki.” „Úgy mondja, mintha hiányozna.” „Akár hiszed, akár nem, hiányzik.” „Ha kend mondja, elhiszem.” „Nemcsak azért, mert nem tudok mit kezdeni a kezemvel.” „Pedig, hogy fogadkozott akkor.” „Mikor?” – tesz úgy, mintha semmire sem emlékezne. „A verespéteri fogadalom...” Szemöldöke megindul. „Ki gondolta, hogy ez lesz belőle.”

A koporsóba-tételt sem volt erőm végignézni. Vannak dolgok, amik csak rám tartoznak. Ezek közé sorolható a sírás is. Erről az állapotról mondta édesanyám: erősen fáj a lelkem. Aznap kiegészítette: mintha kövár omlott volna rá. Mivel húzhatnám ki a törmelékek alól, kerestem az enyhet adó szavakat, de egyet sem találtam. Abban a pillanatban döbbsentem rá, nemcsak a romok szorítják riadalmát, hanem apám végső szavai is: „Ne féjj, Emer, nemsokára érted jövök.” Ez a pillanat újabb tragédiát sejtetett. Mellé léptem és megfogtam a kezét.

- Te hallottad-e, hogy mivel hagyott itt?
- Nem – hazudtam, hátha másról kezd beszélni.
- Avval, hogy értem jó.

- Jönne, ha tehetné – mondtam.
- Ha ő aszt monda, meg es teszi. Űsmerem őt...
- A hűség mondatta vele.
- Ugye az – fordította felém hollószín tekintetét.

Az elszakítottág érzése szinte magatehetetlenné tette. Madárcsontú testét (eddig betegen is neki-nekiiramodott) mostantól semmi sem biztatja mozdulásra, gondoltam.

- Az isten es rosszul válogat – szakadt fel rossz tüdejéből a sóhaj. – Az erőseket elviszi, s a gyöngéket itt hagyja.

- Válogatás nélkül viszi – mondtam vigasztaló hangsúllyal.

- Legjobb lenne vele menni.

Hallgattam.

- Vigyél be, székestől, apádhoz. Mingyárt beszögelik – nyújtotta a karját. – Utójjára még látni akarom.

Felszedült a székről, karomra támaszkodva lépdelt. Mintha árnyéka jött volna mellettem.

Apám fejéhez ültettem.

Hollószín szeme körülrepdeste apám köarcát, majd megállapodott a homlokán. Aztán csontos kezével is megérintette.

„Apámmal hol ismerkedett meg?” – kérdezem a betegágya mellett. „Hol ismertem vóna meg? Hadikban. Még gyerekként.” „Első udvarlója volt?” Szemét lehunyja. „Többen tették nekem a szépet, de egyiknek sem örvendtem.” „Apám kinek tette a szépet?” Sokáig hallgat. „Testvéremnek, Bregitának. Amikor a tizenégyes háború kitört, a mozgósításkor még tőle búcsúzott. A leveleket es neki írta. Mert akkor még tudott írni. Bregita eközben Bukarestbe ment, szögálni. Így nem tudott rejik válaszolni. Hogy ne ője a szomorúság, én írogattam helyette. Egyszer csak kesztem érezni, hogy melegebbek a levelei s magamat es azon kaptam, hogy hasonlatosan hevitem a betűket. Mire megtért a frontról, úgy vártam, mint a jegyesemet. Egy évet se vártunk, tizenkilencben egybekeltünk.” „Volt-e mire?” Alig észrevehetően mosolygott. „Fiatalságunkra.”

A koporsószegelőnek talán sohasem jutott eszébe, hogy nem a koporsó fedelébe veri a szögeket, hanem a hozzátartozók eleven húsába. A siratóasszonyok megint énekelni kezdtek, még fájdalmasabban, mint virrasztáskor. Anyám, homlokával nekidőlt a szemfedőnek. A fájdalom kirekesztett a fejéből minden gondolatot. A szemét pedig teljesen kiapasztotta.

3.

Hozd el anyánkat onnan, intett Gáspár.

- Jöjjön, viszik a koporsót – mondtam anyámnak.

- Nem menyek. Vele akarok még maradni. Vele akarok maradni, ha mán a temetőbe úgy se kísérhetem ki – kiáltozta jajveszékélésbe fulladó hangon.

Gáspár a másik oldalról ölelte meg.

- Jöjjön szépen.

- Nem menyek. A koporsót csak velem együtt vihetik ki... rázta le kezünket a válláról.

Megvártuk, míg lecsillapodik, aztán kiültettük az ajtó elé.

A szentmihálylova már az udvaron állt. Rátették a koporsót.

– A pap itt van-e? – nyújtogatta a nyakát anyám.

– Itt, a kántorral együtt.

– Ki a keresztvívő?

– Nem ismerem.

– A lobogó- és lámpásvivők?

– Gyerekek mind.

– Ne felejcs el pénzt adni nekik.

– Nem felejttem el.

– Ki marad itt velem?

– Bori néném.

A kántor zsoltárecéklésbe kezdett. A többiek megkésve követték. Aki nem énekelt, az éneklőket nézte, a másik arcát, van-e rajta megrendülés. Az ő szemükben a kíváncsiságon kívül semmi sem fehérlett – nekik holnap-is-van-miről-beszélni esemény ez a letakart-arcú nap.

Illés Gergely véget-nem-érő búcsúztatóba fogott; egyenként szólított minket, árvaságra-hagyottakat, a koporsóhoz. Illés Gergely, apám nevében, külön búcsúzott anyámtól, külön gyermekeitől, Ferentől, Gáspártól, Erzsitől, Boldizsártól, külön tőlem és külön a komáktól, az előljáróktól, a szomszédoktól – az egész falutól.

„Ilyen emberrel, mint az apád, még nem találkoztam” – mondja a kovácsmester. „Miért találja különbvalónak a többinél?” „Akármit kértek tőle és akármilyen késő este, mindig szíves volt. „Tamás bácsi kinn maradtak a krumpliszszákok a földön, érte kéne menni.” „Megyek, csak előbb haza hozom a tanyítóét.” „Tamás bácsi mivel tartozok?” „Haggya el, semmiség az egész.” „Isten fizesse, Tamás bácsi.” „Máskor es, csak szójjon.” Apád mást se csinált, csak fuvarozott. Végül már számításból hívták, de ő nem törődött vele. Én is sok szívességet kértem tőle, de pénzt sose fogadott el. Hanem egyszer patkoltatáskor adós maradt harminc forinttal. Annyira restellte, hogy szemléto-mást betege lett. Most már érted, hogy miben különbözött?” „Értem.”

Végbúcsúmat veszem, végbúcsúmat veszem, ragadt fülembe a strófák kezdete.

A temetési menet, elől a pappal, a kántorral, a ministráns gyerekekkel, mögöttük a szekér, koporsóval, a koporsót kísérő gyászolókkal, elindult. A koporsót, a kocsit mellett lépkedve, ketten fogták, hogy ne essen szét a rázós úton. A kerekek már-már szétroppantak a fagyos göröngyökön.

„Aszt mond meg, fijam, ha valamit elrontanak odafele, métt azokat hibáztatták, akik megsínylették a hibáztatást?” – szegezi nekem a kérdést, de látom, nem is vár rá választ. „Most éppen mit rontottak el?” „Nem mostanról beszélnek, hanem ötven elejéről, meg a derekáról. Elég, ha eszembe jut, még a bor es megecetesedik a szájamban. De mehetnék tovább es, ötvenhatig.” „Maradjunk csak a közepinél” – mondom s újra teleöntöm a poharakat. „Maraggyunk. De akár itt kezdem, akár az elejin, ötvenhatig vezetődik a dolog. S ha mán odavezetődik, nem kerülhetem meg én se. Vakulásos üdö vót, annyi szent; forralta vérünköt, szemünkig lökte a visszanyelt haragot, hogy még annyit se lássunk, mint annak előtte. Utólagosan könnyű lenne a dögöket jóra magyarázni: mü tttuk, hogy mi borította bé az országot, métt keszték egymást öldösni az emberek. Faluról még annyit se értettünk az egészből, mint a fennebb élők. Ha igazabb-közelségbe akarok jutni, ki kell

mongyam: alyanformán se teteje, se ajja nem vót a mű hatalmunknak. Gondold csak végig. Fődet adnak neked s mielőbb lábra állnál, aszt veszed észre, hogy szegényebb vagy, mint azelőtt. Élenjáró gazda vótál, a neved ott diszelgett a versenytáblán, s másnap, mivel a szomszédodnak se a tejadagja, se a beszolgáltatáshoz való nem termett meg, a te padlásodat separték le. Nesze neked, demokrácia. Mongyam még?" „Ezekre én is emlékszem.” „Akkor arra es kell emlékezned, hogy ez csak a kezdet vót. Nem elégettek meg a padlássöpprésvel, a töméntelen adópénzvel, megfenyegettek, rád sütötték, hogy a demokrácia ellensége vagy, miattad tartunk ott, ahol tartunk.” „Ezek a dolgok már a helyükre kerültek.” „Csak a tüskéket hatták bennünk.” „Mitéle tüskéket?” „Mitéle, mitéle. Átféle, hogy ha elismerik a túlkapásokat, miért nem ismerik el, hogy nem a demokráciával vót bajunk ötvenhatban, hanem azokkal, akik a demokráciát visszájára fordították.”

– Még az idő is apám ellen fordult – mondta haragvóan Gáspár. – Ilyen lassan sose jutunk ki a temetőbe.

– Négy ember fel se tudja vinni a koporsót a meredek ösvenyen – néztem a temető felé.

– Az utolsó uttyán es kijutott neki – mondta mögöttem Feri bátyám.

A menet jobbra fordult. A Fő utcán még nagyobb göröngyök várták a kerekeket. Az egykori, átépített gazdakör épület ablakaiban (aránytalanul megnyúlt alakzatokkal, hosszú koporsóval) kálvária-menethez hasonlított botladozásunk.

Megindultságom összemosta az ablakok golgotái torzítását. Az ablakok végül lemaradoztak. Ahhoz, hogy elhagyjanak kétségeink, meg kell halnunk, pillantottam a koporsóra. Minden lépéssel azt éreztem: apám növekedik bennem.

A második fordulat a Vasárnapi Fórumon vezetett keresztül.

„Ugyan bizon, mit tuttok ott minden vasárnap annyit beszélgetni?” – kérdezi anyám a készülődés pillanatában. „Ami megesett velünk. S arról, ami megeshet.” Anyám a fejét ütögeti: „Addig, addig beszélgettek, míg egy nap belehígtok. Ami eltöt, eltöt, elegendő egyszer es felemlgetni, ami ezután jó, nem a ti akaratotokból történik meg. Ha ezer esztendeig ültök Domokos Lázár előtt a kispadon, akkor sem.” „Mongyad, mongyad.”

A kispad félig elkorhadt.

„Ma úgy járná, hogy koccincunk es” – mondja Domokos Lázár. „Mire?” – kérdezi apám. „Arra, hogy a végrehajtó visszakötözik Pestre.” „Bár csak úgy lenne.” „Igaz, ha mondom. Tőle tudom.” „Költözzön, költözzön. Eleget mutogatta a foga fehérjéit.” „Csak aszt tudnám, hogy mért kellett odahaggya Pestet?” – hallom Márton Ferencet. „Mért, mért, mert mentette az irháját. Meglehet, hogy nyilas vót s Pesten nem vót maradása. Itt akarta helyrehozni, amit elkövetett, azért jelentkezett újabb szógálatra” – hevül fel Domokos Lázár. „Népnyúzónak” – toldja meg apám. „Annak, annak, eltalálad” – mondja Miklós Péter. „Nem vagyok hirtelenharagú ember, de többször es azon vótam, hogy megnyuvasztom. Meg én, ha már a törvény megfélekezett róla. Ha nincsenek a gyerekek, meg es teszem.” – vörösödik ki Domokos Antal.

Domokos Lázár az ablakból búcsúzott apámtól. Intett jönne, de szédül. Fejét a nyakába húzta, mint aki értesítést kapott a haláltól.

„A bácskai földnek nincs párja” – nyúlik éjszakába a vita. „Ha ott ma-

radunk, mint a mesében, még a kerítést es kolbászból csináltathattuk vóna.” „Ami igaz, az igaz, termett a föld, mindenünk vót, csak nyugtunk nem. A csetnikek minden éjjel lövöldöztek.” „Ott hibázták el a hazahozatalunkat, hogy darázsészekbe raktak münkö.” „Hova telepítettek vóna egyebübe?” „Ahová ígérték, Biharba vagy Fejér megyébe.” „Igen, de üdőközben Bácskát visszacsatolták.” „Annak es mü ittuk meg a levét.” „Jól hazavezéreltek münkö.” „Megcsinálták, ékitett szavakkal a nagy csinadrattát, asztán magunkra hattak, bódogujjunk, ahogy tudunk.” „Jól beillesztettek a magyar életbe.” „A haza szívéből könnyű vót testvéri szeretetről papolni. Nem tudom mit csinált vóna velem a csetnik, ha odamegyek hezzá s aszt mondom: igaz, hogy más nyelven beszélsz, mint én, legyünk jó szomszédok, én nem haragszom rejád.” „Annyi szent, megkímélhettek vóna a második földöntutástól.” „En mán akkor rosszat sejtettem, amikor a németek megszállták az országot. Öldösték halomszám az embereket.” „Münkö se kíméltek, negyvenkét embert kivettek közülünk a sorból. Máig sem tértek vissza.” „Azokat a szerbek vitték el.” „Láttad?” „Nem láttam, de monták.” „Montákra sose üljél fel.” „Akkor hova lettek?” „Ahova a többi sok millió odaveszett.” „Eleget üdöztünk a menekülésnél, akárhonnét indulunk el, ide likadunk ki.” „En csak arról beszélek, ami a legjobban fáj nekem.” „De minek annyit hánytorgatni.” „Addig hánytorgatom, amíg meg nem szabadulok tőle.”

- Hol lesz a sirja? – kérdeztem Gáspártól.
- Lőrinc sírjához közel.
- Jövöre tiz esztendeje lesz, hogy meghalt.
- Az idén töltötte volna be a harmincnyolcat.

Közeledtünk a temetőhöz. Elég messziről szemembe szóktette vigasztalását. FELTÁMADUNK. Gyermekkori képzeletem hatalmas sírkövek lehengerítésével párosította a halottak sírjába illesztett ígét. Most látom csak, hogy a keresztény embert mennyire nem érdekli a természet, mennyire nem akarja tudomásul venni a természet törvényeit, gondoltam. Nem tudom megérteni, hogy a keresztény ember, miért akar örökké élni, miért hitegeti a lelkeket örökmécsessel, miért gyűjtja föl gondolatainkban a túlvilág képzeletét, miközben szüntelenül az alázatra nevel – addig súlykolja a hívő lélekbe az alázatot, míg egyetlen szikrája sem marad benne, viszont színültig telitődik ön-hittséggel. Mennyivel természet-közelibb s ezzel ember-közelibb a pogány hit, amit őseink magukkal hoztak. Elfogadva azt az állítást, hogy a „jócselkedet elegendő igazolása önmagának”, meggyőződése, hogy apám legbelül pogány hitű volt...

A sír végtelen mélységűnek tűnt. Sokkal mélyebbnek, mint ahol a koporsó megállt, ameddig a sírbatételi ének elért.

A behantolt sírhalmot csak egyszer kerültem meg s nem háromszor. Mert én nem akartam könnyebben felejteni, bennem akkor kezdődött el apám temetése, amikor kinn bevégezték s azt is éreztem, hogy halálomig tart.

(Folytatása következik)

Kóbor ujjhegyeim

*Levél ez tulajdonképpen
sürgős üzenet
könyöklöm előtt télemberek
szelidített ünnepeken át
árnyékuk hagyva csörtettek tova
s uticéljukat se kérde
patájukat senki nem vette észre
két nyugtalan kezem
utánuk eredt
elnémult nyomaikról lenne hírhozó
s amit írok neked
kóbor ujjaim tapasztalatáról
végeláthatatlan beszámoló*

Calais-i polgárok

*Ez itt ököllet döngetett
és mégsem szabadult
ez bedöntötte a kaput
s útja új kapukhoz viszi
ez pólyázza ujjporcait
ez meg acéllal vértézi
ez bálványnak áll egy küszöbnél
s mert tán különben elzuhanak
nyakukon mindnek a kötél
de mind hiszi hiszi*

Olló

*Egy olló körbecsattogott
két fürge szára
nekem sebtében alakot
szűk résen kiszabott
mozognom csak előre-hátra*

magamból új utat sosem találva
 napjaimat csupán ahogy
 a sík bezárta
 minden fuvalatra
 lengedezik históriája
 noszogatások hajrák vonatok
 tovasuhanása gyalog
 osztályrészre kárhoztatott
 földforgatónak panoráma
 legalább annyit mondjatok
 számomra valahol
 árnyékot kínáltak

LÉTÉLMÉNY ÉS ERKÖLCSISÉG

Rába György: *Rovások*

Talányos, de nem megfeythetetlen, szűkszavú és kimért, de nem ridegen vagy pedánsan távolságtartó költészet a Rába Györgyé; olyan lélek tükre, amely elháritja a népszerűség netán kínáló alkalmait, de a különöc egyénieskedés pózában sem hajlandó megmerevedni. Puritán hangzású és hangulatú, egyszavas verseskötetcímei joggal utalnak „férfihangra”, a férfi szónak mindkét – nemi és életkori – értelmét megidézve: pályája kezdetétől fogva egyre eredményesebben igyekezett kiszűrni a nőies ellágyulást és tetszelgést, meg a gyermek pillanatba beléfeledkező impresszionizmusát. Vállalt példaképeiben, Babitsban és József Attilában, Kassákban és Szabó Lőrincben a mesterség fegyelmének erkölcsén túl a rendet teremtő racionalizmus közös eszményére bukkanhatott rá, a felszín alatt a mélység, a jelenségek mögött a lényeg kutatásának szenvedélyére, az értelem fogalmazásmódot, szintakszist is meghatározó célratörésére. Szellemi előzményeken kívül a méltatói által gyakran kiemelt háború-élmény is a magány (paradox módon kollektív) tapasztalatát, az individualizmus létértelmezését és erkölcsi fölfogását örököltette rá, de egyén-középpontú szemléletét drámaivá hevíti a létezés közös áramába való belemerülés vágya és tapasztalata. Tudósi fölkészültségénél, a műfordítói áthasonítás gyakorlatánál is eredendőbben a különféle létállapotok, személyiségstratégiák átélésének ez a hajlama alapozhatja meg lírája objektív, tárgyias, feleselő szólamokat ellenpontoszni képes természetét, anélkül azonban, hogy a polifónia kontúrtalan, bármely szerepet elfogadó színészi alkalmazkodásban oldódnék föl.

A *Rovások* az életmű rendjében a hét évvel korábbi *Lobbanásokat* követi. Az emblamatikus könyvelnevezések a Rába lírájában egymást kiegészítő szerves és szervetlen, aktív és passzív, belső és külső párhuzamos-ellentétes szerkezetekre utalnak, égés meg vészhető keménység, izzó lélek meg köszérűen karcolható arc kettős egységére. Az ő számára a létezés egyfelől nagy fölragyogások, intenzív átélések sora, másfelől a csiszolódás, a kopás, a megjelöltetés folyamata, valahogyan az égő, illetve „szénhomályba” záruló szerves anyag kétféle alakulásának analógiájára. E képlet mögött a megosztottság, a tragikus kettősség állandósult élménye is földereng: a szubjektív elem – az átélés, a szándék – elszakad az objektívtól, attól a valóságos hatástól, amelynek jegyében a többiek érzékelik, földolgozzák jelenlétünket, de bennünk magunkban sem esik egybe külső és belső változás, arc és lélek barázdálódása. E költői bölcsélet újra meg újra föltett alapkérdése: „ki ismeri / az arc titkosírását ki ismeri / szertehúzó csontokon / a láthatatlan tehert / a duplán cipelt porhüvelyt / útközben a világosság felé” (*Hol volt*). Az idő vásta nyomok, a testet szabdaló jelek érzékelésével egyenrangú tapasztalatként áll itt szemben a „rovástalan éjszakák / érlelő magánbeszéde”, a létezés tagolatlan-egységes élménye, véletlen harmóniája; ehhez képest Rába számára az önfeltárás és minden emberismeret elsősorban bonyolult nyomolvasási eljárást jelent, látszatok lehántását, érzéket az elhasználandó burok mögött is épnek megmaradó bensőség és a hozzá tartozó értékek világa iránt.

A kötetnek mindjárt a nyitóverse lét-összegező igényről árulkodik, a „portrék egyértelműségével”, a „megállított idő” pillanatképeivel szemben a folyamat egészét átfogó totális szemléletre, a születéstől halálig tartó sorsívet megragadó összképre szavaz: „inkább ahogy a színen áthalad / cinke-foggással függve szétnéz / szemét villantva változik / és visszaint hogy majd lehet” (*A színen áthalad*). Az egziszen-

cia egysége a teljes élet, az emberben nemcsak minden addigi tapasztalata összegződik, de sejtelmes többletként a jövője is ott lappang; ami volt, azt szinte filológusi kötelességgént, ami lesz, azt alázattal és intuitív nyitottsággal kell belelátni az éppen aktuális s máris tovatűnő képbe. A múltat, jelent és jövőt Rába rendszerint nem időhatározói megjelölésekkel, inkább metaforikus összevonások segítségével vetíti egymásra. Fölújítja az „út” archetipikus képét, amely az ő számára a pikareszk kalandokat egységes láncra fűző szerkezeti elvből a jelenlét értelmező szimbólumává lép elő: a célja felé haladó ember maga válik úttá, ezzel megismételhetetlen módon metszi ketté a világot, írja be magát a nélküle szegényebb egyetemességbe. Hasonló jelentéstartalom teszi súlyossá költészetében az „arc” metonimikus (részként az egész személyiséget helyettesítő) motívumát. A térbe kihajított ember címerként szegezi ki „az úr fölé” az arcát, a fényt egy pillanatra elhomályosítva új viszonylatot teremt, napfogyatkozást idéz elő. Lét és jelleg emblémája lehet az emberi „név” is, amint talált tárgyból általunk megmunkált, félreismerhetetlen-személyes ábrákkal teleírt termékké alakul; ha már a test kitömhető, üres kabát, „a mások képze”, legyen legalább „szólítható neve szűk alkalom” (*Szemtanú*).

Míg ezek a részben Rába régebbi kötetiből ismert motívumok egyre szűkszavúbb utalásszerűséggel villannak föl újabb verseiben, van a létélmény sűrítésének olyan képi eszköze is, amely gyakoriságát és részletezettségét tekintve a mostani fázisban látszik előtérbe kerülni: a „nap” időegységéről, tagoló képletéről van szó, amelynek természeti eredetével, szemléletileg átfogható mivoltával jól megfér egyfajta általánosabb, jelképebb sugallat, az idő kozmikus és emberi-biográfiai aspektusára való rámutatás. Van-e konkrétabb s egyúttal egyetemesebben közös tapasztalat, mint a létezők homályból fényen át homályba, vegetatív nyugalomból az élet drámai küzdelmén át a pihentető elmúlásba tartó menete? A „kockán perdülő napok” (*Kétszólamú ének*) ismeretlen lehetőségeket rejtegetnek méhükben; a reggelek nem a fásult újrakezdés érdektelen kényszer-alkalmi, hanem eleven várakozásra ajzanak; „a test föltámadása” mitikus lehetőségekkel kecsegtet, a *Huszonnégy-órás háborúba* induló embernek készen kell rá lennie, hogy „tán megváltó alakítást kap” egy ismeretlen rendezőtől. A „hátha ez az a nap” reménye, mint a *Közbeszólások Hérakleitoszba* frappánsan példázza, a változásnak és a küzdelemnek az antik természetfilozófiai dialektikában gyökerező gondolkörével van kapcsolatban: „tűzből viz támad vízből föld cseperedik /... minden élő a más halálát éli /.../ a változás az egyetlen állandó”. A korántsem bizalom nélküli lét-érzékeléshez ismeretelméleti óvatosság, a szűkös empirizmussal és racionalizmussal elégedetlen szemlélet társul: a gomolygó alakulások között tájékozódni akaró ember nem érheti be a látás, a hallás „hamis tanúival” vagy akár az elvont, végleges mindentudással, nappali eszméletéből sem szűrheti ki a homály, az éjszakai szféra derengő emlékezetét: „alvó énem semmi-létei közt / pallókon kerestem önmagam”.

Így nő meg ebben a közérzetben és létfilozófiában az álom, a félálom, az „éberálom” szerepe, motívus jelentősége. Az egység hiánya, az egészről való kiszakítotttság fájdalma és a visszatérés, egybeolvadás lehetőségeinek keresése – másokéval együtt – Rába költészetét is megjelöli, innen nézve az álomeszme előzményeit a „kérő kezek testvériségében” reménykedő háborús- illetve hadifoglyoközösség élményeig, az erotikus színezetű természetfölfogásig, „a hús kétséges békéjét” kereső föloldódás-vágy verseiig hosszabbíthatjuk meg. A testbe zártság, az a másíthatatlan állapot, hogy „ameddig lábam ér / ott a világ vége” (*A beszéd folytatása*) mostanra törvény erejű végleges fölismeréssé szilárdult, s a magányból kollektív szolidaritással vagy érzelmi-érzéki páros kapcsolattal kitörni akarás után a belső kiutkeresés, a szubjektum végtelenje felé tájékozódás évadja következett el: „hol a búvó élet halad / mélyre merülök / önmagamba” – írja a *Hasonmásban*, a *Testben körutazó* pedig „nyitott szemmel szőtt álmokat” lát az éjszaka fölhasadt födele alatt, „szívugrató látványok elé” megy s megéli aranyló boldog metamorfózisát. A „repülő szánon tett utazás” mesei vagy a mennyországba benéző ember vallásos-mitikus képze is az időtlen jó közérzet, az „öt érzék csupasz jelene” (*Visszfény*) álomszerű lebegését, a bátorság, a boldogság, a fényeskedés látomásos derűjét

jelzi. Részben az álom dimenziójában válik értelmezhetővé Rába alterego-alakja s a vele (önmagával) való találkozás motivuma, a „hasonmásomnak tettettem magam” paradoxona vagy az „Eljárogatok önmagamhoz” (Az *En kalandja*) skizofrén lát-szaton lelki realitást átszűrő vallomása. Néha az álom is szorongató, „szoros falak” között, „világtalan csigalépcsőn” kell le-föl futkározni vagy találgatni: a több teremben vetített filmek közül melyik az énre-szabott, az igazi (*Álombeli film*), de még ezek az elidegenedett valóság-elemekből szerkesztődő víziók is tartalmazzák – legalább végső mozzanataikban vagy utólagos emlékekben – a megváltó könnyebbedés, a lehetséges önmagára-ismerés boldogító esélyét.

Mindazonáltal Rába nem „menekül” álombirodalomba, nem a reális világnak hátatfordító elvonulásért kapja cserébe a bensőség békéjét. Ellenkezőleg, lételeme és erkölcsi meggyőződésből fakadó alapelve a küzdelem, egyfajta szellemiség állhatatos képviselete, a különvéleményéhez is szívósan ragaszkodó erkölcsi intranzigencia. Az éjszaka kolonctalan nyugalomát nappali helytállással akarja kivívni, kiérmelni; mint a bibliai Jákob, föld és ég közt harcol az angyallal az áldásért, s a nagy *Viaskodás* után vele marad „a célra tartott látás fegyvere” meg a diadal nem annyira epikusan tényszerű, mint inkább testbe ivódott, biológiai emléke: „birtoktól kimarjult / lépteimben a fel-felöltő tengerjáró bicegés / járomcsontom fölött a fénytelenység rovásait / zsigereimben a tusa áldását hurcolom”. Rónay György emlékének szentelt versében az üzenetet hordozó, küldetését szenvedve betöltő „hírnök” magatartását eszményíti, az elkötelezett szeretet programját hirdeti. Sztoikus árnyalatúvá az teszi etikáját, hogy az erényességnek, a helytállásnak nem a külső körülményeket megváltoztató hatékonyságára, hanem belső méltóságot biztosító erejére figyel inkább (ebben a tekintetben tanulságos a Senecára tett utalás s kivált Platon halálának Plutarkhosztól idézett interpretációja). A bölcs a rosszban is megtalálja a vigasztaló mozzanatot („tudtam a nyelven a só is megédesül / a keserű is enyhül a megszokásban”), a helyes életvitel öntudatát szegezi szembe a közönséges halál-félelemmel („Én boldogan halok egyetlen életemben / csillagomat magasztalom / mert szabad léleknek születtem nem barbárnak”), sőt a személyes sors lezárulását, az életétől „szétfeszítve tartott” kezdet és vég összecsapódását a csúcsra jutás optimisztikus képével, fogalmával köti össze (*Előszó a halálhoz*).

A befelé fordulást, a belső képekben való gyönyörködést az etikan kívül a szellem más síkjain is a határozott célratörés, a lényegre irányzott tekintet élessége egészíti ki. Társadalmi, történelmi tapasztalatokról és tudásról lehet sűrített közvetettséggel, az egyes alkalmaktól elszakadó általánosítás igényével is szólni, s amit efféle élményei-gondolatai közül Rába költészetté tesz, az éppen nem tanúskodik apolitikus alkatról vagy a közösséggel szembeni közönyről. A háború emléke lát-szólag távoli morájjá halkult világában, valójában mégis rendre ott kísért az emberek tárgyyszerű idegenségét és ellenségeskedését szuggeráló metaforákban, az „idegen harci gépre” támadó törzs, a „hadra kelve megütközött” test agressziós képeiben. Már-már szánakozó objektivitással – s épp ez a fennhéjázástól vagy önigazolástól mentes tónus fejezi ki leghatásosabban az ítélet történelmi véglegességét – regisztrálja a *Török temető* kallódását, „a tan vadúzó szenvedélyétől” hajtott hódítók kihullását az időből, a fanatizmus és erőszak képtelenségét a szerves beépülésre. Fojtott indulatból, törvénykező tárgyilagosságból és némi részvétből alakul a hangneme azoknak a verseknek is, melyek a pillanatnyi célt hajszolók, a látszat-életet élők, a szemlélődés és eszmélet méltóságát nem ismerő „élőfa-alcájú botok”, „újkori mágusok” jellemrajzát és sorsképletét öntik szavakba. A felszínen ágáló tartalmatlanság kritikájának szemérmes, de határozott demokratikus érzület és esz-meiség ad hitelt, távlatot. A Polüphemosz megvakításáról szóló emlékezetes régebbi vers efféle tendenciáját most nem is az *Árnyék Odüsszeusz* folytatja közvetlenül, sokkal inkább a *Zörgetés Zuboly ablakán*, mely grammatikai szerkezetével is újramintázza „a mert és a de párbeszédét”. A nagyok, nagyurak tartalmatlan, mohó kalandhajszájával szemben a kézműves Zuboly képviseli a vers értékrendjében a szenvedés emberségét, s dadogva, „elcsukló dallamon” fölhangzó szolamát a borzongató igazság ereje teszi érdekességében is emlékezetessé. Rába verseinek e föl-föl-

csapó indulathullámai annak a szabad, független, öntudatos citoyen alkatnak és magatartásnak természetes képviselőitől, belső folytatásáról tanúskodnak, amelyet a magyar társadalomfejlődés évszázados buktatói oly ritkán engedtek kifejlődni és megnyilatkozni.

Költészetesztétikánk „elvont tárgyiasságnak” vagy – a terminus javítási kísérletekért – „intencionált”, megszerkesztett, tudatos jellegű tárgyiasságnak nevezte el azt a költői módszert, amely az empirikus szemléletű realista és a benyomásokat, hangulatokat megformáló impresszionista lírától eltérően „mintegy jelekként tekint a tárgyakat absztrakt összefüggések felvillantása szolgálatában” (Cs. Gyimesi Éva), s amelynek hazai példatárát leggyakrabban Rába nemzedéktársai, az újholdasok költői gyakorlatából kölcsönzik. Meglehet, még a továbbfejlesztett definíció sok tökéletes (absztrakció helyett nem inkább sűrítő, összefoglaló, esetlegességük-től megtisztított, de egzisztenciálisan konkrét „összefüggésekről” kellene beszélni?), e megközelítés mégis a metódussá szilárdult látásmód lényeges vonását célozza meg. Ha a költő *A forrás útjáról* vagy a *Hőemberről* ír verset, voltaképpen a létélmény egyszerre személyes és általános változatait objektíválja, hol az önálló létezés elemi nagyszerűségét, kékjét („Ki másban hallgatott / kőtorlaszán kitör / partot nem ismerő / meztelen tisztaság”), hol az eufória tűnékenységét, elillanó pillanatnyiságát emelve ki („Ő az ... / aki csak egyszer egész / roskasztja a teljesülést”). A „leírás” és az intellektuális kommentár szétválaszthatatlanul szövődik össze egyfajta célzatosan antropomorfizáló, élettelen élővé, nem-emberit emberivé lelkesítő fölfogásban, amit néha az értelmezés más személyhez intézett vagy önmegszólító közvetlensége, direkt ráébresztő törekvése is aláhúz („ha átelnéd milyen érzés / hőmagányban megállni időket”). Ahogy a létélmény variációiból leírható szimbolikus típusok lesznek, úgy olvadnak át a versekben az egyetemes és egyéni sorsfordulatok egy-egy képletes, modellszerű epikai vázba, általánosított és stilizált „cselekménybe”; izgatót, babonás-homályos, drámai élményforma esetén *Eltévedt ballada* születik, a zavartalan visszatekintés nézőpontja („Mintha kitárt ablakból figyelném”), az idő rétegződését szemléletessé tevő távolság a *Regény* asszociációját, műfajsejtelmét kelti életre. Rába másik jellegzetes verstípusát líriko-drámai monológoknak lehetne nevezni. A drámai karaktert a narrátor színpadi hősökéhez hasonló megjelenítése és a megszólalás helyzetének felidéző erejű, bár redukált és tömör jelzése adja. A *Cserép* lírai alanya pl. elhallgattatja a „bújtogatót” és anyját faggatja arca eredetéről, máskor utalásos eljárás érvényesül, valamely kultúratörténeti személyiség szerepébe öltözik be a költő, átveszi szavait, megismétli attitűdjét (mint Platonét a halálhoz írott előszóban). Ehhez olykor a dikció izgatottsága, belső küzdelmet tükröző jellege csatlakozik, mintegy az indulatfestés drámai módjának adaptációjaként. A maszk ilyenkor sem takarja el egészen az eredeti arcot, Rába nemcsak Platon vagy Hérakleitoszt recitálja, hanem a maga „közbeszólásaival”, eltérő-egyesítő elrajzolósaival a hozzájuk, filozófiájukhoz fűződő viszonyra, az értelmezés személyes aktusára irányítja figyelmünket. Elkülöníthető csoportot alkotnak még a gnoma- vagy epigrammaszerű versek, melyek tömörségük, szentenciózus fogalmazásuk, egy képi lelemény vagy mondattani fogás finoman elrejtett eszköze révén néha a költői világkép kvintesszenciájával együtt a gondolkodás stílusát, asszociációs övezetét, visszafogott pátozát is jelezni tudják: „A mennyedbe vivő / létrát / naponta használt / szerszámokból ácsolják” (*Rovás*).

Ha a Rába-vers alkalmasint enigmatikusnak, megfejtést igénylő módon rejtvénytűsnek bizonyul, akkor e hatást a beszélő alany talányosságával egyenrangúan fontos összetevőként határozza meg a képalkotás társítási merészsége, a sokrétű, komplex metaforák alkalmazása; joggal szól a kritika „az analógiák sűrítéséről, egymás lábába kapó” halmozásáról, „nehezen, de mégis felfejthető, gazdag tömörségről” (Lengyel Balázs). Egy-egy képzetsor, metafora-csoport sajátos kihasználással, ugrásszerű logikával halad előre verseiben, többnyire találkozik egy másik, netán az összeférhetetlenségig ellentétes tartalmúnak látszó képi-gondolati vonulattal, hogy összebogozódva, együtt alkossanak bonyolult új szintetikus jelentést. Így a *Szitakötő édene* (hogy csak egyetlen példára hivatkozzunk) az ártatlan-

ság és boldogság paradicsomi mítoszt a háborús emlékekre utaló motivumokkal szembeesíti és köti össze: a képekben egyfelől a vegetatív lét felhőtlen érzékisége (születtem, női mellek forró napja, szitakötő repesésem édene, szerelmek, húsom álmai), másfelől fegyverek, sérülések riadalma gomolyog (puskagolyó hangú világ, vasrepeszek, sebszáj, torkolat, fölsajduló idegducok). De a két asszociáció-sort az ellentétességen kívül a hasonlóság, a párhuzam megfelelő nyelvi eszközökkel érzékeltetett viszonya is jellemzi. Akusztikai egybecsengés (repesésem – vasrepeszek), homogenizáló mellérendelés („volt szerelmek vasrepeszek”), ellentétes képzettartalmakat egybefogó, jól megválasztott összetett szó (sebszáj) fonja egymásba a szálakat; mindkét szférában jelen van a formális logika szerinti képtelenség, önellentmondás eleme (a húszéves korban születés és az ütött sebtől a torkolat felé tartó röppálya abszurduma), az emlékezet nem-logikus, sejt-mélyi, álomszerű, mitologikus minőségét érzékeltetve. A két utolsó sor: „almába vert szög a vérszegény élethez / keseredett izek fémjeiből erősödöm” – az öntudat fényébe emeli a létérzékelés eddig alig tagolt összetettségét. S itt a vas- és vérképzés gyerekkori emlékének, naiv módszerének földidézése, érzékletes telitalálata mellett (amely ugyanakkor az éden képzetkörétől sem szakad éppen messzire) a versmondattani invenció is figyelmet érdemel. Az interpunkció nélküli írásmódot és a kötőelemekkel való takarékoskodás műfogását Rába nem egyszerűen az értelmi kapcsolatok lazítására, inkább többértelművé tételére, a vonatkozások gazdagítására használja. Egy-egy tagmondat más funkcióban kapcsolódik előre, mint hátra, az „almába vert szög” pl. az előzményekhez képest talán hasonlat, de a folytatás felől nézve appozíciónak, előre vetett értelmezőnek is fölfogható. A jelentésegységek körüljárhatósága a tömörszerűség, a plaszticitás érzetét kelti és fokozott szellemi aktivitást igényel a befogadótól, ahogyan egy modern szobor rejtélyes formaalakzatainak egybelátásához, értelmezéséhez is több nézőpont kombinációja, több metszet önálló belső elrendezése, összehangolása szükséges.

Rába különlegesen művelt irodalmár és igazi poeta doctus, s e két nem egészen ugyanazt jelentő jellemvonás természetszerűleg életműve esztétikai arculatára is kisugárzik, rajta is nyomot hagy. Kultúrátörténeti utalásai megfontoltak, választékosak, nem ritkán földidéző utánaolvasásra serkentenek, mint amikor Tasso tölgyére vagy Keats megmagyarázhatatlan álombeli fölnevetésére hivatkozik. Esztétikai-poétikai „rajátszásai”, műfaji hagyományokat emlékezetünkbe idéző címei, formulái, motivumai (csupán egyetlen körből idézve néhányat: „minek meséljek”, „hallgatók a volt-egyszer igazáról”, „Hol volt / hol nem volt lett”, továbbá a nap elrablásának vagy lelövésének mesei-legendás képzetei stb.) az irodalmi formákkal együtt a hozzájuk tartozó életminőségek és -dimenziók, hangulati tartalmak reminiscenciáit is fölébresztik, akárcsak a látkép elvonatkoztatásának fokozatait, a kép, a váz, az ikon, a jel különbségeit szellemesen illusztráló régebbi „szemiotikai” sorozata. De a széles körű olvasottságot, az egzaktuság igényét, a hivatásosság tudományos becsvágyú fölfogását ne tévesszük össze valamiféle steril irodalmiassággal, csak-kulturális ihletessel, tartalmi másodlagossággal. Az eltökéltségig konzekvens erkölcsi tartáson, a végig gondolt határozott történelem- meg társadalomszemlélet bizonyítékain kívül Rába mély természetélménye is rácsafolna az ilyen előítéletekre. Ars poeticái szerint „az élővilág csillagásza” státuszára, „emberelőtti nyelven” megszólaló vallomások lekottázására tör s egész lényével a történelemelőttiiség, a lüktető létező anyag világa felé nyújtózik. Persze a tenyészet igénytelen boldogságával sem érheti be véglegesen, s épp e kettősségből világlik ki szemléletének, magatartásának alapvonása: az ösztönös meg a tudatos, az anyagi meg a szellemi világ együttes megragadásának törekvése; Rába „a természet pusztá gyökétől” indulva halad előre annak a „történetnek”, „hiteles iratnak” megszerkesztéséig és fölmutatásáig, amely az *Ájánlás* reménysége szerint az autonóm erkölcsi-szellemi embert „az indulatok gipszlenyomatából / a zörgő vonások vadonából” megváltja és kiszabadítja.

Udvara nő

*Végül csupán a betegek,
becsapottak, árvák maradnak,
körülik az életet,
mint ünnepre terített asztalt,*

*kinálják egymást, kóstolgatnak,
hinnének még, de nincs kinek,
kivágódik néha egy ablak,
minden sebed lüktetni kezd,*

*megkérdezik, mi van veled,
s leülsz, mint akit beavattak,
végigtut rajtad a hideg,
de azt válaszolod, hogy jól vagy,*

*és udvara nő minden szónak,
hogyan eltérjen a sok kereszt.*

Keletre néz

*A legmélyén nincsen határ,
minden örökké körbejár,
és csak az isten lába táj.*

*A legmélyén nincs ispotály,
mert akkor is megy, ha megáll,
és nem gyógyul meg soha már.*

*A legmélyén nincsen halál,
minden égtáj nyugatra száll,
és minden nyugat egy madár.*

*A legmélyén is asszony áll,
kezében gyertya és fonál,
keletre néz és sirdogál.*

Sírovers, 1980

*Jöttek-mentek idegenek
utolsó szalmaszálon is.
Megálltak csöppet, nagy sisakjuk
kupoláján fölkel a hold.*

*Azt hittük, együtt még lehet,
kapaszkodtunk a víz alatt.
Csizmájuk talpa eltakarta,
de itt is, ott is buborék.*

*Kondult a világ, mint a kut.
Fölszóltunk rájuk: emberek!
Cingár szavunk a partot verte,
ők meg fújták a magukét.*

*Arcuk volt és üres kezük,
aztán végképpen elmerült.
Ők feküsznek köpenyben alul,
fölköttünk törött szalmaszál.*

CSONTVÁRY: BAALBEK

*A Baalbek keletkezésének története**

Csontváry önéletrajzi jellegű feljegyzéseinek és a még életében rendezett kiállításokon szereplő, általa datált festmények tanúsága szerint 1903 telén járt először Közél-Keleten. Útjának indoka ekkor még nem a keleti kultúra és mítosz utáni vágy volt, szándéka csak részben volt rokon a romantika óta divatossá váló orientalista festők szándékával. Ekkor ugyanis minden gondolatával, tetteivel a nagy elhivatásnak a realizálását kereste, ennek a kulcsa pedig a monumentális Tátra kép megfestése volt. Közél-Keleti útja kezdetben még e keresésnek volt a függvénye. Mikor 1880. október 13-án a mítikus belső hang a festőpályára kényszerítette, sőt megjósolta neki, hogy Raffaellónál nagyobb művésszé válik, elsővé az elsők között, már a megalkotandó nagy mű ígézetében élt. Kelety Gusztávhoz írt 1881. február 3-i keltű levelében meg is írja, hogy megpróbálta lerajzolni a Tátrát és körvonalazódott benne, hogy minek a megfestésére hivatott: „... legközelebb szeretném a Kárpátok hosszú láncát papírra tenni, de úgy, hogy ragyogjon a hó s minden sziklafolt határozott kifejezéssel is birjon, mint ez a reggeli órákban napsugrak általi megvilágításnál látható, s ha már az ecset is oly hűséggel szolgálna, mint a rajzón kezemben, akkor tán első teendőmnek ismerném a magas Tátrát virradatkor, amikor is néha-néha gyönyörű rózsaszínbe tűnnek fel – is ilyenkor a sziklacsoport valóban dísz hazánkunk – azt lefesteni.” Mikor ugyanezen év húsvétján a Vatikánban megtekintette a túlhaaldásra ítélt Raffaele műveit, húsz évet engedélyezett magának a felkészülésre. 1900-tól kezdve tehát mind többször felkereste a tátrai motívumot. 1902 nyarát is a Magas Tátrában töltötte: „... a Tarajkán és Szilágyi Dezső emléké-nél állapodtam meg. Innen gyönyörködtem a nagy tarpataki vízesésben, a Lomnici csúcs és társainak büszkeségében; a középormon levő eleven sziklák világítása és a mélységeknek kifejezhetetlen távlata hatott rám.”

A nagy Tátra motívum mellett, a másik „Nagy Motívum” a taorminai görög színház volt. 1903 nyarán ismét a Tátrában járt: „kiszépitém az első rajzot, a Tarajkáról nézve a nagy vízesést; háttérben az összes ormokkal s a kiálló sziklákkal, de az egyméteres rajz nem elégített ki.” Keserűen meg kellett állapítania: „a nagy monumentális feladatra még gyenge voltam.” Nem sikerült a másik nagy motívum megfestése sem: „Visszavágytam Taorminába, s amikor ott is arról győződtem meg, hogy egy két méter hosszúságú napkeltében készült festménnyel célt nem érek s ezzel a világ elébe nem léphetek: a vászon megsemmisítésével szembekerültem a pozitívummal, és kértem a további felvilágosítást: e szövíta közben az a meggyőződés kristályosodott ki az egészből, hogy világkörüli útra kell mennem, s mit még nem láttam, meg kell néznem.” E nagy utazás során megfordult Schaffhausenben, ahol képet festett a vízesésről, majd „Basel, Amsterdam, Haarlem, Hága, Rotterdam hosszabb tanulmányozásával Antwerpen, London, Brüsszel, Páris, azután Madrid, Toledo, Sevilla, Granada, Cordova, Malaga s Gibraltár volt a végpont a tengerrel. Gibraltárból angol hajón viharban tengerre szálltam, azzal az elhatározással, hogy Bethlehembben a Jézus-születése éjtszakát a helyszínen figyelem meg és az impresszió alapján festek egy világraszóló képet.”

1903 telén tehát eljutott Alexandriába, Kairóba, majd Szuezbé, Jaffába, onnan

* Fejezetek a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozásában megjelenő nagyobb tanulmányból. A jegyzeteket elhagytuk. (A szerk.)

vonaton december közepén Jeruzsálemben érkezett, a karácsony éjjelét pedig Bethlehemben töltötte. A látottak kisszerűsége azonban nem inspirálták a világgraszoló kép megfestésére. Ezzel szemben Kairóban, a naplemente tanulmányozása közben rábukant „a sokat keresett napút színek világító fokozatára”. E felfedezés után festette a jeruzsálemi Panaszfalat ábrázoló sokalakos képét, majd az új felfedezés birtokában már nem volt akadálya a két nagy motívum, a Tátra és a taorminai kép realizálására. 1904 nyarán neki is kezdett a Tátra képnek és megoldotta a taorminai panorámát is. 1905 szeptemberében rövid ideig be is mutatta műveit a városligeti Iparcsarnokban.

1905 őszén utazott másodízben a Közel-Keletre, Damaszkuszban és Bejrútban járt. Megfordult azonban Jeruzsálemben is, két 1905-ös keletű jeruzsálemi képe tanúsága szerint. Ezután önéletrajzi emlékezése szerint Damaszkuszban keresett a nagyszabású terveihez méltó festői motívumot, ott hívták fel a figyelmét Baalbek szépségére: „Amint Damaszkusz utcáit járom, s a vidéken is szorgalmasan kutatom a nagy motívumot, előáll görögnek látszó ember s olasz nyelven mondja: Ön uram nemde egy nagy festményhez keresi a motívumot, de ezt Damaszkuszban nem találja, most jövök Baalbekből, ahol a templomot a legjobb világításban láttam, siessen oda, most van az ideje, a keresett motívumot ott találja.

Másnap hajnalban a naptemplommal szemben levő Hotel Victoriában álmomból felriasztott egy fény, mely tűzvörösben húzódott le a magas Libanonról, belángolta a Hellios oszlopait aranylehelettel s átkarolta a Bachus, Antonius és Vesta templomait világító színekkel. Önmagától előállott az 1880-iki kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb *napút* plein air motívuma.

A motívum, helyesebben a látlat 350 méter hosszú volt: ehhez járult a kőbányában fekvő 21 méteres áldozó kő, mely a festményt költségleg kiegészítette, így került Párisba a nagy kristálypalotába, a közönség elébe, s a kritika röviden – ez a munka a világot túlszárnyalta.”

A párizsi bemutatásra 1907. június 7–július 7 között került sor a „Grande Serre de la ville de Paris”, azaz a jégcsarnok termeiben. E kiállítás záróképe volt az 1906-ra datált *Baalbek*, a kiállításon más 1906-os keletű festmény nem szerepelt. A katalógusban tipográfiailag a kép címét oly hangsúlyosan szedette és emelte ki, hogy félreérthetetlen volt, főműnek, szintézisnek tekinti.

Az 1908 novemberében a budapesti városligeti Iparcsarnokban rendezett kiállítás katalógusában a kép az ugyancsak megtisztelő 1-es sorszámot kapta, címe: *Naptemplom Baalbekben (Syria) 30 □ méter. 1906.* Az 1910-re tervezett, de nem realizálódott berlini kiállításra a katalógus elkészült, a festmény ebben is az 1. sorszámot kapta, a cím azonban részletesebb: „Nr. 1. *Baalbek (in Syrien), Sonnentempel mit Bacchus, Antonius und Vestatempel mit den 21 m langen Steinbock und der Kaiser Wilhelm II. Treppe. Bei Sonnenaufgang (Ölgemälde 32 qum.)*” Ugyanez év májusában a régi József Műgyűjteményen rendezett kiállításon ismét záróképp, 42-es számmal: *Naptemplom Baalbekben (Szia)*.

A párizsi kiállítás után Csontváry ismét visszatért Közel-Keletre; „a nyarat a libanoni cédrusoknál töltöttem, ahol cédrusokat festettem”, majd két hónapot Aleppo városában időzött.

Az önéletrajzi feljegyzéseken, a későbbi szórványos reflexiókon és a kiállításain szereplő festményei dátumai tanúságán túl még egy kis fennmaradt jegyzetfüzet szolgáltat adatokat a szíriai-libanoni utazásairól. A könyvecske 1936 februárjában Lehel Ferentől került Szegedre, Dr. Szalayhoz, majd később Bedő Rudolf vásárolta meg. A könyvecskében színekre vonatkozó megjegyzések, arányszámítások találhatók, némelyikük egyértelműen a cédrusligetben készült, az utolsó írt lapon 1907-es dátum olvasható. Néhány mondattal jellemzi az utazása közben látott tájakat, falvakat. Eszerint Baalbekből indulva érintette Lebwe, Ras Baalbek, Kuseir, Kattine helységeit, azonkívül eljutott Homs-ba, emliti többek között Hadide, Tejibe nevét is. Jóllehet közvetlenül nem ír a Boscherre-i cédrusligetről, néhány számítás, vázlat és közvetett hivatkozás azonban bizonyítja, hogy járt ott. Ennek az útnak lehetett eredménye a két cédrus-kép mellett az *Áldozati kő Baalbekben* című, kőoltárt ábrázoló kép,

az oltár mögött cédrusok és ciprusok. Stíluskritikailag e kép a *Baalbek* és a cédrusképek közötti időbe helyezhető el, erre utal a kép szimbolikája is. E második libanoni útján már nem a „nagy motívumot”, hanem egyértelműbben a mítoszt kereste illetve építette tovább azt a mítoszt, amelynek első rendszerbe foglalása a *Baalbek* volt.

Csontváry Baalbek képe

Csontváry festményét az analízis során két viszonylatban kell szemügyre venni: a), mint a baalbeki akropoliszt illetve panorámát megjelenítő festményt, amelynek tehát ábrázoló, denotatív jelentése van; b) mint önelvű képi struktúrát, amelyben az elemek közötti viszonyt, a kompozíciót, a tér és koloritmegoldást, a világításbeli hatásokat belső elrendező elv határozza meg. E két aspektus lényegében korrelatív, hiszen amiben és amennyiben és amiért eltér a konkrét látványtól, a baalbeki motívum hű rajzától, abban ismerhető fel a képi struktúra belső törvényrendje, önszabályozó elve.

Az első szempont érvényesítésére, azaz a tényleges topográfiai, tájolási, világításbeli tényekkel való összevetésre maga a festő szólítja fel az interpretálót, hiszen az idézett emlékezésében konkrétan elmondta, hogy milyen volt a látványélmény, mit látott azon a hajnalon, mikor megpillantotta a Hotel Victoriából a hajnalpírban felragyogó akropoliszt és „önmagától előállott az 1880-iki kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb *napút* plein air motívuma”, sőt még azt is megjegyezte, hogy „a motívum, helyesebben a látlat” 350 m hosszú volt. A tervezett berlini kiállítás katalógusában is ugyancsak szabatosan jelölte meg a motívumot, sőt a napszakot is: napkeltekor. Egy megjegyzése azonban sejteti, hogy a „látlat” megfestésekor némi korrekció történt: „ehhez járult a kőbányában fekvő 21 méteres áldozó kő, mely a festményt költőileg kiegészítette”. A nagy monolit ugyanis az akropolisztól nyugatra lévő kőbányában van. Csontváry azonban belekomponálta a „látlat”-ba, mégpedig közvetlenül az akropolisz délnyugati sarkához, tehát a szentélykomplexum közelébe.

A konkrét helyszínnel, tájolással, lehetséges látószögekkel, látványkivágásokkal összehasonlítva azonban kiviláglik, hogy ezen kívül még több korrekciót is végrehajtott. A legszembevetőbb eltérés, hogy a városka házait közelebb hozta az akropoliszhoz, a vertikális és a horizontális viszonylatok arányát az előbbi javára megváltoztatta, az akropoliszt némiképp megemelte. Ezzel az akropolisznak a valós perspektívától eltérően a Libanon hegyláncához való téri viszonya megváltozott, a szó szoros értelmében a völgy urává, a hegyláncsal azonos hangsúlyúvá vált. A képmezőbe az említett „áldozó kővön” kívül belekomponált néhány olyan jellegzetes baalbeki motívumot is, amely szorosan hozzátartozik az ottani kultuszhoz, illetve a városképhez, a kép fő nézőpontjából azonban nem látható, esetleg topográfiaiilag máshol található. Így került közvetlenül az akropolisz keleti bejárata elé a kis hellenisztikus Venusz-kápolna, közelebb került az akropoliszhoz a városkában központi helyet elfoglaló, a valóságban azonban délkeleti irányban a falaktól távolabb található minaret. A „látlatba” tehát az áldozó kővön túl más motívumokat is belekomponált. A feltételezett nézőpontból nem látható ilyen tiszta rajzolatban a II. Vilmos lépcső és az akropolisz bejárati kapuja sem. Végül pedig teljesen új motívum a léptékben ugyancsak megnövesztett méretű, hangsúlyozott cédrusfa is. A valóságban az erősítés falánál fenyőfélék, ciprusok, bokrok találhatók, Csontváry ezeket némiképp átfogalmazva jelzi a képen.

Hasonló korrekciók figyelhetők meg a világításbeli effektusok egybekomponálásában is. Mind az emlékezésben, mind a német katalógusban az olvasható, hogy a kép napfelkeltekor jeleníti a motívumot. Az árnyékesés azonban ellentmond ennek, hiszen a vetett árnyékok túlnyomó része épp ellenkezőre utal, nyugatról, délnyugatról jövő fényforrásnak felel meg, tehát inkább napnyugtát sejtet. Máshol pedig egyáltalán nincs vetett árnyék, hanem szórt fény van, különösen az előtéri résznél. A napfelkelte világítási hatásának megfelelő vetett árnyék teljesen hiányzik

a képből. A képen tehát Csontváry generalizálta és tipizálta a lehetséges világításbeli hatásokat, a vetett árnyékos részek kompozíciós szerepet játszanak és nem egy következetesen végigvitt megvilágításbeli helyzet következményei.

Megjegyzendő, hogy Csontváry már a *Baalbeket* megelőző festményei kompozíciójában is korrigálta a konkrét látványt, bizonyos mértékig átcsoportosította a motívumokat vagy legalábbis váltogatta a látószögeket. Példázza a *Római híd Mosztárban* és a *Taorminai görög színház romjai*. Ez utóbbinál egyértelmű volt, hogy részben a szilárd kompozíció, a kiegészítő színek ütemének következetes végigvitele miatt volt erre szükség, részben pedig a táj lényegének, az ideának keresése motiválta az átszerkesztést, Taormina leglényegesebb motívumait akarta egységes kompozícióba foglalni. Hogy a *Baalbek* esetében mi indokolta a topográfiai átszerkesztést és a világításbeli hatásoknak a tudatos keverését, annak magyarázatát csak a kép belső szerkezeti rendjének analízise után kereshetjük.

Csontváry a képmezőt három horizontális, színpadszerű térrétegre bontotta. Az első az arab kisváros, a mindennapi élet színtere, induló karaván, terhet hordó teve, a kisváros jellegzetes épületei. A középső, színpadszerűen emelkedő rész az akropolisz, a templomrom-együttes, amelyet ékkőként koronáz a Jupiter templom megmaradt hat oszlopa. A képmező felső részét elfoglaló harmadik sáv három horizontális elemből összegezódik: a Biqa' völgye, a Libanon hegylánca és az égboltozat.

E három szint értelemszerűen utal az előtér, a középtér és a háttér rétegeire, ugyanakkor a tér és a színmegoldás miatt a három réteget nem csupán egymás utáni, hanem egymásra rétegződő szintnek is tekinthetjük. A tér horizontális lépcsőzetében e három szint meglehetősen azonos terjedelmet foglal el, koloritjuk is egyformán hangsúlyos. Optikailag mégis a középső réteg emelkedik ki, ugyanis – mint ahogy a festmény térszerkezetének tudományos analizisét elvégző Gulyás Dénes rámutat, Csontváry a kép szerkezetében felhasználta a görbült, hiperbolikus képsík kompozicionális megoldását is. A képelőtér két sarkában rézsút haladó tevés figurák befelé viszik a tekintetet és hiperbolikus kompozíciós erővonalat indítanak, míg a Libanon hegyláncánál ellentétes a hiberbola íve. Az ellentétes görbületek mintegy kiemelik a kép középső zónáját, feszültséget adnak neki – megfelelően annak, hogy lényegében e szinten zajlik a kép eszmei történése.

A kép lépcsőzetes horizontális tagolása ugyanis nem csupán más minőségeket – város, akropolisz, természeti elemek – választ el egymástól, hanem egyúttal időbeli zónákat is. Az alsó vagy előtéri szint a mindennapi élet, a jelen világ, a maga egyszerű történéseivel. A középső mező, amelyet az előtér hiperbolikus görbülete által irányított szem mint központi, lényegi minőséget pásztáz végig, a Nagy Múlt, az emberi történelem, az ókori Szíria mítoszbeli világának a tárgyi hordozója, a Nagy Idő, azaz a mítosz tanúja. Ennek az akropolisznak az ikersikja a völgy és a hegylánc, amelynek finom görbülete ugyanakkor a végtelenbe tágitja a látványt, s mint ilyen, emberen túli, végtelen természet reprezentánsa. A mindennapi, mérhető, fizikai idő, a múlt és a jelen világát a létezés tartamában feloldó mítosz-idő és a végtelennek az időn-túliséga tehát ugyanolyan hármasságot alkot, mint az egyszerre térben egymás mögött és síkban egymás fölött rétegződő szintek szerkezete.

E hármassá lépcsőzetes struktúra egyértelműen hangsúlyozott a kép központi jelentés-tengelyében lévő motívumoknak, azaz a cédrusnak, a Bacchus-templomnak és a Jupiter-templom hat oszlopának az egymás mögött és egymás fölöttiségében. A cédrus, az előtte lévő, és állásának iránya szerint a szentélyromokat figyelő, meditativ tevés figura és a két motívummal szoros egységet alkotó, divizionista, irizáló festésmódjával és térbeli, átlós helyzetével is kiemelt hatalmas kötömb térbelileg még a legalsó térszínt helyezkednek el, tehát az evilági szinthez, a jelen szférájához tartoznak, ugyanakkor kompozicionálisan átvezetnek a középső szinthez, a cédrus ténylegesen össze is köti a két mezőnyt, és így indítja azt a lépcsőzetes, felfelé emelkedő ütemet, amely úgyszólván anagógikus utat követve csúcsosodik a naptól aranyló oszlopsorban. Ahogy a cédrus átvezet a mindennapi lét szférájából a törté-

nelem, a mítosz világához, úgy kapcsolja e második réteget a természet öröklétéhez a kiemelt fényű kollonád.

Annak ellenére, hogy a kép jelentésszerkezetének a fő hordozói a festmény bal oldalán, a képmező első harmada metszésében foglalnak helyet, a kép mégis tökéletesen egyensúlyozott, s mint ilyen, a kompozíció tükrözője lehet az isteni rendnek és harmóniának, a teljességnek. A kompozíciós egyensúly elérésére használta fel Csontváry a kép vetett árnyékainak a tényleges napfelkeltével ellentétes irányú, a jobb oldal felé utaló vetületeit, és ugyancsak a harmónia, a rend kompozíciós érzékeltetése miatt nyúlt különféle szerkezeti megoldásokhoz.

A kép formastruktúrájában Csontváry ugyanis *perspektív* axonometrikus és Monge-vetületű elemeket kapcsolt össze asszociatív kapcsolatok szerint (Gulyás Dénes). A festmény felépítése lényegében frontális terű színpad, az építészeti elemeket Csontváry a képsíkkal párhuzamos síkba rendezte, az épületek képe azonban nem perspektivikus, hanem axonometrikus vetület, azaz térbe futó, rövidülő éleik nem futnak egy iránypontba, hanem hozzávetőlegesen párhuzamos irányba, az összetett axonometria értelmében hangsúlyos vezértengelyen gyűjti össze a téri vonalakat. A házak tetővonalai hangsúlyos metszéspont sorozatokat alkotnak, e magasságot határozza meg a minaret tornya is.

A szerkesztett perspektíva következetes horizontvonalától és enyészpontjától eltérően a képen több, Gulyás Dénes szerkezeti skémája szerint hét „horizont” fedezhető fel. A szerkezeti skémaraajz jelölése szerint 3–6 közötti képteret horizonttartománynak lehet minősíteni, ugyanis ebben a térrészben az épületek és részeleik Monge homloknézetben mutatkoznak: a kváderkövek téri helyzetüktől függetlenül párhuzamosak maradnak, alá- és rálátás nélkül. E megoldás egyébként Csontváry más képein is megfigyelhető.

A kép középmezőnyét elfoglaló templomegyüttes olyan axonometrikus nézetet alkot, amely a kép jobb oldala felől szemléltetnek tünteti fel a magas épületcsoportot, hiszen még a keleti oldalon lévő, szélső bejárat kapura is rálátunk. Ezzel ellentétben a kis házak a kép bal széléig mutatják nyugat felé néző oldalukat. E motívumok tehát axonometrikusak, mint ahogy dominánsan az egész kép szerkezete annak minősül. Ugyanakkor egy motívum, a szellemi középpontot alkotó Jupiter-templom 6 oszlopa kimozdul a drontalitásból, holott a valóságban az akropolisz falaival és a Bacchus templom oszlopaival párhuzamos helyzetű. Csontváry azonban „a lenyugvó nappal szinte szembefordítja az óriás oszlopokat és ezzel a kifordítással funkcionális szerepet ad. Az oszlopok perspektíváját még a Bacchus-oszlopok kisebbedésével s az áldozókó ellentétes forgatásával, valamint a mellékmotívumnak vehető romos őrtorony köveinek perspektív-kisebbedésével követi. Az utóbbi kivételével az említett formák az 5. horizontponton találkoznak. Ez egyetlen perspektív részlet a szemlélőt a kép baloldalára vonja, ugyanis olyan nézőpontot jelöl ki, mely nagyjából a festő figurája előtt határozható meg.”

A különféle nézetek, szerkesztési módok változtatásával biztosítja Csontváry, hogy a baalbeki kép legfontosabb jelentésgócai, szimbolikus értelmű motívumai megkapják a megfelelő hangsúlyt, ezenkívül egy végeredményben egyöntetű, harmónikus képi egységbe tudja összefogni a panorámát illetve szabályozza a képet feltérképező szem pásztját. A több látószögből és szintről látható elemek szimultán egybekomponálása, a különféle nézőpontoknak egy síkra vetítése, a több horizontvonal felállítása mellett e célt szolgálta a kép arányrendje és a panorama additív felsorolás jellegét korrigáló optikai megoldás sokrétűsége, amely a kép színekompozíciójában a sötét-világos elosztásban figyelhető meg.

A horizont elrendezése összefügg a kép ütembeosztásával, arányrendjével. A fák sötétje felett emelkedő fal felezi a kép magasságát, a motívum tetején húzódik az 5. horizont. A motívációs tagolás 32, illetve 48 cm-es beosztást követ, a házak, dombok jellegzetes záróvonalai meglepően egybevágznak a beosztás szerint. A szélesség-magasság arány 15:8, a méretezés belső arányai tehát azt mutatják, hogy Csontváry alkalmazta az aranymetszést.

Annak, hogy a kép szükségszerű összefüggést, a törvényt, a teljességet sugall-

ja és az egységen belül az elsődlegesen jelentős jelentések hangsúlyt kapjanak, Csontvárynak túl kellett lépnie a panorámafestés additív szemléletén, az egymásután kibomló, szukcesszív képi ábrázoláson. A görbült, hiperbolikus képsík szerepeltetése is lényegében ezt szolgálta, de felhasználta a színek ütemes változtatását, a fény-árnyék effektusokat is. Ahogy a térszerkezetben különféle ábrázolásbeli megoldásokat szimultán válogatott, úgy a megvilágításban is keverte a szórt fényt és a vetett árnyékot, a divizionistán bontott és dekoratíven összefogott, a szintenzitálásban fokozott részeket. A divizionista részek a levegőperspektíva keresésére utalnak, ennek ellenére a háttéri elemek szintelitettsége nem halványodik el – ami ellentmond a levegőperspektíva klasszikus használatának, sőt hangsúlyos intenzitású színek csíkjaként a kontrasztjai tagolják a legfelső mezőt és vezetnek el ütemesen a Libanon hófödte hegyláncáig illetve a fölötté húzódó égbolthoz.

Ahogy a kép struktúrájában, a lépcsőzetesen traktált eszmei tengelyen Csontváry kijelölte a feszültségi pontokat, úgy következetesen végigvitte ezt a színkompozícióban is. A tekintet pásztáját elsősorban a különféle színértékű világos kékek mélység szint szerinti ütemes mozgatása biztosítja és kompozíciós hangsúlyt kapott a világos-sötét kontraszt is. Megfigyelhető ez az akropolisz falán, amelynek telt sárgájával kontrasztál a fal lábánál végighúzó sötét fasor, illetve a sárga fal mezőnyébe belenyúló, világoszöldeskék foltjaival úgyszólván negatív formaként ható, hosszútörzsű, nyúlánk fák csipkéhez hasonlóan húzódó sora.

A színek feszültségi pontjainak a kijelölésénél figyelembe vette a plasztikus látás pszichofiziológiai sajátosságait is, így az úgynevezett alaki diszparációt, azaz az identikus recinapontok egyidejű ingerlése mellett hangsúlyt kaptak diszparát recinapontok is, a két recehártya közötti perspektivikus látás alaki különbözősége. Így például a kép eszmei központjának tekinthető, térben logikusan struktúrált, erőteljesen horizontális hangsúlyú kompozicionális tengely – amely a fehér lovon ülő, pirosmezes, kékruhás alaktól indul és a cédrus motívumon, a Bacchus templom oszlopain át a napfürdőtte oszlopsorba torkoll – magához vonja ugyan a tekintetet, a diszparát látásnak megfelelően azonban a jobboldali mező alsó sávjában lévő hangsúlyosan erőteljes piros foltok, a Vénusz templom oszlopai alatti harsány kék és piros felület kontrasztja egyensúlyozni tudja optikai dominanciáját. A nagy méret és erős kontraszt miatt azonban a létrejött egyensúly megőrzi a belső feszültséget.

A konkrét „látat”-ot tehát Csontváry több szempontból korrigálta. Ennek több oka volt. A különféle téri helyzetet elfoglaló motívumok egybefogásával egyöntetű képi egységbe tudta foglalni a számára fontos elemeket. A vertikális és horizontális viszonylatok megváltoztatásával, bizonyos feszültségi pontok kiemelésével, a hármas réteg struktúra kialakításával a látvány mind tartalmi, mind formai szempontból valódi struktúrává szerveződött, amelynek belső elrendező elve a benne megfogalmazódó „igazság” kibontakoztatása volt. Hogy mi volt ez és miért épp az említett motívumok válhattak eszmei tengellyé, annak megértéséhez figyelembe kell venni Csontváry szubjektív motivációit, amelyeket világképe determinált, hiszen bizonyos feszültségi pontok kiemelése nem érthető meg csupán magának a képi struktúrának a szerkezeti logikájából.

{Folytatjuk}

VERSTANI VESZEKEDÉSEK

Már megint összeveszttem kiváló költőtársammal egy verstani kérdésen. Nem először fordult elő ez köztünk, de vitánk hevesebbnek volt nevezhető a szokásosnál. Mindketten világosnak tartottuk ugyanis a döntést, amelyhez villámgyorsan juthat el az emberfia, néhány egyszerű, elemien belátható érv alapján – természetesen mindegyikünk más-más döntéshez. Röviden: költőtársam – nevezzük talán I.-nek – azt állította Arany János Keveháza című remekéről, hogy ősi nyolcasban van írva, én viszont azt állítottam, hogy négyes jambusban. Össze-összeugrattunk nemegyszer, de egyikünk sem tudta kivetni a nyeregből a másikat. Addig-addig, míg a sors kegye elébem nem hozta Erdélyi János levelezésének szép, hatalmas köteteit, amelyek egyébként az irodalomtörténeti szakma előtt e szempontból bőven ismereteseek. Ott találtam aztán a második kötetben Aranynek egy levelét, amely Erdélyi bírálatára válaszol, alaposan kiterjeszkedve a minket érdeklő verstani kérdésre is, így: „... No, az meglehet, hogy én igen rossz jámbusokat írok, de azt hiszem mégis, nem nehéz kimutatni, hogy fele költeményeimnek vagy több is annál, jámbusi, illetőleg trochausi lejtéssel bír, minden igénye nélkül a hazai rhytmusnak. E tévedést tapasztalám Kegyed részéről *Katalin* és *Keveháza* körül, melyeket 8 tagú s középmetres magyar soroknak vesz... De hisz én úgy gondolom, nem lett volna nehéz bennök észrevenni a jámbusi lejtést. A legtöbb sor tisztán és szabályosan kiadja a jambust, ha ottan-ottan vagy egy hibás láb fordul elő, az, tekintve a rimes sorok rövidegét, a költemények hosszú és elbeszélő voltát, nem a világ. A lejtelem azért megvan, s ha az én fülem vastag csalódásban nem sínylik, a jámbus folyvást érezhető. Négyes jambus lenne tehát, s abban mint Kegyed nálam jobban tudja, a metszet nem esik okvetlenül középre, de az 5-dik szótag után s olykor elvéve ki is marad...” (Erdélyi János levelezése, Akadémiai Kiadó 1962. II. kötet, 134. lap. A levél dátuma: Nagykőrös, 1856. szeptember 4.)

Hát persze! – kiáltottam, hát persze, hogy jambus, és végtelenül jól esett a májajnak, hogy – valósággal csoda módon, mintha kikelt volna a Pantheonból és személyesen adott volna a kezembe egy 120 esztendő nagykorúsi üzenetet – maga Arany döntött a javamra. Jó ideig páváskodtam a dologgal önmagam előtt, míg, ahogy az már lenni szokott, lassanként másfelé nem tolódott bennem az egész história. Harci lázam lelohadván, érdekelni kezdett az ellenfél álláspontja.

Nem vonom én azt kétségbe, hogy Arany orákulum. Agyalágyult is volnék, ha kétségbevonnám, hiszen saját verséről nyilatkozik és engem igazol. S nem utolsósorban ő éppen Arany János, aki valahogy tudni szokta, mit beszél verstani ügyekben. A főkérdést tehát – hogy a Keveháza jambus-e vagy magyaros nyolcas – eldönti Arany, véglegesen eldönti, slussz-pász. Jambus az, és kész. Nem dönti el azonban a mellékkérdést vagy mellékkérdéseket, amelyek (lassacskán úgy tetszik előttem) a főkérdésnél is fontosabbak, vagy inkább a főkérdés eldőlte után hirtelen előtérbe állanak, megcáfolandóbból meggondolandóvá cserélődve. Szóval: hogy is van ez? I.-nek talán nincsenek érvei? Dehogy nincsenek. Komoly érvei vannak; első látszatra, a vita első menetében knock-out-tal kecsegtetők.

Mért vijjog a saskeselyű?
Mért szállong a turul s ölyű?

– így kezdődik a Keveháza és ez bizony vitathatatlanul magyaros-hangsúlyos benyomást tesz. Aki ebből a két sorból meg tudja állapítani, hogy jambikus vers kez-

detéről van szó, az léleklátó vagy javasember. I. ragaszkodott is a kezdő sorokhoz, vérfagyasztóan hangsúlyozva: Ez talán jambus? Egy Arany János talán nem vette észre, hogy ősi nyolcassal indítja a verset? – Ami engem illet, én nem a kezdő sorokhoz, hanem a vers többi, 302 sorához ragaszkodtam, nem kevésbé vérfagyasztóan állítva: Egy Arany János talán nem vette észre, hogy 304 soron át jambikus sorvéget használ? Úgynevezett ősi nyolcasban? – Sok részletről vitáztunk még, erre-arra cibálva a kérdést, a kilences sorokról, vagyis a négy és feles jambusokról, az itt-ott beeső trocheusokról, I. egyik főérve mégis a versindítás maradt, ami csakugyan figyelemre méltó. De hagyjuk az indítást; hosszú versnél mégis fontosabb a mű egésze. Volt azonban I.-nek egy második, még nyomósabb érve is, a sormetszet, amely a Keveházában túlnyomóan középbe, a negyedik szótag után esik, erősítve, egyáltalán lehetővé téve a hangsúlyos nyolcas-féle értelmezést.

Nem arra akarok mindebből következtetni, ami, gondolom, ezek után nyilvánvaló: hogy bizonyos mértékig kettősen is ritmizálható versről van szó. Inkább az érdekel, hogy Arany – hogy úgy mondjam – miért tagadta le Erdélyinek írt levelében versének második, hangsúlyos-magyaros ritmusvonulatát? Miért tagadta le éppen ő, aki oly tudatosan rakta tele a Buda halálát choriambussal, s egyáltalán, késői „hangsúlyos” verseit oly bonyolult időmértékkel? Kétféle ritmuselvünk egymásba játsztatásának első, nagy tudatosítója miért vette itt semmibe saját versének kétféleségét? Azt mondhatnánk: talán azért, mert vitázott. Helyre kellett igazítania Erdélyi János tévedését, nem kívánt kitérni áthallásokra, ritmikai lelkifinomságokra, nyersen, világosan kívánta leszögezni, hogy ő jambust akart írni és azt is írt, félreérthetetlenül. Mondjuk, nem akart lovat adni Erdélyi alá, nehogy az aztán legközelebb, tévétel ütemezési finomságok mellékútjain elbódorogva, megint ne vegye észre a föritmust. Dehát... dehát ezt a gondolatmenetet tulajdonítva Arany-nak, túlságosan sok minden marad magyarázatlanul. Erdélyinek elvégre volt füle, nem véletlenül hallotta bele a hangsúlyos ritmust a Keveházába, s ezt éppen Arany-nak kellett legjobban tudnia. Vagy nem tudta? Szándéktalanul, véletlenül került volna bele az a középmetszet a sorok többségébe, két egyenlő félre osztva a sort, ősi nyolcas ütemét kínálva? Ha viszont tudta, mért tagadta le?

Hajlamos vagyok rá, hogy ne a vita hevességében, ne a költő kérdés-sarkító bosszankodásában keressem a magyarázatot, hanem inkább abban a ritmikai elemzésben, ami Arany levelének idézett passzusa után következik. Itt ugyanis Arany – magyar idézetek mellett – Byron-sorokat hoz fel példának, angol szövegen mutatva be a jambusi sormetszet elhelyezkedését. Gondolatmenete másfelé tart, mint a mienk; azt kívánja bizonyítani, hogy a Katalinban igenis van sormetszet, de jambusi sormetszet, hol a negyedik, hol az ötödik szótag után. Mi viszont az angol példa jelenlétét hangsúlyoznánk, hozzáfűzve: az angol négyes jambusnak hajlama van rá, hogy a sormetszetet középbe, a negyedik szótag után tegye. Valószínűleg az angol nyelv természetétől befolyásoltatva teszi ezt, ugyanazért, amiért az angol jambikus sorvégen oly rendkívül ritka a lejtörim, a nőrimű zárás. Az angol fél sor is szeret szökővel, „hímrimmel” végződni, nemegyszer valóban rímmel, középrímmel is megerősítve. Arany Byron-példájában így:

His trembling hands // refused to sign,
The cross he deem'd // no more divine.

Éppen ellentétben az úgynevezett ambroziánus jambussal, ahol a sormetszet túlnyomólag az ötödik szótag után esik, mint például Szent Ambrus gyönyörű esti imájában:

Deus creator // omnium
polique rector // vestiens...

És persze ambroziánus jambussal éppúgy tele van a világirodalom, mint angolos négyes jambussal, valamint kettőjük vegyítésével.

Ha ugyan az „angolos jambus” helyes kifejezés. Amiben kételkedem – általa-

ban. Csak itt, csak most, csak éppen ebben az esetben tartom helyesnek, amikor a Keveháza némely ritmikai sajátosságát próbálom kibogozgatni. Hogy Arany tudatát mélyen érintette az angol vers, Shakespeare, Byron, a balladák sora mindig is, de különösen ez időben, az ötvenes évek nagy ballada-periódusában, az köztudott. „Katalint különösen Byron beszélyei után képeztem” – mondja ki Arany ugyanitt, ugyanebben a levelében, amelyben kategorikusan elutasítja a „hazai rhytmusnak minden igényét” mind a Katalint, mind a Keveházát illetőleg. Kíváncsi vagyok rá: vajon A walesi bárdok vagy a fordításnak számító Sir Patrick Spens esetében is elutasította volna? (Pedig mindkettőben érezhető, sokszor középrímmel, ismétléssel: „Norvég felé, Norvég felé – Norvégba menni kell”.). Feltételezem: elutasította volna. Még inkább elutasította volna, mint a Keveházára vonatkozólag. Mégpedig azért, mert ott, a két balladában és a byroni Katalinban nyilvánvalóan, itt, a Keveháza esetében rejtettebben, *angolos* forma, angol-skót középmetszetes, négyes jambus befolyásolta versének második ritmus-vonulatát. A középmetszet ezek szerint nem véletlenül, de nem a magyaros ritmus, nem az ősi nyolcas titkos hangsúlyozása céljából került bele a hún históriába, mert akkor Arany nem tagadta volna. Ugyan miért kellett volna tagadnia? Hányszor, de hányszor megtette más versében ugyanezt, tüntetően fűzve össze mértéket hangsúllyal. Itt azonban – úgy látszik – nem kétszeres, hanem háromszoros ritmusréteggel kell számolnunk: egy tudatos magyar jambus-réteggel; egy, többé kevésbé tudatos, angolos, középmetszetes jambusréteggel; és végül egy nem-tudatos, hangsúlyos-magyar réteggel. A két első réteg dupla pólyája – kivételes esetként – elfedte vagy hátrább szorította a költő tudatában a harmadikat.

Hogy mégis jelen van, él és hat a harmadik, a hangsúlyos réteg a versben? Ez egyszer Arany szándéka nélkül? Az nyilvánvaló. Az a magyar verselés természetéből következik. Két félre vágott középmetszetes, nyolcszótagos sorból – legyen az bár jambus vagy pláne trocheus vagy bármi – ha a fejünkre állunk, akkor sem tudjuk kiiktatni az ősi nyolcas áthallását.

És miért is kellene kiiktatnunk? Az is hozzá rakódik ritmusrendszereink gazdagságához, amelynek a Keveháza – úgy látszik – egyik különleges kincsesfiókja.

*

Gondolatmenetemet főleg Arany tiltakozása inspirálta. Tiltakozása e versének magyaros ritmusa ellen. Inspirálta nemkülönben verstani véleményemnek – hogy tudniillik a Keveháza jambus és nem hangsúlyos nyolcas – *túlságosan is* egyértelmű igazolódása a költő által. Mert az ember nyughatatlan állatfaj. Akkor is ugrál, ha látszólag semmi oka rá. És mert én hiszek Arany Jánosnak; ha ő azt mondja, hogy nem akart magyar ritmust tenni versébe, akkor nem akart tenni. Másféle magyarázatot kell tehát találnunk a Keveháza ritmikai sajátosságaira. És fel kell tételeznem: ha egy ilyen csodálatos versnek, mint a Keveháza, nem két ritmusa van, akkor van neki legalább három.

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

MIROSLAV KRLEŽA ÉLETRŐL ÉS IRODALOMRÓL

Az egyik legtekintélyesebb belgrádi napilap, a *Borba* (Harc), június folyamán huszonhárom folytatásban közölte egy Miroslav Krležával folytatott (több, mint valószínű, hogy fiktív) beszélgetés szövegét *Párbeszéd Miroslav Krležával és művével* címmel. A szerkesztőségi tájékoztató homályos megfogalmazása csak arról tudósítja az olvasót, hogy a szöveg a belgrádi rádió második műsora számára készült, hogy ki rendezte sajtó alá, s hogy az író szerepében, Krleža kérésére, Šerbedžija, a mai horvát színjátszás kétségtelenül legnépszerűbb egyénisége lépett fel. Nyilvánvalóan álcázott Krleža-breviáriumról van szó, mert észrevehetően vannak olyan részletei, amelyekhez a „sajtó alá rendező” kereste a kérdéseket. Még ha az egész elénk került szöveg ügyes montázs lenne is, érdeklődésre tarthat számot: egy fürge, gondolkodáshoz szokott elme reakcióival ismerkedhetünk az élet nagy gondoljaival kapcsolatban mellének szegzett kérdésekre adott válaszaiban. Főképpen, hogy Krleža olyan író, akinek volt és van *véleménye* – rá jellemző, vehemens, hiteles még közhelyeiben is.

A párbeszéd sor, jellemzően, az Emberről szóló nagy áriával kezdődik. „Légy önmagad!” – mondja, „élj tested logikája szerint”, próbálj ember lenni, noha ma sem tudjuk még, mi is az ember valójában, s hogyan kell emberi módon viselkedni! Mert az ember olyan, amilyen a világa. Társadalmi lény a szó legbanálisabb értelmében, nem pedig elvont fogalom. Éppen ezért, mondja Krleža, „az ember a hazugságok és gyilkosságok pokoli emlékoszlópa, sáros betegségekkel teli hólyag, hőmpolyóg, mint az ösztönök vak áradása, üvölt a csillagok alatt a butaság hóviharában...” Mintha egy Timon mondana véleményét a világról, aki nem követi az „újságok patetikus forgatókönyvének” utasításait: „Mi mindannyian áttetsző és ingó árnyak, fantomok vagyunk a nehéz és otromba történetekben. Utazunk, és elutazunk majd! Boldogok, akik már úton vannak!”

„A butaság diluviális erővel harcol az ész ellen, de az ember, mégis, meggyűjtja mécsesét, és nincs erő, amely legyűrné akarátát, amellyel le akarja győzni mindazt, ami az igazság és méltányosság tagadása.”

Ebben a világi jégkorszakban egyetlen iránytű van Krleža szerint: az ember erkölce – „térben és időben pontosan meghatározva”, s „mindennek ellenére”, ami végeredményben az élethez nélkülözhetetlen remény végső záloga is. Az ilyen felfogásban természetesen módosul nem egy fogalom jelentéstartalma is. Arra a kérdésre például, hogy „tulajdonképpen mi az emberi szabadságért folytatott harc”, Krleža a következőt feleli: „Az ember szabadságáért folytatott harc az előítéletek uralma alól való felszabadulásért vívott harc.” Csipős amikor a „forradalomról” beszél, arról, ahogyan az emberek leegyszerűsítve értelmezik: például vulkánkitörésnek vagy katasztrófális tűzvésznek fogják fel. Ő ezt mondja: „A forradalom tűz, s amikor a ház lángba borult, a tüzet el kell oltani, ilyen módon a forradalmárokból általában tűzoltók lesznek. A leégett házat fel kell építeni, a forradalmárok tehát kőművesekké vedlenek át. Minden mesterség iskolává alakul, és minden kőműves iskolának van mestere, segédje, inasa. Az iskolák intézményekké lesznek, és minden iparos intézmény a hierarchia törvényei szerint működik, azután pedig, tudott dolog, a Rend és a Munka jegyében. Unalmas igazságok ezek, fejből tudjuk őket. Mint ahogy tudjuk, hogy a forradalmak megeszik gyermekeiket, de az is megtörténik, hogy a gyermekek eszik meg a forradalmat.” Krleža szkeptikus is, amikor az

élet nagy és kis dolgairól gondolkodik, illetve a maga robusztus módján beszél. Természetesen nem azért, mert nem lennének illúziói az emberiség jövőjét illetően, de nincsen jó véleménye az emberiség jelenéről. Tudatlanság, műveletlenség, állati önzés az egyik életszinten, a másikon etatisztikus, nemzeti és szociális megalománia, általában pedig a társadalmi viszonyok primitívsége és egészségtelensége tükröződik az emberek tudatában, és ezeket, sajnos, nem lehet kiirtani sem retorikával, sem tömjénfüsttel elűzni, nem használ a gregorián ének éppen úgy, mint ahogy hatástalan a demokráciát ünneplő lírai költészet is. Krleža nem titkolja, hogy az elidegenültség Marx emlegette kategóriája lebeg a szeme előtt. Ő azonban szigorúan elhatárolja magát azoktól, akik ezt a kategóriát a szocializmus ellen akarják felhasználni. „Mindaz – mondja –, amiről a marxizmus, felfedezésének a kezdetén, az emberi egyéniség elembertelenedéséről beszélt a kapitalizmusban, most mérgezett bumerángxént, perverz és nagyon is veszélyes fegyverként üt vissza rá. A mai szellemi elit, nem valami szerencsés leleménnyel, szemérmetlenül az ifjú Marx kapitalizmus ellenes filippikáit másolja át, és cseréli fel a kapitalizmus ellenes jelszavakat a szocializmus ellenes kirohanásokra (invektívákra) ...”

Krleža ugyanakkor ellentétekben gondolkodó ember is: egyszerre akarja láttatni a dolgok, jelenségek nagyságát és nyomorúságát. Még az olyan himnuszai mögött is, mint amilyent a szavakról mondott, ott lappang a kételkedés. „A szó (önmagában és önmagáért) értelmetlen hangok ekhója, és minden, ami az ember életében évszázadokon át „szellemi” alakot öltött, elképzelhetetlen a szó nélkül, ami nem más, mint a húsnak, a testnek, a földnek, az állatnak a hangja, a tegnap még farkas, ma aranyfogú vérszomjas vadállaté, aki a jelenségeket és a tárgyakat szavakba pólyázza, és úgy marja önmagát és társait. Mint a kagylóból a gyermek szelek és a hullámok hangját hallja ki, úgy zúg az emberi szóban mindaz, ami az emberrel a kezdetektől fogva történt. A szó köt össze bennünket a csillagokkal és a majmokkal, és ha az ember nem szólalt volna meg, azt, ami benne állati, nem tudta volna emberhez méltó alkotássá, tetőkké, gépekké, könyvekké változtatni.”

Kézenfekvő volt, hogy a beszélgetés vezetője nem kerüli meg a művészettel kapcsolatos problémákat sem. Szó esett többek között a műalkotások magyarázatáról és a kritika feladatáról. Krleža szerint amikor a művészetet és a műalkotást magyarázzuk, a szív csodálatos kalandját és az emberi érzelmeket magyarázzuk, éppen ezért nem szabad kiszolgáltatni a „könnyelmű recenzensi játékok banalitásának” sem, mert megtörténhet, hogy a „halotti maszk” helyett az „élő ember arcáról húzzuk le a véres skalpot”. Közben hitet tesz a tendencia mellett, majd a műveszi alkotó tevékenységről beszél, arra figyelmeztetve, hogy ez legnagyobbreszt sablonokban folyik, éppen ezért a művész „lenni vagy nem lenni”-je a sablonokkal szembeni ellenállásban van. „Mindent, csak sablonokat ne!” – kiált fel. „A műveszi alkotómunkának nem kell és nem szabad utánzássá, vagy a már létező kifejezési formák mesterkélt követésévé válnia, hanem a még ki nem fejezett benyomások kifejezésére kell törekednie, tehát a látás, nem pedig a látás utánzása és a már látottak megismétlése szükséges... A művésznél az a fontos, hogy önálló egyéniség-e, és ez az ő személyes, vele született, benső és eredeti látnoksága elválasztja-e az időtől, a divattól és a közizléstől, és eléri-e azt az átütő szuggesztivitást, amelyet már több ezer esztendő óta költői erőnek neveznek.”

S hogy mi a „titka” a művészetnek, arra is megpróbál felelni Krleža: „A művészet titka, hogy fátyla alatt ott rejtőzik mindazoknak az erőfeszítéseknek az erkölcsi-intellektuális ihlete, amelyek az embert emberré tették. Ez pedig nem csupán a kifejezési módok vagy a mesterségbeli ügyesség kérdése, hanem az ember erkölcsi arculatának és a csillagok alatt való megmaradásának a kérdése.”

Meghökkenhetünk a fentebbi gondolat folytatását olvasva: „A költészet világa a nem igaz szövetéből készül. Mert ami igaz és valóságos, az nem talány. A művészet titka ellenben a delphoi függönyök mögött rejtőzik. A költészet értelme nem evilági. Mágiaja azzal az illattal bódít, amely az értelem másik felének virágos rétejeiről áramlik felénk.”

S tovább, a szokványos gondolkodástól mind inkább távolodva: „Egy artisztikus jelenség nagysága gyakran abban van, hogy drámai módon kiszakadt környezetéből, elszakadt annak erkölcsi és esztétikai konvencióitól és mintáitól, hogy a kor konjunktúra-isteneinek és félisteneinek istentelen tagadóává és pártütővé vált. A hétköznapi szabályokkal ellentétben egy művész nagyságát nem azzal kell mérni, hogy egy környezet tipikusságát képviseli-e, hanem azzal, hogy atipikus, hogy különbözik, hogy nem azonos kora konvencióival és korlátoltságával.”

Következik tehát, hogy a „művészi igazság” sem mindig egyenlíthető ki a „valóságos, szociális vagy bármilyen más igazsággal”. Már azért sem, mert a beszélgetés egy másik helyén Krleža azt állította, hogy az igazság a „pozitív törvények szemében mindig is gyanús volt, s mert az autentikus igazság ellen évszázadok óta körözölevelet adnak ki”.

Sajátosan „krležai” a felelet a „Mit jelent a szocializmus?” kérdésre is: „Az elmaradottság és az előítélet, valamint a politikai korlátoltság ellen csak a szocializmus segítségével lehet harcolni. A szocializmus békés életet jelent meleg szobában, nem pedig világméretű tűzvészt. A szocializmus kórházat jelent, nem pedig tömegbetegségeket és éhhalált. A szocializmus a szép könyvek és a szép művészetek kultuszát jelenti, nem pedig a koponyának és az erkölcsnek a megfélemlését. A szocializmus a népek és országok közötti emberi erkölcsöt, nem pedig a hazugságnak, a halálnak és a politikai gyilkosságoknak a kultuszát jelenti... A szocializmus... a földi rossz ellen földi eszközökkel folytatott harc, nem pedig felülről érkezett „eszme”...”

Célba veszi a romantikus nemzeti tudatot: „A nemzetiség, ahogyan ma értelmezik, az emberi ész elaltatásának unalmas eszköze. Semmi más. Minden nép a maga nacionalizmusát dédelgeti, ugyanazon a módon, ugyanazon modell alapján, egyforma szavakkal; minden nép, kivétel nélkül, becsapja magát és maga körül a világot a faji, a sajátos, a zseniális tulajdonságaira való hivatkozásokkal, és így recitálja magáról évszázadok óta ugyanazokat a litániákat és énekel önmagáról „fennséges többsében.”

És hozzáteszi: „Szegények a népek, amelyeknek a szocializmusban sincs más bizonyítékuk önmaguk identitására, a középkori freskókon kívül. Erre alapítják nemzeti jövőjüket. Comme chez nous...”

Gyógyírját is ismerni véli mindennek. „Ne légy mitomán...” – tanítja, dob le a válladról a múlt ballasztját, a hagyomány és a fetis terhet, állj ellen a konzervatív gondolkodásnak, ne tiszteld a patriarchális és provinciális, a maradi ideálokat, s ne a múlt századi romantikus mintákat! Közeledj az entitás kérdéséhez marxista-ként, tehát dialektikusan értelmezd a tudat elemeit, ne pedig transcendentális feltételezettségéből indulj ki!

A fentiek szellemében felelt akkor is, amikor a tradíció és a mai irodalmi történetek kapcsolatát vette szemügyre: „Amikor egy irodalom árnyékában patetikusan a „tradícióról” kezdenek szavalni, akkor az már a vég kezdete: a lomhává vált agy és tehetség, az öregedés jele. Amikor az elért irodalmi és költői eredmények és a hagyományos kánonok alapján kezdenek írni, az ... az alekszandrinizmus kezdetét jelenti.”

E sorok írója, amikor az olvasóra bizza, hogy mérlegelje Miroslav Krleža gondolatainak eredetiségét, értékét és hasznát, bevallja, hogy többet szeretett volna idézni ebből a hosszú, kérdések megszakította nagy monológból, holott rövidebbre tervezte ennek a Miroslav Krležával folytatott egyoldalú dialógusnak az ismertetését. Feltételezhetően nem minden olvasó ért egyet az idézetekkel sem, főképpen hogy Krležának csipősek mind gondolatai, mind pedig a szavai: a született polemikus nem tagadta meg önmagát bennük és velük. S mégis, még ezek után is idézni szeretné, hogy a „látnokot” is megmutassa. A beszélgetés utolsó kérdése ugyanis a következő volt: „Milyen lesz a jövő művészete, mondjuk a XXI. századé?” Erre felelte Krleža többek között a következőket: „Európa arca a mai katasztrófák idején kísérteties grimaszba rándult, a civilizáció pedig sápadt, mint a halotti maszk gipsz-

öntvénye, a jövő művészete ellenben a Földet zöld labdának látja majd, amely a meleg tengerekben fürdik, a vértől és az értelmes emberhez nem méltó állapotoktól megtisztítottan...

A huszonegyedik század művészete (valószínűleg) higgadtan és klasszikus módon beszél majd az ízlés és a Szépség jövőbeni bizonyosságai és szabályai szellemében – az élet intenzitásairól és a közösségi ihletről, az ígéret földjére vezető utakról, a meghódított földrészekről és megfékezett gépekről, az égi erőkről!"

S végül, az utolsó gondolat: „A véres sejtésekben felsejlő jövőben nem lesz ott a mi muzsikánk, nem lesznek ott a mi képeink, de amíg az ember a mi éghajlatunk alatt él, a mi állatainkkal és vizeinkkel, a már megélt szépségeink értékes emlékei lesznek ennek a mi tragikus korszakunknak, amely önvérébe fullad ismeretlen nemzedékek boldogsága és szépsége érdekében.”

Hadd jegyezzük meg még, hogy fordításunk nem tükrözi Krleža elokvenciájának szépségét, stílusának eredetiségét. „Tartalmában” akartuk felmutatni csupán!

DUŠAN MATIĆRÓL

1980 szeptemberében a szerb irodalom Dušan Matićot gyászolta, hiszen halálával legnagyobb mai költőjét veszítette el. Nem volt jugoszláviai újság, amely ne méltatta volna, és csak azok a nekrológok, amelyeket e sorok írója gyűjtött össze a *Jelenkorra* gondolva, egy kisebb kötetet tölthetnének meg.

1898. szeptember 13-án született a szerbiai Čupriján, s egy nappal nyolcvankettedik születésnapja előtt, 1980. szeptember 12-én halt meg. Ám nem csupán a születés és a halál mezsgyéjének ez az egybeesése adja életrajzának érdekességét! 1924–1925-ben Párizsban ott van a szürrealizmus születésénél és a szürrealisták asztalánál, neve felbukkan a *La Révolution Surréaliste* fedőlapján is, az 1930-as évek kezdetén a szerb szürrealisták mozgalmában tevékenykedik, első kötete, tanulmányainak gyűjteménye, azonban csak 1952-ben készül el, és ötvenhat éves, amikor első verseskönyve, a *Bagdala* megjelenik. Közben a Színművészeti Főiskola tanára (egy időben rektora is), végül pedig a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja lesz. Életműve javát az elmúlt húsz esztendőben teremtettem meg, s benne a költészet és a tanulmány műfaja az uralkodó. Hatása ugyanakkor inkább magatartásából sugárzott kortársaira, szövegszerűen alig tetten érhető módon. Párizsban Bergson és Breton tanítványa volt, s mint kritikusai kimutatták, számára a szürrealizmus a „gondolkodás iskoláját” jelentette, s intellektualizmusát erősítette a szürrealista „kaland”. Néhány kedves tétele az irodalmi köztudatba szívódott fel. Így például ő állította, hogy a „költészet nem olyan igazság, amelyet bizonyítani kell”, és hogy „lehetetlen egyetlen megoldás, mert mindegyiket meg kell oldani”. Legfőképpen pedig azt a tételt idézték sokan a halála alkalmából írott cikkekben, amelyben azt hirdette, hogy az „ember határtalan látóhatár”. Nem is idegenkedett a paradoxonoktól, az ellentmondásoktól, a szinoptikus szemlélettől, a pluralizmustól. De mereven elzárkózott az egyértelműségektől – főképpen írásaiban. Szabad akart maradni, éppen ezért nem tartotta magát a rendszerekhez és a rendszerességhez sem. Nevezhetnénk a töredékek, méginkább a befejezetlenségek nagy művésze is. Még a szürrealista vers *szabadsága* is kevés volt neki. Igazán a „szabad ötlet” változatait szerette: a feljegyzést, naplóbejegyzést, a gondolatfutamot, idézetet, hangulatrapszódíát. Egy föltétele van csak: szép legyen, „mint a véletlen”! Mindezt pedig azért csinálja, hogy a „Lehetetlen szélén pár szóra vagy egy mondatra találjon”. Közben megajándékozta a szerb irodalom lírai érzékenységét egy új „költészeti hegygel”, a Bagdalával, amely ifjúsága városa, Kruševac mellett domborul, s az ő költői érzelm-térképén mágikus ponttá vált, mint előtte a Stražilovo, a Fruska Gorának ez a szelíd csúcsa Branko Radičevićnél és Miloš Crnjanskinál. A másik Bagdala, az 1954-ben megjelent verseskönyve, amelyben a nagy varázslat, a hegynek a költészetté válása lejátszódott, mindmáig a legjelentősebb Matić-kötet, egyben

a szerb (s talán nem is csak a szerb) irodalom legkülönösebben megkomponált kötete. A magyar irodalomban hozzá hasonló felfogású és szerkezetű verseskönyvet nem is találunk. Talán csak Weöres Sándor tervezhetett volna ilyen típusú kiadványt játékos kedvében, vagy a hagyományos szemlélettel való radikális szakítás vágyának ígézetében. A fragmentumok (és az idézetek) könyve ez, egyben addig megtett költői útjának a dokumentuma is, mert a részek és részletek gondolatai éppen úgy felelnek egymással, mint az alattuk található démonok. Közben pedig ott vibrál a sorokban a történelem: viszi 1916-ban a hajó a menekülő fiút Franciaországba, az 1930-as évek első felében Belgrád tele van munkanélkülivel, a költő szívében Guernica támaszt érzelmörvényt, 1941 őszén versben mondja, hogy az ősz „szája” nem érett gyümölcs levét szürcsöli, hanem vért. Ez a „realista szürrealista” elkötelezett művész volt, s „homo politicus”, mint legtöbb társa a szürrealizmusban hajdanán!

SZTRUGA ÉS DUBROVNIK

Augusztus végén, szeptember elején két jelentős tanácskozás és találkozó foglalkoztatta a jugoszláv lapok művelődési rovatainak a munkatársait. A macedóniai (Ohrid melletti) Sztrugán a hagyományos nemzetközi költőtálalkozóan a költészet hatalmáról és tehetetlenségéről elmélkedtek a résztvevők. „Költő a XX. században”? A múlt századból idevetődött nevetséges ember a mérnök, a tudós, a pilóta társaságában – amatőr a sok profi között. Hogyisne, amikor a „legegyszerűbb”, leghétköznapibb eszközzel, a nyelv segítségével akarja megfejtetni a világ egyetemes titkait, amikor mások a technika legmodernebb vívmányaival vonulnak fel! A költő üres kézzel áll a világban, „fegyvertelenül merészkedik be az emberi tudat barlangjába... Búvármásk nélkül akar a mélybe merülni és szárny nélkül repülni”. A kitűnő macedón költő, Vlado Uroševics, e kérdéssel kapcsolatban mondta: „Mindennek ellenére, engedjétek, hogy a költő túlélje a kort. Kiáltás ki feleslegesnek, de azért létezen. Ma már tudjuk, vannak ritka állat- és növényfajok, amelyek nagyon fontosak égitestünk ökológiai egyensúlya szempontjából. A költő is ott tart már, hogy relikttummá kiáltják ki, „ritka madárnak” nevezik, ami természetesen nem jelenti, hogy holnap nem hívják majd, mert meg akarják hallgatni – hogy utat mutasson, hogy gondolatot fogalmazzon, hogy a reményt bátorítsa. Hogy nélkülözhetetlen legyen a világ számára!”

Dubrovnikban az esztéták kongatták a lélekharangot az esztétika felett az esztéták IX. világkongresszusán. Nem minden résztvevő egyforma erősséggel rángatta a jelképes harangkötelet, de abban nagyjából egyetértettek, hogy az esztétika krízise kétségtelen. A lapok tudósítói a kérdésnek éppen ezt az oldalát emelték ki, s ez nyilván nemcsak a „szép” tudósait jellemzi, hanem a közhangulatot általában is. Az esztétika „válsága” azonban, hangsúlyozták, csak következmény. Következménye a humánus általános érvényű krízisének. Ennek tudható be különben a művészetek körül támadt sok probléma is, amelyet korunkban „haszontalansága” szült. Mindenképpen tény, hogy a XX. században a művészet, általában az alkotó tevékenység, veszített jelentőségéből. „Ma a művészetnél minden más fontosabb...” – mondták igen hangosan. Nem az a probléma ugyanis, hogy a művészet a modern technikai vívmányokat használja fel, vagy hogy karonfogva jár a politikával. De érzékelhető, hogy fokozatosan a társadalmi élet különböző formáiba olvad fel. Ezért fontosabb ma a tudomány, a politika, de a szórakozás és a tömegkommunikáció is. Elmult a boldog XIX. század, amikor az ember szobája csendjében olvashatott, s képeiben gyönyörködhetett. Ma az ember soha sincs egyedül, s mindig történés után vágyakozik. Természetes tehát, hogy a művész helyzete nem rózsás ilyen körülmények között. Bármit kezdeményez is, minden bumeránggá válik a kezében. Ha magatartása kontemplatív, a világtól látszik elzárkózni, ha pedig elkötelezett akar lenni, a tehetetlenség érzése fogja el. A művész nem tud versenyezni sem az anyagi lét kényszerítő körülményeivel, sem az uralkodó ideológiákkal, de még a tömeg-

kommunikációs eszközökkel sem. A kongresszuson a lengyel Morawsky aratta talán a legnagyobb sikert, a lapok neki szenteltek legnagyobb figyelmet, aki felrakva a sötét tónusokat az esztétika helyzetéről készített képre, magát „optimista módon gondolkodó pesszimistának” tartja, aki dialektikusan gondolkodva vallja, hogy az esztétikai tapasztalat manapság gyors ütemben változik. S a következő gondolat a vezércsillaga: „Ha megszületik a művészeti szempontból produktív társadalom, amelyben mindenki alkotó lesz, abban az esztétika az alkotói tevékenység általános elméletévé válik.” Hogy az ilyen „optimizmus” jogos-e, döntse el az olvasó!

JOSIP VIDMAR 85 ÉVES

A szlovén szellemi és politikai élet októberben ünnepelte Josip Vidmar születésének nyolcvanötödik évfordulóját. „Nemzeti intézményüknek” tartják, s ehhez méltó módon tisztelegtek műve előtt. Az esztétát ünnepelték, aki az utóbbi évtizedekben – talán nem is öreges dohogásként – csipős megjegyzésekkel kísérte a szlovén irodalmi élet újabb jelenségeit. Nem leplezte ugyanis, hogy elégedetlen. Ezt hangoztatta a születésnapja alkalmából adott nyilatkozatokban is. Íme egy passzusa:

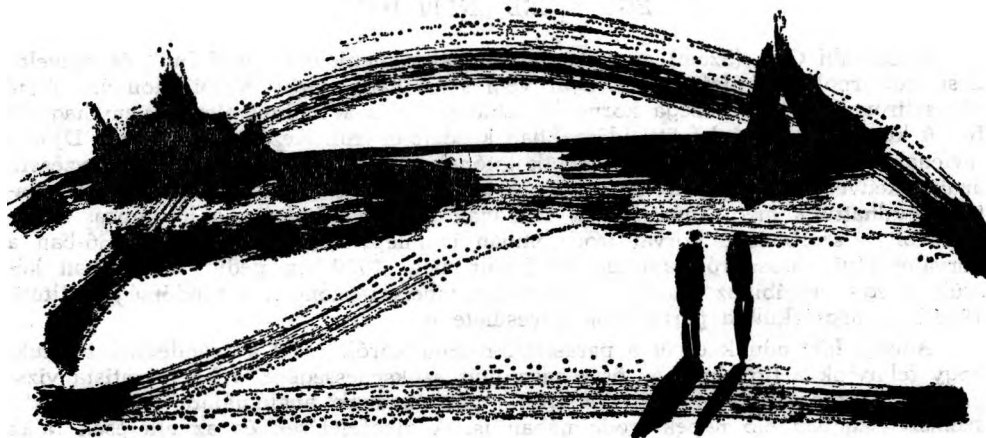
„– Amikor azt mondom, hogy nincs utódom vagy nem látom, hogy ilyen lenne, azt a véleményemet közlöm, hogy a meglevő kritikával nem vagyok elégedett és nem helyeslem. Lényegében a nálunk művelt kritika jelentéktelen, teljesen nihilista, egyéb célja sincs, mint hogy átmesélje, amit más leírt. Senki sem tudja megmondani, hogy mi szükség erre. Az, ami le van írva, önmagáért beszél. Minek kell azt magyarázgatni, ami érthető. Számomra, aki mércéit, hogy ironikus legyek, a XIX. századból hoztam magammal, az ilyen bírálat nem bírálat. A kritika az ítélőszék, ítéletet pedig nem lehet hozni elvek és törvények nélkül. Nem lovagolok azon, hogy a művészetnek szabályos törvénye kell hogy legyen, de bizonyos elveknek mindenütt létezniök kell, és a művészi alkotásnak meg kell felelnie ezeknek az elveknek. Ha ez hiányzik, el kell vetni a művet. Úgy hiszem, ma már nincsenek bátor kritikusok, akik sutba dobnák a kifejezéstartalant, művészietlen irományokat...” (Magyar Szó, 1980. X. 18.)

EGY SZERB „NÉPI ÍRÓ”

A zágrábi *Oko* (Szem) című havonta kétszer megjelenő „irodalmi” és művelődési, kultúrpolitikai újság egyik nyár végi számában interjút közöl Momčilo Tešić parasztíróval. Uzička Požega környéki faluban él, és a földműveléssel nem hagyott fel. A két világháború közötti időszakban kezdett el írni. Kezdetben Tihomir Djordjevićnak, a legnagyobb szerb népéletkutatónak megbízásából rózta a feljegyzéseit, azután kedvet kapott a költészethez is. A vele folytatott beszélgetésből érdekes adatokat tudhattunk meg, amelyek azt látszanak bizonyítani, hogy a harmincas években volt a szerb és a horvát irodalomban is „népi írók” mozgalma. 1936-ban a horvátországi parasztírók antológiája jelent meg, 1939-ben pedig Belgrádban készült el egy zágrábihoz hasonló gyűjtemény, amelyet azonban a rendőrség betiltott. 1938-ban megalakult a parasztírók egyesülete is.

Amiért hírt adunk erről a parasztíró-mozgalomról, azzal a szándékkal tesszük, hogy felhívjuk a figyelmet az összehasonlítás szükségességére, a komparatista vizsgálatok hasznosságára – a „népi írók” mozgalmának analógiájára a magyarság szomszédságában élő népek irodalmában is. A megfelelések és az eltérések talán elősegíthetik a magyar irodalom ilyen mozgalmának jobb, mélyebb megértését, hiszen olyan vonásokra is figyelhetünk, amelyek esetleg eddig elkerülték figyelmünket.

Erdők, mezők, vad ligetek címmel valamikor a nyár elején megjelent az újvidéki Forum Könyvkiadó, a *Magyar Képes Újság* és a Horvátországi Magyarok Szövetsége kiadásában a drávaszögi magyar népballadák kötete. Tanulmány és jegyzetek kíséretében Katona Imre és Lábadai Károly tette közzé, a dallamokat lejegyezte és rendszerezte Olsvai Imre. A jugoszláviai Baranya magyar balladáival ismerkedhet meg most az olvasó, noha – mint megtudjuk – csak két község (Kopács és Várdaróc) balladatudását mérték fel kitartóbb kutatással, négy faluban ellenben többé-kevésbé csak alkalmilag gyűjtöttek. Afelől sem hagynak kétséget, hogy Kálmány Lajos „tágabb nézőpontú gyakorlatát követték” a gyűjtött anyag válogatása és sajtó alá rendezése közben. Tehát a balladaműfajt egészen szabadon interpretálják – nyilván nem minden folklorista meglegedésére, hiszen az első bosszankodó kritikát máris olvashattuk a *Híd* most megjelent októberi számában. Nem feladatunk, hogy mérlegeljük, a közölt balladaszövegek esztétikai értéket jelentenek-e. De jelezhetjük, hogy a népballadával kapcsolatos szinte minden tudományos kérdést a kísérő jegyzetek írói újra napirendre tűznek. Ismét szembe kell nézni a balladák „születésének” és „halálának”, életük dinamizmusának a kérdésével, a folklorizáció folyamatainak értékelésével, a balladák prózai keretének megléte, illetve hiánya, általában a kerettörténet jelenségével, amely a balladatudással és a balladamonddal lehet összefüggésben. Azt is megállapíthatjuk, hogy talán a legalaposabban és a legrészletesebben magyarázott, jegyzetelt balladáskönyv ez, amelynek legértékesebb darabja a *Császár tömlőcéből szabadult úrtiak* balladája egy XIX. század elején keletkezett kéziratos daloskönyvből.

A módszerek lényegtelenek

*Dolgozván az elmúláson,
a módszerek lényegtelenek.
Benzingőz-hajsza-cigarettafüst-ital,
mind hasznosítható. Hatvany Lajos
Krúdynak írt leveléből, 1925:
„Ne igyon Gyula, ne igyon!”
Ok vagy okozat: makacs az áldozat.
Mércéje más. Nincs feloldozás.*

Közbeszólt a józan ész

*Megvontad vállad és megtestesültél,
megcáfolván a képtelenséget. Csóknyi
távolságra álltál tőlem, csókolóztunk is,
persze. Csakhát közbeszólt a józan ész:
kételkedtem benned. Kurta a fantáziád,
mondtad sajnálkozva és eltűntél. Ha majd
újra hasznosítod jobboldali agyféltekédet,
jelentkezem.*

Felkínálkozik egy stockholmi strand

*Menjünk talán a mellkiállításra.
Nem abszurdabb, mint bármely múzeum,
ahol tanácstalanul téblábolsz: túl sok
a felajzó látnivaló, a kevesebb több volna.
Meztelen mellekből viszont sohasincs elég.
Itt az is nyomban kiderül, a szokványos
osztályozás, alma-, körtemell, és a többi,
milyen durva leegyszerűsítése a valóságnak.
Mondhatnánk reneszánszot, impresszionizmust:
a változatok száma végtelen. Nem szólván
a mellbimbókról. A rezzenések koreográfiáját
sem dolgozta fel eleddig még senki, mármint
tudományosan, pedig szakemberek tollára
(szeretném remélni, hogy nem értesz félre)
méltó a téma. Maradjon hát a tény: szemekkel
felderíthető a tárlat, száddal-kezeddél sosem.
Stockholmi strand. A panaszkönyv fogalmát
itt nem ismerik.*

Szivárvány havassán

*Modernül Géza fiának ajánlom
Anyám szerint a haza nem haza
amíg New Yorkban költő a fia
és nem Pécssett vagy Székestehérváron*

*Én nagyon civilizáltan belátom
milyen etelközi az igaza
s azt is hogy nem mehetek úgy haza
minthogyha átlépnék egy vizesárkon*

*Sértést követtem el az apátságon
Meggyőződésből S kemény koponya
a keresztvíz hideg volt a nyakamnak*

*Jó huszonöt éve a nádat járom
s bár itt-ott régi erdők madara
Istvánnak hívom már nem Vajknak*

Hoc est enim...

*Hétköznapiakon elhagyott az oltár
Értsd: Nem változtatja át színeit
az Úr Máriát letényképezik
Carrarai márvány talapzaton áll
s egyik kezében fehér liliomszál
1819.*

*esztendejében az Úrnak fecit
S azt gondolom akkor is késő volt már
megérteni mit jelentett nekik
cibórium és keresztelő bronztál*

*Nézem a villamos vakító sineit
az emberáradatos Oktogonnál
Most építik újjá a Nyugatit
Örülni szeretnék De ki emlékezik?*

MAGYAR KÖLTŐK NYUGATON

Messzi városokból, távoli tájakról érkeztek azok a verseskönyvek, amelyekről a következőkben képet szeretnék adni: a magyar irodalom nyugati diaszpórájának Bécs és Párizs, Stockholm és Fribourg, New York és Montreal a tűzhelye. A nyugati magyar költő, legalábbis mint alkotó művész, többnyire elzárt magányban dolgozik; értő barát, aki azon frissiben olvashatná az elkészült szöveget, alig akad. A posta szárnyán röpködnek a kéziratok szerte a nagyvilágba, nagysokára megjelennek valamelyik párizsi, müncheni, bécsi folyóirat vagy újság hasábjain, aztán lassan kötet lesz belőlük, a nyomtatott sorokat költők, mint a párizsi Nagy Pál és Papp Tibor, vagy közírók, mint a müncheni Molnár József szedik fürge gépeken. E könyvekből gyűjtött asztalomra néhányat a jószerencse és az alkalom. Verseskönyveket: Tüz Tamás *Égve telejtett álmok* (1980), Major-Zala Lajos *Támadj től, Édes!* (1980), Horváth Elemér *A homokóra nyaka* (1980), Thinsz Géza *Vizek távlatai* (1979), Keszei István *Angyali merénylet* (1979), Baránszky László *Két világ között* (1979), Vitéz György *Missa agnostica* (1979) és Bujdosó Alpár *1 és 2 között az erzsébet hídon* (1980) című köteteit. Rokonszenves költő-egyéniségeket mutatnak be ezek a könyvek, egyszersmind megvilágítják a nyugati magyar költészet jelenét, eszmei és művészi törekvéseit.

*

Tüz Tamás neve nem egészen ismeretlen a hazai versolvasók előtt: első írásait a Magyar Csillag, a Vigilia és a pécsi Sorsunk közölte, 1941-ben jelent meg *Tiszta arannyal* című verseskötete. 1956-ban került Kanadába, majd egy időre az Egyesült Államokba, jelenleg ismét Kanadában él. Kilenc verseskötvet adott közre, közöttük 1972-ben *Válogatott verseinek* testes kötetét. Költeményei meglehetősen gyakran olvashatók a Vigilia lapjain. Új verseskötve, az *Égve telejtett álmok* mintha egyetlen monológ volna: a világ gondjaival s a maga személyes bajaival küszködő idős költő magányról, reménytelenségről panaszkodik. Fájdó szívvel veszi észre, hogy az amerikai magyar gyermekeknek már alig mondanak valamit az anyanyelv szavai (*Született Kaliforniában*), szomorú siratóban vesz búcsút azoktól, akiket szeretett (*Sirató hajnali zsolozsma*), elégikus színekkel festi le a közelgő öregség őszies hangulatát (*Vadászkürt*). Vigasztalást a természetben talál, nemcsak a valóságos amerikai tájban, hanem az emlékezetben őrzött hazai és itáliai tájakban is (*Mélyebbre, egyre mélyebbre*). Am a mind gyakrabban megszólaló panasz, a sötétebb szemlélet nem rejtheti el a kanadai magyar pap-költő eredendő életörömét. Ezt az életörömet nagyrészt az a fáradhatatlan érdeklődés magyarázza, amellyel a mozgalmas élet fölé hajol. Szereti a természetes örömeiket, a világban barangolva áhitatosan csodálja meg régi korok művészetének emlékeit. Verseiben időnként még némi Francis Jammes-ra emlékeztető naiv erotika is megjelenik. Máskor őszintén átélte vallásos hite lobbantja lángra életkedvét: „Hegyeket mozgató hitemmel / kivágom magam a sűrűből, nekiszilajodom” (*Tizenegyedik elégia*). S mindenképpen bizik a költői nyelvi hatalmában, a szó magikus erejében. *3x3x3 fölserdült angyalének* című költeményében erről így beszél:

átveheted a szót ha akarod
ezüstkönyvemből eltüntetheted
betűimet tulajdon bőrömrre írtam

nem pergamenre átírhatod codex
rescriptus anygali palimpszeszt
többkötetes faksimile kiadás
széljegyzetekkel hozzáteszem

Általában rövidebb versei sikerültek jobban poétikailag és formailag. Legnagyobb és bizonyára legérdekesebb költői vállalkozása mindemellett a tizenkét darabból álló *Scarboro-i elégiák* című versciklusa, amelyben életének köznapi eseményeiről, emlékeiről, felismeréseiről számol be. Változatos gondolati és érzelmi anyagot görget ebben a versben a vallomás és a számvetés lírai lendülete, különösebb kompozíció nélkül, időnként a szürrealisták automatikus írásmódjával keletkezik a szöveg. A látszólagos „formátlanságból” mégis nagyobb szabású költői mű születik, amely a szürkébb és pongyolább kijelentéseket időnként látomásos vagy éppen groteszk képekkel szakítja meg. Ezekben a látomásos, illetve groteszk képekben rejlik Tűz Tamás költészetének igazi ereje.

*

Major-Zala Lajos versei kevésbé ismertek a hazai folyóiratokból, holott a nyugati magyar irodalom legtermékenyebb alkotó egyéniségei közé tartozik. Fiatal fővel, néhány esztendővel a háború után került nyugatra, Svájcban és Párizsban végezte egyetemi tanulmányait, irodalmi pályáját francia versekkel és német elbeszélésekkel kezdte. A svájci Fribourg-ban telepedett le, e több nyelvű, több kultúrájú országban talált új hazát. Erős kötelékek fűzik szülőhazájához is, verseit minduntalan átszövik gyermekkorának göcseji emlékei vagy azok az élmények, amelyekkel újabban a Balatonfelvidéken találkozik: Fribourg mellett Héviz lett a magyar-francia költő választott otthona. A hatvanas években került ismét a magyar költészet vonzásába, 1967-ben jelent meg *Ötödik síp* című verseskötete, majd még hét magyar és négy francia nyelvű kötete. Szinte mindegyik könyvét egyetlen nagyobb lírai gondolat hatja át: *Fémember az áramkörben* (1969) című kötetében a modern technikai civilizációban élő ember közérzetéről adott képet, *Imátlan ima* (1971) és *Rontásbontó* (1975) című kötetét az archaikus magyar népköltészet termékenyítette meg, *Csonton virág* (1972) és *Katarzis* (1976) című könyvei a testi szerelem himnuszát zengik, *Falak mögül, falak mögé* (1977) című verseskötetében pedig az erőszak és az üldöztetés áldozatainak állít emléket. *Támadj től, Édes!* című új kötete leginkább a két országban és két kultúrában is otthonosságot szerzett költő sajátos helyzetét és kulturális tudatát: „kettős elkötelezettségét” világítja meg.

E „kettős elkötelezettség” a magyar és a svájci kultúrához, valamint történelemhez fűzi a fribourgi-hévízi költőt. Könyvét az anyanyelvhez írott ódával kezdi, e *Szó* című versében szellemi létének igazi hazájáról, a nyelvről beszél: „... jelzőtlen haza / követsz követlek / benned belőled lélegzem / mérget / szerelmet életet / veled létezem.” Hasonló gondolatokról, érzésekről adnak számot *Ars poeticái* is. *Üzenet Fribourgból Hévizre* című versében a „kettős elkötelezettség” geográfiai értelmét fejezi ki. Odaadással hajol a zalai szülőföld élete fölé, de arról sem feledkezik meg, hogy hazát keresve és választva a „Confoederatio Helvetica” öntudatos polgára lett. *Árva Dzodzet* című hosszabb költeményében Fribourgot és vidékét járja be: lírai érzékenységgel kalauzolja olvasóját a svájci tájban és történelemben, büszke arra, hogy a valamikor „Dzodzet”-nek gúnyolt fribourgi francia és német polgár gazdag történelmi kultúrát teremtett, s egy nemzeti egyenjogúságra épült emberi közösség megbecsült tagja lett. A svájci federalizmus napi gyakorlatában szerezve tapasztalatait háborodik fel azon, ha valahol nemzetiségi jogfosztottságot kell látnia (*Kishúgom II.*).

A fribourgi és a zalai táj, a svájci és a magyar történelem harmónikusan él együtt verseiben: Major-Zala Lajosnak nincsenek identitás-zavarai. A teljes harmóniát mégis az emberi létezés őselményei és ősképei között keresi igazán, a végső otthon

a szerelemben találja meg, ez jelenti számára az emberi lény „nembeli” gazdagságának és teljességének valódi zálogát. Ezt a meggyőződését fejezi ki *Játsszunk szerelmet* című költői ciklusának verseiben.

*

Horváth Elemér új (harmadik) verseskötetét: *A homokóra nyakát* szép és szomorú szenvedély élteti: egy hazalátogatás alkalmával született szerelemé. Az amerikai kisvárosban élő magyar költőnek e szerelem révén múltjával és önmagával kellett szembenéznie. Igen gyakori a művészetben, hogy egy váratlanul megérkező érzelmi vihar szinte megújítja az alkotó személyiséget, illetve ennek a személyiségnek világlátását és kifejezőmódját. Horváth Elemér esetében is bekövetkezett ez a váratlan, szinte mutácíószerű megújulás. Korábbi verseskötete, az *Egy fehér néger naplójából* zárt világot mutatott, lassan felépülő „magánmitológiára” utalt. A személyiség struktúrája befejezettnek tűnt, s véglegeseknek látszottak az önkifejezés művészi eszközei is. A költői személyiség most megrendült és újjáalakult: találkozott azzal a tájjal, amelyen kora ifjúságát töltötte, amelyet hosszú ideig csak emlékezetében őrizhetett, s találkozott a maga fiatalosabb, dinamikusabb „énjével” is.

Az érzelmi megrázkódtatás és újjászületés mozgalmasabbá és erőteljesebbé tette Horváth Elemér költészetét. A korábbi mitikus és tárgyias világhoz, a lassanként eluralkodó személytelenebb hanghoz képest megnövekedett a versek személyes, vallomásos, sőt „önéletrajzi” jellege. Ahogy a reneszánsz vagy a romantika híres szerelmi ciklusaiban, Horváth Elemér verseskötetében is kifejeződik az érzelmi átalakulás teljes histórikuma, a személyiség megváltozó öntudata. A ravaszul szerkesztett jelkombinációk és a kihívóan személytelen „ellenversek” eluralkodása idején nem kevés rokonszenvvel olvasom az amerikai magyar költő sodró lendülettel megírt vallomását:

én Horváth Elemér költő és betűszedő
azért vagyok száműzött mert szeretlek
s mert szeretlek
öleden kívül nem ismerek paradicsomot
s mert szeretlek lélegzetem a vers
ez a vers amely egyedül képes megoldani az oxigénhiányt
Amerikában éppúgy mint a Csanádi úton
ez a vers amely egyszerre Kőműves Kelemen
fotószintézis és gumiarábikum
a kínai fal gyantája és a piramisok ere
ez a vers amely a XX. század vége felé
legalább olyan dekadens mint a mindennapi kenyér
legalább olyan elavult mint Jézus jászola
legalább olyan törvénytelen mint Mózes kosara
legalább olyan törvényes mint Szokratész pohara
legalább olyan osztályellenes mint Vlagyimir Iljics simogatása
ez a vers amely lélegzetem
s amelynek nincs egyéb biológiai és társadalmi funkciója
minthogy az írógépemből kifakasszon egy csokor ibolyát
szeretlek

(Ildikónak)

*

Thinsz Géza műveinek jegyzéke két egész lapot betölt új verseskötete, a *Vizek távlatai* szövege után. Megjelent hat önálló verseskötete Stockholmban, az első (*Még mindig így*) 1960-ban, magyarra fordította napjaink svéd költészetének legjelentékenyebb képviselőit (*Szédítő táj. Tizenegy svéd költő*, 1974), valamint Tomas

Tranströmer válogatott verseit. (E két utóbbi műve a budapesti Európa kiadónál látott napvilágot.) Egész sereg magyar költőt tolmácsolt svédül, a többi között József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc verseit. Svéd nyelvű verseskötetet is közreadott (*Konsten att föra dialog*, 1978). Otthon van Stockholmban és a magyar költészetben, ő maga mondja, hogy „anyanyelvi szinten” sajátította el a svéd kultúrát és életet. Különös kulturális tudatot és identitást alakított ki, némi ironiával, egyszersmind biztos öntudattal vallja „svédmagyarnak” magát. Hadd idézzem játékosan csúfondáros, mégis vallomásosan komoly versét, a *Svédmagyart*:

Meg-meglengeti a szavak
közepét-végét, akár
a sárgakeresztes kék lobogót:
svérmagyarul szól,
megcsúszik a magánhangzókon
és estében még magával rántja
a szórendet is: énekel
magyarsvédül.
Közben keveri. Mint két pakli kártyát.
Magyarnak svéd,
svédnek meg magyar:
két országban idegen,
két nyelv pártolt el tőle.
Sajnálod vagy kineveted:
ő tovább lengeti, megcsúszik, magával rántja
és keveri-keveri. Svédmagyarul és magyarsvédül.

A „svédmagyar” lelkület belső feszültségeit játékos ironia oldja fel. Thinsz Géza ironiája fiatalos és közvetlen, éppen nem a lehiggadt bölcsesség műve. Verseinek nagyrésze önéletrajzi háttérű: a stockholmi magyar költő köznapi életét világítja meg. Ennek az életnek a színterei (stockholmi vendéglők, uszodák, metrókocsik) s főként a költő kisebb-nagyobb szerelmi kalandjai villannak fel a versekben. A tárgyi világot vagy az érzelmeket mindig ironikus villódzás fogja körül, még Thinsz Géza játékos erotikáját is enyhe ironia övezi. Ironiával szemlélteti önmagát, józanul tájékozódik az életben, mondhatnám azt is, szereti az életet. Vannak azonban ennek a költészetnek mélyebb húrjai is, amelyeken mintha fájdalmas-borongós nosztalgia zengene. Főleg azokban a versekben, amelyek a néhai budapesti ifjúságra emlékeznek (*A lefordíthatatlan város*), vagy az eltávozott barátokat búcsúztatják el (*Halálhírekben gazdagodó nemzedék*). Thinsz Géza játékos mosolyán ilyenkor me-rengő szomorúság üt át.

*

Keszei Istvánnak nemrég jelent meg első verseskötete, az *Angyali merénylet*, holott mint költő már két évtizede van jelen a nyugati magyar folyóiratokban. Párizsban él, de talán az ő versein érződik legkevésbé a nyugat-európai környezet, írhatta volna őket Budapesten vagy Székesfehérváron is. Erősen zárt, személyes világába ugyanis alig hatolnak be azok a civilizációs és kulturális ingerek, amelyek máskülönben oly hatékonyan alakítják a Nyugatra vetődött magyar lírikusok költészetét. Nyelvezte és formavilága is a hazai költői hagyományokat követi: korai költészete a Nyugat „harmadik nemzedéke”, különösen Jékely Zoltán költői vonzásáról tanúskodik, később az „újholdasok”, kivált Pilinszky János erősen fogalmi nyelve és igen tömör konstrukciója hatott kifejezőmódjára.

A zárt és személyes világ a lélek magányáról árulkodik, a párizsi költő a minden járulékos elemétől megfosztott emberi létezésre irányítja figyelmét, az idővel, a múlandósággal és a megváltással viaskodik. Fegyelmezett versbeszédét alig zavarja meg panasz vagy szenvedély: a lét egyetemes törvényeit és végső határait próbálja

kitapogatni. Ha filozófiáját tekintjük, talán azzal az áramlattal hozhatnók rokonságba, amelyet „keresztény egzisztencializmusnak” nevezünk. Magányos és nem éppen szenvedések nélküli életét olyan titoknak tekinti, amely egyetemesebb rejtelmektől kap értelmet, magyarázatot. *Völgy* című szép versének tanúsága szerint a mindenség és a teremtes titokzatos rendjében keresi a megbékélés zálogát:

Mondhatjátok, hogy nem vagyok.
Vagyok, csak létem láthatatlan:
mélyé vájódtam, mint a völgy,
behorpadtam, akár a katlan.

De így lettem leggazdagabb,
elemektől, víztől kivájva;
a mindenség vonulatába:
így illek be az ősi tájba.

Fölém meredek homlokok,
zordon, szilaj sorsok merednek:
ormukon zúgnak titkai
egy félelmetes rengetegnek.

*

Baránszky László *Két világ között* című verseskötete ugyancsak költői bemutatkozás. Az Egyesült Államokban élő költő (különben a kiváló hazai irodalomtörténész és esztéta: Baránszky Jób László fia) a budapesti, majd a New York-i egyetemen végezte tanulmányait, művészettörténettel foglalkozik, New Yorkban, Californiában és Firenzében élt, jelenleg egy New York-i főiskolán tanít. Vékony verseskötvét életének színhelyei szerint rendezte ciklusokba, aszerint, hogy költeményeinek Tihany, Óbuda, New York vagy California volt-e szülőhelye. Szigorúan válogatott, csupán legjellegzetesebb verseit adja közre. A változó környezet mindazonáltal nem alakította át teljesen költészetét: a tihanyi és óbudai, illetve New York-i és californiai költemények lényegében ugyanazt a „lelki tájat” festik: álmokról, alakuló érzelmekről adnak képet, meditatív természetűek, költőjük szeret elmerengeni az emlékeken és hangulatokon. Nem a külső világ érdekli, hanem a maga belső élményei, önismeretre törekszik, mint *pillanatfelvétel* című verse is mutatja, minden illúzió nélkül szemléli önmagát:

tisztán mint tört ablakon át a nap
negatív fényképként látom magamat
körmöm fehérje bolyhosan szétterül
fakó fehér gubanc mellem ránca körül
lábam közötti folt hült szemérmem nyoma
szemhéjam csukott ragacsos mandula
zig-zag bordáim mögött villog a
a lencse porszeme kvarcscsikár zátonya

A személyiség, amely e versekben megnyilatkozik, alig változik, legfeljebb fanyarabb és ironikusabb lesz a múlt idő során. Kifejezésmódja mégis meglehetősen átalakul: a kezdeti zárt és artisztikus szerkezeteket lávaszerűen ömlő versfolyamok váltják fel. A költő Weöres Sándort és Kassák Lajost tekinti mestereinek: korai költészetére inkább az első, későbbi verseire inkább a második poeta hatott. Mintha a „nyugatos” költészet esztéta-eszménye az avantgarde szövegkísérleteinek adná át helyét: a *Két világ között* című ciklus lázasan expresszív nyelvezete a belső nyugtalanság újszerű kifejezésére törekszik (*közérdekű közlemények, orphica*). Ez a nyelvezet a Magyar Műhely experimentális költészetének körében jelöli ki újabb verseinek helyét.

*

Vitéz György Montréalban él, mint klinikai pszichológus dolgozik. Első verses-könyve, az *Amerikai történet* 1975-ben látott napvilágot. Új kötete: a *Missa agnostica* valójában egyetlen hosszabb költemény, pontosabban versciklus, amely a latin miseszövegre épül, a liturgikus cselekmény ironikus parafrázisát adja. Lendületes szövegbővítés: jelentékeny szöbősséggel alakítja át, majd történeti, illetve kultúr-történeti reminiscenciákkal díszíti fel a hagyományos szöveget. Ennek az átalakításnak és stilizálásnak szervező elve a blaszfémia, amely minduntalan idézőjelek közé helyezi és kigúnyolja a vallásos hagyományt és érzületet. A költő a clown jelmezébe öltözik, s mint az egyházi szertartásra betévedt bohóc szövegparódiák és szójátékok által végzi el szentségtörő mutatványait. A bohócruha valójában jelmez s tulajdonképpen a blaszfémia is valami mást takar: a kanadai magyar költő történelem- és életszemléletét. Ennek a szemléletnek határozottan agnosztikus jellege van: Vitéz Györgyöt az emberiség szörnyű kudarcai, kiábrándító történelmi tapasztalatai teszik agnosztikussá. Kiábrándultsága mögött fájdalom lappang, ez a fájdalom jelzi a groteszk és szentségtörő mutatványok mögött ható humánusmot, a clown álarca mögött rejtő őszinte megrendülést.

*

Bujdosó Alpár a Magyar Műhely egyik szerkesztője, Bécsben él, mint tervező-mérnök dolgozik. A hatvanas évek végén kezdett irodalommal foglalkozni, 1972-ben jelent meg *Zárt világ* című kötete. Ebben a kötetében epikai töredékeket és szövegmontázsokat tett közzé. Új könyve, az *1 és 2 között az erzsébet hídon* a Műhely szemiotikai experimentalizmusát képviseli. Szöveg- és szótörmelékek, régies helyesírással írott sorok, groteszk szójátékok, nyelvi halandzsák, idegen (német és francia) nyelvű betétek és idézetek, képarchitektúrák, sőt formás grafikai lapok találhatók a könyv két fedelén belül. A versszerűen tördelt szöveget lajtsromok, felsorolások, abszurd dialógusok és dadaista jelenetek egészítik ki. Mintha a szavak és jelek „commedia dell’arté”-ja zajlana a szemünk előtt. A Magyar Műhely három szerkesztőjének (Bujdosó Alpár mellett Nagy Pálnak és Papp Tibornak) művészetelmélete értelmében ennek a tarka szemiotikai kavalkádnak teoretikusan alátámasztott célja van. A művészetnek, hirdetik, nem ábrázoló vagy kifejező, hanem alkotó feladatokat kell ellátnia: a nyelvi vagy éppen vizuális jelek halmazából kell rendszert, esetleg újszerű halmazt létrehozni. (Bujdosó Alpár könyvének egy apróbetűs jegyzetében valósággal sémákat ad arra, hogy miként lehet a nyelv rendelkezésre álló elemeiből ilyen halmazokat szerkeszteni.) Ezt a szemiotikai halmazt tekintik „szövegnek”, illetve „vizuális költeménynek”. Bujdosó Alpár is „szövegekkel” és „vizuális versekkel” kísérletezik, s ennek során kétségtelen találatekénységről, időnként komoly formaképző tehetségről tesz tanúbizonyságot, habár, megvallom, én inkább „nézni”, mint „olvasni” tudom e szövegkonstruáló vállalkozás eredményeit.

A szemiotikai halmazok grafikai látvány módjára terülnek széjjel az érdeklődő szeme előtt, időnként mintha mégis eleget tennének a „hagyományos” és „jelentésses” irodalom elemi követelményeinek. Bujdosó Alpár „szövegeit” valaminő elégi-kus érzés lengi be. A nyelvi közlésformaként is értelmezhető mondattöredékek enyhe nosztalgiairól árulkodnak, ez a nosztalgia a messze maradt ifjúságot, ennek az ifjúságnak a szintereit (a Körutat, a Körteret, a Köröndöt, a Körvasutat – vagyis Budapestet) idézi fel, s a múlt dolgainak felidézése vonja be némi elégi-kus érzülettel a vizuálisan kiterített nyelvi elemek halmazát. A bécsi író módszeresen folytatott szemiotikai kísérletei ilyen módon nem nélkülözik a „hagyományos” költészet bizonyos elemi kritériumát: Bujdosó Alpár megáll „1 és 2 között az erzsébet hídon”, visszanéz, emlékezik.

Tűz Tamás az *Amerikai Magyar Írók* sorozatában, Major-Zala Lajosé a müncheni *Auróra*, Horváth Eleméré a londoni *Szepsi Csombor Kör*, Thinsz Gézáé a stockholmi *Magyar Könyvkiadó*, Keszei Istváné a szerző, Baránszky Lászlóé, Vitéz Györgyé és Bujdosó Alpáré a párizsi *Magyar Műhely* kiadásában jelent meg.